

ISSN (Print) 2616-7174
ISSN (Online) 2663-2500

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of the L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ЖУРНАЛИСТИКА сериясы

JOURNALISM Series

Серия **ЖУРНАЛИСТИКА**

№4 (125) / 2018

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2018

Astana, 2018

Бас редакторы **Қайрат Сак**

филология ғылымдарының кандидаты, профессор (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары **Айтмұханбет Есдәулетов** *ф.ғ.канд., доцент (Қазақстан)*
Бас редактордың орынбасары **Гүлнар Кендірбай** *PhD (АҚШ)*

Редакция алқасы

Алдабергенов Қырықбай	Т. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Асанов Қойлыбай	Ф. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Әбдіманов Өмірхан	Ф. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Әбішева Вера	Ф. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Бейсенқұлов Аязби	Ф. ғ. к., доцент (Қазақстан)
Браун Михаил	PhD, проф. (АҚШ)
Дзялошинский Иосиф	Ф. ғ. д., проф. (Ресей)
Жақып Бауыржан	Ф. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Жусупова Алматы	ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Ирназаров Кудрат	Т. ғ. д., проф. (Өзбекстан)
Корконосенко Сергей	Саяси ғ. д., проф. (Ресей)
Қара Әбдіуақап	Т. ғ. д., проф. (Түркия)
Қозыбаев Сағымбай	Т. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Лебедева Татьяна	Ф. ғ. д., проф. (Франция)
Нұртазина Роза	Саяси ғ. д., проф. (Қазақстан)
Омашев Намазалы	Ф. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Ризун Владимир	Ф. ғ. д. проф. (Украина)
Саид Агил бин Шех	PhD, проф. (Малайзия)
Саудбай Мадияр	PhD, проф. (Қазақстан)
Сердәлі Бекжігіт	Ф. ғ. к., проф. м.а. (Қазақстан)
Тахан Серік	Т. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Тоқтағазин Мұратбек	Ф. ғ. к., проф. м.а. (Қазақстан)
Халилов Әбдіғани	PhD, проф. (Қырғызстан)
Ченгел Хулия Касапоғлы	PhD, проф. (Түркия)
Шайхитдинова Светлана	Филос.ғ.д., проф. (Ресей)
Шалахметов Ғаділбек	Халықаралық Еуразиялық телевидение және радио академиясының академигі (Қазақстан)
Шестеркина Людмила	Ф. ғ. д., проф. (Ресей)
Шульцман Петр	Өнертану ғ. к., доцент (Қазақстан)

Жауапты редактор, компьютерде беттеген: Илияс Құрманғалиев
Жауапты хатшы: Гүлжазира Ертасова

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтпаев к-сі, 2, 408 б.
Тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31413) E-mail: vest_journalism@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ЖУРНАЛИСТИКА сериясы
Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК.
ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде 27. 03. 2018 ж. №16995-Ж тіркеу куәлігімен тіркелген.
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Тиражы: 25 дана.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31413)
© **Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті**

Editor-in-Chief **Kairat Sak**
Candidate of Philology, Professor (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief **Aitmukhanbet Yesdauletov** *Candidate of Philology, Associate Professor (Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief **Gulnar Kendirbai** *PhD, Professor (USA)*

Editorial board

Aldabergenov Kyrykbai	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Asanov Koilybay	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Abdimanov Omirkhan	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Abisheva Vera	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Beisenkulov Ayazbi	Candidate of Philology, Assoc. Prof. (Kazakhstan)
Brown Michael	PhD, Prof. (USA)
Dzyaloshinski Iosif	Doctor of Philology, Prof. (Russia)
Jakyp Baurjan	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Zhussupova Almatay	Candidate of Philology, Assoc. Prof. (Kazakhstan)
Irnazarov Kudrat	Candidate of Philology, Assoc. Prof. (Uzbekistan)
Korkonosenko Sergei	Doctor of Political Sciences, Prof. (Russia)
Kara Abdulvahap	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Turkey)
Kozybayev Sagymbai	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Lebedeva Tatiana	Doctor of Philology, Prof. (France)
Nurtazina Roza	Doctor of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Omashev Namazaly	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Rizun Volodymyr	Doctor of Philology, Prof. (Ukraine)
Syed Agil bin Shekh	PhD, Prof. (Malaysia)
Saubayev Madiyar	PhD, Prof. (Kazakhstan)
Bekzhigit Serdaly	Candidate of Philology, Assoc. Prof. (Kazakhstan)
Takhan Serik	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Toktagazin Muratbek	Candidate of Philology, Assoc. Prof. (Kazakhstan)
Khalilov Abdygani	PhD, Prof. (Kyrgyzstan)
Çengel Hülya Kasapoglu	PhD, Prof. (Turkey)
Shaikhitdinova Svetlana	Doctor of Philosophy, Prof. (Russia)
Shalakhmetov Ghadilbek	Academician of the International Eurasian Academy of Television and Radio (Kazakhstan)
Shesterkina Ludmila	Doctor of Philology, Prof. (Russia)
Shultsman Petr	Candidate of Art, Assoc. Prof. (Russia)

Executive editor, computer layout: Ilyas Kurmangalyev
Executive Secretary: Guljazira Yertasova

Editorial address: 2, Satpayev str., of.408, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: (7172) 709-500 (ext. 31413) E-mail: vest_journalism@enu.kz

Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. JOURNALISM Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity off economic conduct «L.N. Gumilyov Eurasian National University», Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Registered by Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan.

Registration certificate No 16995-Ж from 27.03. 2018.

Periodicity: 4 times a year Circulation: 25 copies

Address of printing house: 13/1, Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: (7172) 709-500 (ext.31413)

© **L.N. Gumilyov Eurasian National University**

Главный редактор **Кайрат Сак**
кандидат филологических наук, профессор (Казахстан)

Зам. главного редактора **Айтмуханбет Есдаулетов** к.ф.н., доцент (Казахстан)
Зам. главного редактора **Гульнар Кендирбай** PhD (США)

Редакционная коллегия

Алдабергенов Кырыкбай	Д. ист. н., проф. (Казахстан)
Асанов Койлыбай	Д. ф. н., проф. (Казахстан)
Абдиманов Омирхан	Д. ф. н., проф. (Казахстан)
Абишева Вера	Д. ф. н., проф. (Казахстан)
Бейсенкулов Аязби	К. ф. н., доцент (Казахстан)
Браун Михаил	PhD, проф. (США)
Дзялошинский Иосиф	Д. ф. н., проф. (Россия)
Жакып Бауыржан	Д. ф. н., проф. (Казахстан)
Жусупова Алматай	К. ф. н., доцент (Казахстан)
Ирназаров Кудрат	Д. ист. н., проф. (Узбекистан)
Корконосенко Сергей	Д. полит. н., проф. (Россия)
Кара Абдиуакап	Д. ист. н., проф. (Турция)
Козыбаев Сагимбай	Д. ист. н., проф. (Казахстан)
Лебедева Татьяна	Д. ф. н., проф. (Франция)
Нуртазина Роза	Д. полит. н., проф. (Казахстан)
Омашев Намазалы	Д. ф. н., проф. (Казахстан)
Ризун Владимир	Д. ф. н., проф. (Украина)
Саид Агил бин Шех	PhD, проф. (Малайзия)
Саудбай Мадияр	PhD, проф. (Казахстан)
Сердали Бекжигит	К. ф. н., асс. проф. (Казахстан)
Тахан Серик	Д. ист. н., проф. (Казахстан)
Токтагазин Муратбек	К. ф. н., асс. проф. (Казахстан)
Халилов Абдигани	PhD, проф. (Киргизстан)
Ченгел Хулия Касапоглу	PhD, проф. (Турция)
Шайхитдинова Светлана	Д. филос. н., проф. (Россия)
Шалахметов Гадильбек	Академик Международной Евразийской академии телевидения и радио (Казахстан)
Шестеркина Людмила	Д. ф. н., проф. (Россия)
Шульцман Петр	К. н. искусств., доцент (Казахстан)

Ответственный редактор, компьютерная верстка: Ильяс Курмангалиев
Ответственный секретарь: Гульжазира Ертасова

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 408
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31413) E-mail: vest_journalism@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ЖУРНАЛИСТИКА
Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК.
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций РК под номером №16995-Ж от 27. 03. 2018 г.
Периодичность: 4 раза в год.
Тираж: 25 экземпляров.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: (7172) 709-500 (вн.31413)
© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Мазмұны

БАСПА ІСІ ЖӘНЕ ИНТЕРНЕТ БАҚ

<i>Алдабергенов Қ.М.</i> Қазақ тілінде 1917-1933 жылдар аралығында жарық көрген кітаптар	8
--	---

БАҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМ

<i>Абишева В.Т., Мадетхан Р.С.</i> Публицистикалық дискурстың коммуниктивтік және танымдық аспектілері туралы	19
<i>Баткеева Б.Т.</i> «Ана тілі» газеті бетіндегі қазақ өнерінің мәселелері	25
<i>Жұматаев Е.</i> БАҚ-тағы саяси-әлеуметтік қақтығыстың жариялануы	31
<i>Кусайнова М.М., Ишанова А.И.</i> Жарнама және PR-бренд мәтіндердегі сторителлинг тәсілдері	37
<i>Сейтжанова Ж.Д.</i> Қоғамдық-құқықтық сауаттылықтың БАҚ-тағы ерекшелігі	44
<i>Тәжібаев Ғ.Қ., Білдебекова Ә.Т.</i> Телеберілімдерге жас шамасына қарай қойылатын критерийлер	50

ҚОҒАММЕН БАЙЛАНЫС

<i>Молдабаев Х.С.</i> Мемлекеттік органдардың баспасөз қызметіндегі ұйымдастыру мәселелері	61
<i>Омашев Н.О.</i> Ұлт-азаттық көтеріліске жаңа көзқарас	
<i>Шауенова Г.Ә., Бутеев Б.</i> Білім мен Ғылым саласындағы ынтымақтастық (Қазақстан мен Түркия тәжірибесінен)	68

ЖАҢА МЕДИА

<i>Булатова М.Б.</i> Қазақстан журналистикасындағы әлеуметтік медианың рөлі: жаңа сын-тегеуріндер	74
---	----

Contents

PUBLISHING AND INTERNET MEDIA

<i>Aldabergenov K.M.</i> Books were published in the Kazakh language between 1917-1933	8
--	---

MASS MEDIA AND SOCIETY

<i>Abisheva V.T., Madetkan R.S.</i> To The Question of Communicative and Cognitive Aspects of Publicistic Discourse	19
<i>B.T. Batkeeva</i> The problems of Kazakh art on pages of “Ana tili” newspaper Annotation	25
<i>Zhumatayev Ye.</i> The Language of the Media in the Publication of Political and Social Conflict	31
<i>Kusainov M.M., Ishanova A.I.</i> Storytelling techniques in advertising and PR-branded texts	37
<i>Seytzhanova Zh.D.</i> Media Features of Public law Literacy	44
<i>Tazhibayev G.K., Bildabekova A.T.</i> Criteria Teleplay on age Categories	51

PUBLIC RELATIONS

<i>Moldabayev Kh.S.</i> Press service in a government agency and its main areas	61
<i>Omashev N.O.</i> A new approach at the national liberation rebellion	
<i>Shauenova G.A. , Buteev B.</i> Cooperation in the field of education and science (From the experience of Kazakhstan and Turkey)	68

NEW MEDIA

<i>M.B. Bulatova</i> The Role of Social Media in Kazakhstani Journalism: New Traditions and Challenges	74
--	----

Содержание

ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО И ИНТЕРНЕТ СМИ

<i>Алдабергенов К.М.</i> Книги изданные на казахском языке в период 1917-1933 годах	8
--	---

СМИ И ОБЩЕСТВА

<i>Абишева В.Т., Мадетхан Р.С.</i> К вопросу о коммуникативных и когнитивных аспектах публицистического дискурса	19
<i>Баткеева Б.Т.</i> Проблемы казахского искусства на страницах газеты «Ана тілі»	25
<i>Жуматаев Е.</i> Освещение общественно-политических конфликтов в СМИ	31
<i>Кусаинова М.М., Ишанова А.И.</i> Приемы сторителлинга в рекламных и PR-брендовых текстах	37
<i>Сейтжанова Ж.Д.</i> Медиа-особенности публично-правовой грамотности	44
<i>Тажимаев Г.Т., Билдабекова А.Т.</i> Критерии телепередач по возрастным категориям	51

СВЯЗЬ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ

<i>Молдабаев Х.С.</i> Пресс-служба в государственном органе и её основные направления	61
<i>Омашев Н.О.</i> Новый взгляд на события вековой давности	
<i>Г.А. Шауенова, Б. Бутеев</i> Сотрудничество в области образования и науки (Из опыта Казахстана и Турции)	68

НОВЫЕ МЕДИА

<i>Булатова М.Б.</i> Роль социальных медиа в журналистике Казахстана: новые традиции и вызовы	74
--	----

XҒТАР 19.51.09

Қ.М. Алдабергенов

Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E:mail: krykbai@mail.ru)

Қазақ тілінде 1917-1933 жылдар аралығында жарық көрген кітаптар

Аңдатпа. Кезінде ұлы ақынымыз Абай Құнанбаев: «... өстіп, бірімізді-біріміз аңдып өтеміз бе? Жок, қазақ ортасында да ұрлық, өтірік-өсек, қастық қылып, өнерді, малды... түзу жолмен іздеп, өрістетерлік күн бар ма екен?» – деп қараңғылық тұмшалаған, надандыққа бөккен халқына налыған болатын. Рас, Абай жаңа заман шапағатын көре алмай кетті. Ақынның көзі тірісінде бірде-бір шығармасы баспадан шықпай халыққа ауызша тарады. Бірақ қазір бір кезде мешеу аталған ел көп қиыншылық көріп мәдениетті елге айналды. Қазақ жұртын бұл күнде аш-жалаңаш деуі ықтимал, бірақ мәдениетсіз, білімсіз дей алмайды. Бұған да шүкір. Қазақстандағы баспа ісі бұрын-соңды құлақ естіп, көз көрмеген дәрежеде өркен жайды...

Мақалада 1917-1933 жылдар аралығында жарық көрген кітаптардың шығу тарихы, пайда болу, қалыптасу жолдары қамтылып, жан-жақты талдау нысанына айналған.

Түйін сөздер: тарих, баспа, кітап, баспахана, қаржы, қағаз, Ташкент, Қазан, газет, журнал, Ә. Диваев, М. Әуезов, А. Затаевич, «Жыл құсы», «Жаңа әдебиет».

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-8-18>

Кіріспе. 1917-1920 жылдар аралығындағы баспа тарихына зер салсақ, оның өте ауыр кезең болғанын аңғарамыз. Бұл кезде халыққа кітап ауадай қажет болды. Ал көп кітап шығаруға, біріншіден, қаржы, қағаз жетіспеді; екіншіден, баспахана техникасының нашарлығы қолбайлау болды; үшіншіден, маман кадрлар жетіспеді. Сондықтан бұл жылдары ел аса зәру кітаптарды басумен ғана шектелді. Алайда, «1920-1921 жылдары шыққан кітаптар саны 1913 жылғы жекеменшік баспалардан шыққан кітаптардан 3-4 есеге азайып кетті» [1]. Бұрын-соңды кітап басу тәжірибесі болмаған, маман кадрлары, баспаханалары атымен жоқ өзі іргетасын жаңа қалаған жас республика үшін бұл да бір үлкен сын болды.

Әдеби және балаларға арналған оқулықтар мен басқа да кітаптарды басып шығару ісі Қазақстанда 1917-1920 жылдар аралығында өте баяу жүргізілді. Азын-аулақ кітаптар Қазақстанның өзінде басу мүмкіндігі болмағандықтан, көбіне Ташкент, Қазан қалаларында шығарылды.

Алғашқы басылымдардың әлеуметтік мәні. Бекет Өтетілеуінің, Спандияр Көбеевтің, Сәбит Дөнентаевтың балаларды оқу-білім, пайдалы еңбекке шақырған өлең-кітаптары сол қалаларда жарық көрді. Ол кітаптар негізінен ауыз әдебиетінің жинағы іспеттес еді.

1917 жылы Қазаннан «Қисса әнхэзрэт-и рәсуінің Миражға қонақ болғаны» атты кітап «Домбровский» баспаханасынан басылып шығады. Авторы – Жүсіпбек Шайхұсламұлы. Жүсіпбек бұл кітабын ел аузындағы ең көркем жырлардан құрастырған. Солардың кейбірін өзінше өңдеген. Сондай-ақ, оның сол Қазан қаласында 102 беттік «Қисса сал-

сал», «Қисса и Бағлан-Бағұр» деген кітаптары да жарық көргенін де айта кету жөн болар. Осы жылдары Қазан қаласындағы «Мағриф» баспасынан М.Юмачковтың көлемі 17 беттік «Қисса-и Жұм-Жұма» деген кітапшасы да басылып шығады. Бұл кітаптың мазмұнында: Мұса пайғамбардың серуенге шығуы және оның жарымын су, жарымын құм басып жатқан бір бас сүйекті қалай көргені әңгімеленген. Ол бас сүйек Жұм-Жұма патшаның бас сүйегі болып шығады. Автор сүйекке тіл бітіріп, Мұса пайғамбармен сөйлестіреді. Кітапшаның:

Салтанатпен жұрт болып тұрғанымда,

Жұртымның бәрін бірдей көруші едім.

Пақыр біткен үлкеннен зорлық көрсе,

Шақыртып, теңдік алып беруші едім,

Тірлікте сондай-ақ ғаділ едім... -деген өлең жолдарынан әділеттілікті, адамгершілікті уағыздағанын аңғарамыз.

Қазақ кітабының шежіресін түзуші ғалым Үшкілтай Сұбханбердинаның деректеріне сүйенсек, 1919 жылы қазақ тілінде бар болғаны үш-ақ кітап жарық көрген. Оның екеуі Ташкент, біреуі Қазан қаласында басылған. Сол жылғы қазан айында Орда қаласында (Бұрынғы Бөкей облысының орталығы) баспа бөлімі құрылды. Онда қазақ және орыс тілдерінде газеттер, қазақ тілінде журнал, листовкалар, кітапшалар мен үндеулер басылды.

Сондай-ақ, Орал облыстық революциялық комитетінің 1919 жылғы 15 ақпанда жазылған жыл қорытындысы есебінде үгіт секциясынан бірнеше үндеу, әр түрлі бұйрықтар, М.В. Фрунзенің қазақ халқына арнаған үндеуі қазақ, татар тілдерінде жарияланғандығы баяндалған. Сондықтан, араб қаріптерімен арнаулы баспахана ұйымдастыру шаралары қолға алғандығы сөз етілген.

1917-1920 жылдар аралығында басылған кітаптардың қанша тиражбен шыққандығы жайында нақты дерек сақталмаған. Бұл жайды Алматыдағы мемлекеттік кітапханада сақталған картотеканы есептеп қарағанымызда осы жылдар аралығында қазақ тілінде шыққан кітаптардың саны шамамен төмендегідей болды.

Басылған қалалары	1917	1918	1919	1920
Ташкент	6	2	2	2
Қазан	4	1	-	-
Мәскеу	-	-	3	-
Ақмола	-	-	3	-
Орынбор	-	-	-	6
Жалпы саны	10	3	8	8

Сөйтіп, 1917-1920 жылдарда барлығы 28 кітап шамамен 25 мың тиражбен жарық көрген деп жорамалдауға болады. 1920 жылы К.Маркс пен В.И.Ленин шығармаларының қазақ тіліндегі аудармалары 13 мың тиражбен тараған[2].

1920 жылғы 4 қазанда Қазақ Автономиялы Советтік Социалистік Республикасының құрылуы үлкен саяси оқиға болды. Бұл империалистік соғыс пен азамат соғысы кезінде күйреген халық шаруашылығын қалпына келтіру, өркендету қолға алынған кезең еді. Бұл жылдар елдегі сауатсыздықты жою жолында жаппай күрес басталған сәт болатын. Осы үлкен міндетті жүзеге асырудың шараларының бірі ретінде 1921жылы Орынбор қаласында қазақтың мемлекеттік баспасы құрылды. Қазақстанның губерниялық ірі қалаларында баспаханалар ашылды. Сонымен қатар Мәскеу, Қазан, Ташкент қалаларында кітап шығару жұмысы ұйымдастырылды. Соның нәтижесінде 1921-1925 жылдар аралығында баспа өнімдері бұрынғы жылдарға қарағанда едәуір көбейді. Олардың көрсеткіші төмендегідей:

Мерзімі	1921	1922	1923	1924	1925
Кітап	5	30	31	79	104
Газет	6	8	9	10	13
Журнал	3	2	3	2	5

Қазақ АССР-і құрылған жылы 129 кітапхана, 117 клуб, бірнеше қызыл керуен, қызыл отау жұмыс істеді. Ә. Диваев қазақтың бай әдеби мұрасын жинаумен шұғылданды.

1922 жылы Ташкентте қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтушілер қауымы «Талап» құрылды. Сонда қазақ ағарту институтының жанынан жұмысшылар факультеті ашылды. 1921-1925 жылдарда Қазақстанда кітап басып шығару ісін дамытуда Советтердің бірінші съезінің тапсыруы бойынша Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті де 1922 жылдың бірінші маусымында қазақ тілінде баспа шығармаларын көбейту туралы арнаулы қаулы қабылдады. Онда еңбекші қазақ халқын ағартуға, мәдени дәрежесін арттыруға барлық білімді азаматтардың борышты екені айтылды.

Өсіресе, Заң, Әлеуметтік қамсыздандыру, Егіншілік, Денсаулық, Оқу-ағарту комиссариатына сауатсыздықты жою үшін алғашқы қарапайым оқулықтарды, үндеулерді, плакаттарды, жалпы білім беруге, ғылымға, саяси-үгіт жұмысына керекті кітапшалар мен көркем әдебиет жинақтарын шығару тапсырылды.

Осындай пәрменді шаралардың және практикалық істердің жүзеге асырылуы нәтижесінде 1921-1925 жылдар аралығында қазақ тілінде 277-ден астам кітап басылып шықты [2].

1921 жылы Ташкентте «Үлкендер үшін әліппе» деген кітап Ш.Сартаев, Е.Қожантаевтардың редакциялауымен жарық көрді. Ол араб әрпімен 5000 дана болып басылды. 1925 жылы Ж Арыстанұлының «Жаңа тұрмыс жайында» атты кітабында жас республикамызда өркен жайған жаңа өмір құрудың барысы сөз етілді.

1924 жылы Ж.Арыстановтың аударуымен Ташкентте «Жастар ұйымының мақсаты, міндеттері», 1925 жылы Мәскеуде «Күншығыс баспасында» шығады. Анучиннің «Адам тегі» атты оқулығы Мамытовтың аударуында Мәскеуде басылып шықты. Сондай-ақ, 1924 жылы С. Жүсіпов «Интернационалдағы жұмыскер әйелдер» атты кітапшасын 3500 дана етіп шығарды.

Бұл жылдарда қазақ тілінде саяси кітаптарды басу ісі біршама жолға қойылды. Соның нәтижесінде 1924 жылы Орынборда көлемі 60 беттік «Ақылды істерді жүргізу заңы», 1925 жылы Ташкентте көлемі 123 беттік «Ауыл ұйымдарына жолбасшы», «Түркістанда келімсектерге арналған аудандарда жер мәселесі» атты кітаптар шыққан. Сонымен қатар жоғарыда аталған «Талап» ұйымы – «Қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтуші қауымы», «Талаптың жолы» атты кітапша шығарды [3]. Сөз болып отырған жылдар аралығында әдеби кітаптар шығару көрсеткіші төмендегідей.

1922 жылы А.Құнанбаевтың таңдамалы өлеңдері жарық көрді. Ұлы ақынның бұл үшінші басылымы Ташкентте шықты. Онда бұрын Кәкітай құрастырған екі жинаққа кірген өлеңдер енгізілген. Абайдың бұл мұрасын құрастыруға 1922 жылы Орта Азия университетінде оқып жүрген М.Әуезов көп еңбек сіңірген.

Ахмет Баржақсиннің 1923 жылы Мәскеуде жарық көрген «Мың бір мақал» атты кітабы өте құнды кітап. Онда қазақтың ел арасына кең тараған шешендік сөздері, мақал-мәтелдері жинақталған.

1924 жылы қазақ әндерін зерттеуші А.Затаевич Мәскеудегі «Музыка» баспасынан «Қазақтың мың әні» атты кітабын бастырып шығарды. Бұл еңбекті француз жазушысы Ромен Роллан аса жоғары бағалады. Ол Затаевичке жазған хатында былай деп көрсетті: «Маған сіз Шығыстың бұрын білмейтін ғажап бір дүниесінің есігін ашып бердіңіз. Бұл қайран қалар ерлік және көркемдік» [3].

1923 жылы Орынборда қазақтың 146 беттік тұңғыш календары басылып шықты. Ол «1923 жылдың қазақ календары» деп аталды. Календарь алты тараудан тұрады. Календарға республикамыздың географиялық сипаттамасы, әкімшілік бөліктері, шаруашылығы жайлы материалдар енгізілген.

1923 жылдың күнтізбесіне көбірек тоқталған себебіміз, оның ең әуелі тұңғыш күнтізбе болғандығы. Оның үстіне тілі көркем, идеясы айқын бұл басылым қазақ еңбекшілерінің арасында кең танымал болды. Мұндай күнтізбе кейінгі жылдарда да шығып тұрған сияқты. Республикамыздың мелекеттік кітапханасының сирек кітаптар қорында осы күнтізбенің 1929, 1930, 1931 жылдары басылған кітапшаларының сақталуы осы пікірді орнықтыра түседі.

Бұл жылдарда көркем әдебиет нұсқалары, түрлі әдеби жинақтар шыға бастады. Ауыл шаруашылығы мамандарына мектеп оқушылары мен мұғалімдерге арналған кітаптар саны да жыл санап молая түсті.

Аталған кезеңде шыққан тандаулы кітаптардың бірі – «Домбыра» атты өлеңдер жинағы. Оған сол кезде таныла бастаған қазақ ақындарының өлеңдері кірген. Әсіресе, Ә.Тәжібаевтың, Ө.Тұрманжановтың өлеңдерінің идеялық-көркемдік сапасы ерекше айтарлық.

Шаруашылық мәселелерге қатысты 1925жылы «Егіндік жерлерге қарды қалай тоқтатуға болады және мұның қандай пайдасы бар» деген екі кітапша жарық көрді. 1920-1925 жылдар аралығында шыққан кітаптардың сауаты артып, сапасы да жақсара түскен. Келтірілген деректерден көрініп отырғандай 1921-1925жылдарда кітап бастыру ісі біршама ілгеріледі. Тікелей жұмысшы шаруаларға арналып шығарылған кітаптар саны қауырт өсті, әрі олар арзан бағамен шығарылды. Сөйтіп, 1921-1922 жылдары ғана оқулықтар тиражының өзі 178 мыңды көрсетті. 1924 жылмен салыстырғанда еңбекшілерге кітап тарату 1925жылы 5 есе көбейді [4].

«Адамды мәдениетті етіп тәрбиелеуге екі нәрсе күшті әсер етеді. Ол – көркем өнер мен ғылым. Бұл екеуі де кітапта тоғысқан»[5], – деп М.Горький айтқандай, қоғамымызды алға бастыру үшін кітап шығару ісін одан әрі дамыту қажеттігі күмәнсіз шындыққа айналды. 1926-1929 жылдарда біздің өлкемізде де кітап басу ерекше маңызды міндеттердің қатарынан орын алды.

Бұл мәселені 1925 жылы Қазақстан РКП (б) облыстық комитеті өзінің Пленумында дербес мәселе ретінде қарады. Онда Қазақстанда еңбекшілерге кітаптың жетіспеушілігі, әсіресе, ана тіліміздегі оқулық кітаптардың жеткіліксіз болып отырғандығы айрықша айтылды. Осы Пленумның шешіміне байланысты қазақтың мемлекеттік баспасының жанынан оқулықтар шығарумен айналысатын арнайы редакция құрылды. Оны алғашында Ө.Тұрманжанов, М.Жанғалин, ал 1926 жылдан Р.Бөкейханов басқарды. Осыдан кейін-ақ, қазақ тілінде басылған оқулықтардың мұқабаларында қазақ авторларының фамилиялары төбе көрсете бастады. Ал бұған дейінгі қазақ тіліндегі оқулықтар аударма болып, тек Мәскеуде шығарылып келген еді. Сөйтіп, 1926 жылдың басында Н. Қожановтың «Мектепке дейінгі тәрбие», И. Тоқтыбаевтың «Бастауыш географиясы», С. Қожановтың «Арифметикалық оқулық» кітаптары басылып шықты, тіл мамандарына арналып «Синтаксис», «Грамматика» атты кітаптар алғаш дүниеге келді [5].

Дегенмен, бұрын осы іспен айналысу міндеті жүктелген Академиялық орталық еңбекшілерді қажетті кітаптармен қамтамасыз етуде әлі елеулі жұмыс атқара алмай отырды. Бұл орталық 1926 жыл қарсаңында небары үш-ақ кітап бастырды. Олардың өзі М. Жұмабаевтың өлеңдер жинағы, М. Дулатовтың пьесалары, Баймұратовтың өлеңдері еді және бұлардың бәрі Ташкент қаласынан жарық көрді.

Газет-журналдар рецензия жариялауды дәстүрге айналдыра бастады. Соның ішінде жастар газеті: «Жыл құсы» не деген сөз? «Жыл құсы» қар кеткенде келетін жылдың құсы ма? Жоқ, «Жыл құсы» деген аттың мәні басқаша. «Жыл құсы» – қазақ әдебиетінің жыл

құсы, онда аты қазақтың әдебиетінің емес, еңбекші кедей әдебиетінің жыл құсы. Солардың мұнын мұндап, жабыққан көңілін көтеретін өз тұрмыстарын маржандай тізіп, суретті, әшекейлі, пернелі сөз қозғайтын жыл құсы» – деп жазды.

«Жыл құсы» халыққа тез тарады, тіпті жетпей қалды. ҚазАПП басқармасында Риддер зауытының жұмыскері Шыныбайұлы Қасымның: «Жыл құсы» деген кітапты тез жіберуіңізді өтінемін, неге десеңіз, мұндағы, жұмыскер бауырларыңыз әрқашан сондай кітаптан сусап тұрады. Біз, алыста, қараңғы түпкірде жатқан өңкей жұмыскерлер көзімізді ашсақ, осындай кітаппен, басқа кеңес өкіметінің тәрбиесімен ашамыз. Сондықтан кітап керек» [6.11], -деуі қазақ әдебиетінде жаңа процестің туғандығына оқушы мен жазушының арасында байланыс жасала бастағандығына, әдебиеттің өмірмен қоян-қолтықтығының күшейе түскендігіне нақты дәлел болмақ», -деп жазды Т.Кәкішев [7. 35].

Бұл жылары саяси кітаптар көп аударылды. Әсіресе, 1926-1929 жылдарда қалың еңбекші бұқараға арналған кітаптарды шығару ісін дұрыс жолға қою міндеттері алға қойылды. Бұл міндеттер Қазақстан жазушыларының ұйымына жүктелді. Бұл істі көркем әдебиет туындыларын басатын арнаулы органдар ұйымдастырудың зор маңызы боды. Сөйтіп, 1927 жылдың жазында «Жыл құсы» атты әдеби альманах дүниеге келді. «Жыл құсының» бірінші саны 4000 дана болып басылды. Ол кейін 1928 жылдан ай сайын шығатын «Жаңа әдебиет» журналына айналды. «Жаңа әдебиеттің» алғашқы екі саны араб әрпімен, қалғаны жаңа латын әрпімен шығарылды.

Қазақ халқы орыс алфавитіне 40-жылдары көшті. Бұған дейінгі кітаптары 1929 жылдан 1939 жылдар арасында латын әрпімен басылып келген болса, 1929 жылға дейін бірнеше ғасыр бойы араб әрпімен жазылып келгені белгілі. Қазақ кітаптарының тарихын білемін деуші талапкерлерге үш алфавитті де оқи, жаза білуі қажет екендігі түсінікті [8].

«Жұлдыз» журналының тарихы «Жаңа әдебиеттен» басталады. Журнал беттері әдеби шығармаларды жариялауға аздық етті. Аталған жылдары жеке авторлардың ұжымдық жинақтарға сыймаған шығармаларын Қазақстан Мемлекеттік баспасы дербес кітап етіп шығару ісін жүзеге асыра бастады. Міне, соның нәтижесінде өлеңдері мен шығармалары бұрын да мерзімді баспасөз бетінде басылып жүрген белгілі қаламгерлер С. Сейфулин, Б. Майлин, С. Мұқановтың т.б. авторлардың туындылары жеке кітап болып шықты. Мәселен, 1926 жылы С. Сейфуллиннің «Экспресі», 1927 жылы «Тар жол тайғақ кешуі», 1928 жылы «Тұрмыс толқынында» атты шығармалары жарық көрді. 1926 жылы Семей қаласынан Б. Майлиннің «Ел сыры» атты кітабы, 1927 жылы Қызылордада «Жол үстінде» атты әңгімелер жинағы және «Кұрақ», «Сойқанды содырлар» деген сатиралық туындылары дүниеге келді. Осы аталған жылдарда С. Мұқановтың үш өлеңдер жинағы: «Кешегі жалшы мен бүгінгі жалшы», «Октябрь өткелдері», «Сұлушаш» поэмалары кітап болып басылды.

Осы жылдардағы жаңа есім - Ө. Тұрманжанов. 1927 жылы оның «Қашан кедей» (әңгімелері), 1928 жылы «Таң сыры» (өлеңдері) Қызылордадан 3 мың данамен басылып шықты. Жиырмамыншы жылдың орта кезіне дейін қазақ әдебиетінде поэзия өктем болды. Ал 1927-1928 жылдары Сәкен, Бейімбет сияқты прозаиктерді қоспағанның өзінде Ғабит Мүсіреповтің «Тулаған толқында», Е.Бекеновтың қазақ әйелінің бостандығын баяндайтын «Жәмила қалай сауаттанды?», т.б. авторлар туындылары жеке-жеке кітап болып қосылды.

1926-1929 жылдары туған әдебиетіміздің алыптары С. Сейфуллиннің, Б. Майлиннің, І. Жансүгіровтің, М. Әуезовтің көркем туындылары үсті-үстіне жариялана бастаған кезі болатын. М. Дулатовтың қазақ әдебиеті тарихындағы тұңғыш романы «Бақытсыз Жамалдан» кейінгі уақыта қарбыта сілтеп, өндірте жұмыс істеген аса бір жемісті жылдары болды. Атап айтқанда, 1922 жылы ол екі бөлімнен тұратын «Есеп құралын» жазып, Ташкент қаласында бастырып шығарды. 1924 жылы Орынборда екі жылдық «Қирағат кітабы», Қызылордада «Есеп құралының» жаңа басылымы жарық көрді (кейін бұл оқулық үш-төрт жыл бойы жылма-жыл қайта басылып тұрған) [8].

«Балқия» – төрт актілі пьеса, Орынборда 1922 жылы жеке кітап болып басылған. Бұл шығарма М.Дулатовтың 1911 жылы ұсталғанға дейінгі қайраткерлік негізінде жазылған. «Мерезден құтқарды» – екі актілі пьеса, 1926 жылы Қызылордада «Казнаркомздрав» баспасында жеке кітап болып басылған.

Ж. Аймауытовтың «Қартқожа» романы тұңғыш рет 1926 жылы Қызылорда қаласында жеке кітап болып басылып шықты. «Ақбілек» – жеке кітап болып басылып үлгермеген шығарма. «Ақбілектің» бірінші бөлімінде: «Өскеменнің ар жағында, Бұқтырманьың оң жағында әлемге аян Алтай бар. Сол Алтайдың күнгейінен құбыла жаққа құлай аққан, құлай ағып Ертіс түскен, құз күзеткен Күршім бар.

Алтай, Күршім – не заманнан қалың найман мекені... Әлгі Алтайдың аруларын айтуға, тіл жетпейді. Жүзі айтарлық айнадай боп, көзі құралайындай боп, күлкісі атқан таңындай боп, бойы құба талындай боп, былқ-сылқ етіп бұраңдасып, күбірлесіп, көлеңдесіп, езу тартса – есің кетіп, сұңқыл қақса – шым-шым етіп, бойың босап, ойың босап, қиялың қия кезеді [9],- деп келеді. Бұл шығарма кезінде «Әйел теңдігі» журналының 1927-1928 жылдар ішіндегі бірнеше санында жарияланған. Сондай-ақ «Нұр күйі» поэмасы 1929 жылы Қызылордада жеке кітап болып басылған.

Жүсіпбектің соңында бірталай ғылыми мұра қалды. Ғылым саласындағы оқу құралдары «Тәрбиеге жетекші» (1924), «Психология» (1926), «Жан жүйесі және өнер таңдау» (1926) атты елеулі кітаптар бар. «Қанапия мен Шәрбану» 1926 жылы Қазақстан Мемлекеттік баспасының күншығыс бөлімінен жеке кітап болып шықты. «Шернияз» – бес бөлімді пьеса. 1926 жылы Қазақстан Оқу Комиссариаты, Семей баспаханасынан жарық көрген. «Ел қорғаны» бір перделі пьеса. 1925 жылы Ташкенттен жеке кітап болып басылып шықты. «Мансапқорлар» – екі перделі драма. 1925 жылы Мәскеуде жарық көрген. Бұл, кітаптар, әрине өз кезеңі үшін аса пайдалы қызмет атқарды.

Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте – бұлт, жерде- желмін гулеген,

Жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар? -деген ақын Мағжан Жұмабаев қайта тірілген, қайта жанған отымыздың бірі. Қазақ поэзиясының атасы Абайды сүйетінін айта келіп Мұхтар Әуезов: «Бұдан соң Мағжанды сүйемін, еуропалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін» [10. 56], -деген екен. Сондай-ақ, М.Жұмабаев – Гете, Гейне, Лермонтов өлеңдерін, М.Горькийдің «Сұңқар туралы жырын», Мамин-Сибиряктің «Ақбоз атын», Ивановтың әңгімелерін қазақ тілінде сөйлеткен шебер аудармашы. Оның 1922 жылы Орынборда «Педагогика» деген еңбегі жарық көрді. Бұл кітап жастарды өнер-білімге баулу, тәлім беру, оларды оқыту проблемалары жайында жазылған. Сол жылы Бернияз Күлеевтің көмегімен Мағжанның өлеңдер жинағы Қазан қаласында басылып шығады. Ал «Шолпан» жинағы 1923 жылы Ташкенттен жарық көрген.

Ұлы Абайдың талантты шәкірті Шәкәрімнің шығармалары жөнінде кезінде «Айқап» журналы: «Әрбір кітап қадірін білген қазақтың алып оқуы тиіс. Сөзі жеңіл, жазуы ұғымды» [11], – деп жазған. «Шәкәрімнің халық бірден қабылдаған, жыр етіп айтып, көшіріп оқыған, бірақ кешеуілдеп, кітап бетін 1924 жылы ғана көрген, оның есесіне ақын өлімінен соң 1935 жылы қайыра жарияланған (баспаға дайындаған Б. Кенжебаев) ең әуелгі еңбектерінің бірі – «Дубровскийдің» өлеңмен жасалған аудармасы [12]. Ахат 1936 жылы ұлттық кітапхананың сирек кітаптар қорына екі томдық жинағын тапсырған. «Мұтылғанның өмірі» – ақын өмірінің соңғы жылдарында жазылған. Ақын кітаптары қолдан-қолға тимей, елге таралған.

А. Байтұрсынов – ғалым-лингвист, әдебиет зерттеушісі, ақын-аудармашы, публицист. Оның өз қолымен 1929 жылдың 5 маусымында жазып берген «Газет және журналда жарияланғаннан басқа, ғылыми, ғылыми-методикалық еңбектердің тізімі» деген құжат

ҚазГПУ архивінде сақталған. Мұнда: 1.«Тіл құралы», 1-бөлім. Фонетика. 2.«Тіл құралы», 2-бөлім. Морфология. 3.«Тіл құралы», 3-бөлім. Синтаксис. 4.«Әдебиет танытқыш» 5.«Баяншы», методикалық жазбалар. 6.«Тіл жұмсары», 2-бөлім. Практикалық грамматика. 8.«Оқу құралы», балалар әліппесі 9.«Әліппе» 10.«Сауат ашқыш», ересектер әліппесі. 11.«Әліппе астар», әліппеге методикалық нұсқау. 12.«Қырық мысал» – Крылов мысалдары аудармасының жинағы. 13.«Маса», төлтума және аударма өлеңдер жинағы. 14.«Оқу құралы» хрестоматия (нұсқалық, Шонановпен бірге жазған) – еңбектері көрсетілген [13]. Сонымен қатар 1923 жылы Мәскеуде «Ер Сайын» жыры кітабы, Ташкентте 1926 жылы «Әдебиет танытқыш» кітабы басылған. Кезінде А. Байтұрсыновты барлық қазақ зиялылары пір тұтып, соған ұқсауға тырысқан. Әсіресе, ақын, жазушылар: «... жаңа өсіп келе жатқан қазақ әдебиеті ақынды өзінің басшысы деп санайды. Қаламынан тамған бал еш бояудан айнымайды. Әлде болса өмірінің ұзақ болып, еңбегінің өнімді болуын тілеуден қазақ баласы қайтпайды» [14], – деп түсіндірген.

Бір ерекше айтарлық жай, 1926-1929 жылдары жазушылардың барлық жанрда қалам тербегендігі. Мәселен, М. Әуезов осы кезеңде кесек көркем туындыларымен қоса, педагогикалық кітаптар да жазған. Сол жылдары әйгілі «Қаракөзімен» қоса, 1926 жылы Қызылорда қаласында жастарға арналған «Жеткіншек» атты оқулығын бастырып шығарды. Қазақ әдебиеті тарихында төкпе ақын И.Байзақовтың орны ерекше. 1927 жылы Исаның өлеңдер жинағы оқушыларға тиді. Қазақтың әйгілі драматург режиссері Ж. Шаниннің «Торсықбай», «Айдарбек», «Шахта» деген пьеса кітаптарының да маңызы ерекше. Бұл пьесалары 1926 жылы Қызылордада басылды.

«1926-1929 жылдары кітап басып шығаратын баспалардың материалдық-техникалық базасы нығайды. Осы мақсатта Қазақстанда 29 баспахана мен бір литография жұмыс істеді. Содан 1926 жылдың өзінде ғана 408 мың дана тиражбен 51 кітап шығарылды» [15]. Жалпы 1926-1929 жылдар аралығында кітаптар санының көрсеткіші мына төмендегідей:

Кітап шыққан қалалар	1926	1927	1928	1929
Қызылорда	30	70	40	44
Семей	5	-	-	-
Мәскеу	14	16	2	5
Ташкент	2	4	3	8
Алматы	-	2	-	10
Қазан	-	1	2	4

Енді, сарқылмас байлығымыз – кітаптардың 1930-1933 жылдардағы тарихына үңіліп көрелік. 1930 жылы Қазақ АССР-нің құрылуының он жылдық мерекесіне орай С.Мұқанов «Ақындар шашуы» деген авторлар жинағын әзірлеп, Қызылордадан бастырып шығарады. Бұл кезде ана тіліміздің мектеп пен жоғары оқу орындарында жеке пән ретінде оқытылуына байланысты қазақ тілінде оқу құралдарын жазу міндеті қойылды.

Ұлт республикаларында да өз ана тілінде кітап шығару ісін дамытуға қажетті жағдайлар жасалды. ВКП(б) қазақ өлкелік комитеті «Қазақстанда баспа ісін қайта құру» жөнінде шешім қабылдады. Бұл республикамызда кітап баспасын дамытуға одан әрі кең жол ашты. Осыған орай республикамыздағы баспалар «Қазақстан» баспасы болып қайта құрылды. «Онда ауыл шаруашылық, оқу-педагогикалық, жас өспірімдер мен балалар, саяси, көркем әдебиеттер секторлары болды. Бұл жақсы нәтиже берді. Егер, 1931 жылы республика баспа орындарында 390 кітап пен кітапшалар шығарылса, 1938 жылы кітап саны 476-ға жетті» [16].

Енді, 1930 жылдан бастап жергілікті авторлардың кітаптарын орыс тілінде шығаратын бөлімше жұмыс істей бастады. 1932 жылы Қазақ өлкелік партия комитеті Ғ. Мүсіреповті республиканың полиграфия базасын нығайтуға көмек сұрау үшін Мәскеуге С. Ордженкидзеге жібереді. Сөйтіп, С. Ордженкидзенің жеке нұсқауы бойынша Ғ. Мүсірепов Алматыға олжалы оралады. Қазақстанға алғаш рет ротация машинасы мен линотип және бірнеше баспа машиналары келеді. Осыған байланысты, кітап басу едәуір табысқа жетеді. Мәселен, осыған орай 1932 жылы «Қазақстан» баспасы төрағасының орынбасары Әлібайұлы Абаттың «Жұмысшы әліппесі», «Қарқын», «Үлкендер оқу құралы» деген кітаптары әрқайсысы 3000 данамен шығады.

Саяси кітаптар шығару барысында, аударма шығармалар молайды. Соның бірі 1932 жылы Өтепұлы Құлмырзаның аударуымен Роза Люксембургтің «Политэкономияға кірісу» деген кітабы жарық көреді.

1930-1933 жылдардағы қазақ прозасының шоқтығы С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешуі» болса, І. Жансүгіровтің «Жаңа туған» поэмасы поэзия шоқтығы еді. 1930 жылы Ө. Тұрманжановтың «Ақ алтын» өлеңдер жинағы Самарқанд Өзбек Мемлекеттік баспасынан шығады. Бұл Шымкент мақташыларының ерен еңбегіне арналған өлеңдер топтамасы еді. Ал оның «Тілші» деген екінші бір кітабы тілші жастарға жетекші бағыт, кеңес берер құралы ретінде араб әрпімен 15000 дана тиражбен Ташкентте жарық көреді.

«Жаңалық» колхоз мектептері үшін әліппе Алматыдан (1930 жылы) 15000 тиражбен халыққа тараған. Бұл тиражы ең көп кітаптардың бірі болған. Ал ол кездегі бір кітаптың орташа таралымы 1,5 мыңнан 3000 аралығыныда болатын. Себебі, баспахана техникасы нашар болды, қағаз жетіспеді. Оның үстіне халық әлі де толық сауаттана қоймаған, әрі жаңа шыққан кітаптарды іздеп, сатып алып оқуды дәстүрге айналдыра қоймаған кез еді. Сондықтан да әліппелік оқуға жеңіл кітаптар көбірек тиражбен шығып тұрды.

Оралдағы пролетариат қара шаруа жұмысшылар ұйымы Оралдан қазақша, орысша, арабша жазған «Жусан» өлеңдер жинағын 15000 тиражбен шығарды. «Жаңа күш» (1931 жыл), «Қызыл әскер әліппесі» (1932 жыл) деген кітаптармен бірге А.Хангелдиннің «Он жылда» атты жинағы Алматыдан, ал «Серік» деген кітабы Ташкенттен 4000 данамен тараған.

Сондай-ақ, І. Жансүгіровтің шығармалар жинағының екі томы Семейден 3000 данамен, Б. Майлиннің «Толық жинағы» 1-2 том Алматыда және «Азамат Азаматыч» романы Қызылордада (5000 тиражбен), «Асулардан асқанда» әңгімелер жинағы, «Майдан» төрт перделі пьесасы Семейде (тиражы 3000), «Он бес үй» Қызылордада (3000) жеке-жеке кітап болып басылып шыққан.

Қара сөздің шебері атанған жазушының «Азамат Азаматыч» романы тап жауының тұзағына түсіп алданған азаматтың жол тауып, түзу жолға түскен қиын да күрделі тағдырын нәзік те сырлы сезім пернелері арқылы бейнелейді.

Балалар әдебиетінің жайы бұл кезеңде бәлендей емес еді. Бұл жылдарда С. Дөнен-таевтың балаларға арналған мысалдар жинағынан басқа кітаптар болмады. Ақынның «Көзі тоймаған ит», «Екі теке», «Ауырған арыстан» т.б. шығармалары мектеп жасындағы балаларға арнайы жазылған, тілі жеңіл, мазмұны айқын шығармалар болды.

Осы тұрғыдан алғанда, С. Сейфуллиннің «Балалар» деген өлеңі жас ұрпаққа тікелей арнау болса, ақынның «Маузер» атты балладасында балаларға аға ұрпақтың азаматтық жолындағы күресінің бір эпизодын баяндап береді.

Жау қолында қапылыста қаза тапқан әке қолындағы маузерін ұрпағына аманат етеді.

Бесіктегі жас ұлым,

Ер жетсе өсіп балдырған,

Мына кекті Маузерім –

Соған мұрам қалдырған,- деп революцияны қолымен жасаған ерлерден үлгі алып, оның жеңісін баянды етуді жас ұрпаққа тапсырады.

Қазақ ақын-жазушыларының поэзиясының әр үлгіде, әр стильде, алуан түрлі тақырыпта қанат жая түсуін мұрат тұтқанын І.Жансүгіровтің шығармашылығынан анық көреміз. Абайдан кейінгі дәуірде жылдың 4 мезгілін жырға қосқан да Ілияс ақын еді. Оның «Жазғытұрым», «Жазғы шілде», «Күз», «Қыс» атты өлеңдері табиғаттың жанды тіршілігін әсерлі де әдемі суреттейді.

Бұл жылдар ішінде көбірек жарияланған кітаптар тобы – салалық кітаптарға келетін болсақ, 1930 жылдары алуан тақырыпта 30-ға жуық кітап шығарылды. Медицина сала-сында аударма, жалпы ғылыми кітаптар саны 17-ге таяу болды. Әлбетте, бұл кітаптің дені аударма кітаптар еді. Мысалы, «Жегі аурулар» (Авторы – М. Броннар, 44 беттік) Малдыбаевтың аударуымен 4000 дана болып Қызылордада басылды. Сондай-ақ, «Баланың денсаулығын күт», «Теміреткі мен таз туралы» деген материалдар жинағы кітап болып шықты. Сонымен қатар, «Егін шығымын арттыру» (67 бет, Семей), «Егіндік жерлерде қарды қалай тоқтатуға болады», «Еңбек заңдары» т.б. кітаптар басылды.

Бұл кезеңде Қазақстанда саяси кітаптар саны күрт көбейе түсті. Атап айтқанда, 1930-1933 жылдар аралығында республика бойынша саяси кітап шығарудың жалпы даму дәрежесі төмендегідей болды:

Қалалар	1930	1931	1932	1933
Қызылордада	20	15	18	16
Семейде	5	10	4	12
Алматыда	14	25	27	28
Ташкентте	9	2	-	8
Шымкентте	5	-	-	1
Жалпы саны	43	52	39	55
Тиражы	304 мың	361 мың	603 мың	700 мың

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бектемісов Ә. Қазақстанда баспа ісінің дамуы. / Ә. Бектемісов // «Қазақстан коммунисті» журналы. 1968, №8.
- 2 Нығметов Е. Мол мұра. / Е. Нығметов // «Қазақ әдебиеті. 1977, 17 қараша.
- 3 Сужиков М. Қазақстан кітап сүюшілер өлкесі. / М. Сужиков // «Лениншіл жас» газеті. 1963, 12-маусым.
- 4 Мұқанов С. Өмір мектебі. / С.Мұқанов - Алматы, 1964, - 360 б.
- 5 Кәкішев Т. Дәуір дидары. / Т. Кәкішев - Алматы, 1980, - 321 б.
- 6 Жиреншин Ә. Қазақ кітаптарының тарихынан. / Ә. Жиреншин - Алматы, 1971. - 172 б.
- 7 Дулатов М. Шығармалары. / М. Дулатов - Алматы, 1998. - 382 б.
- 8 Аймауытов Ж. Шығармалары. / Ж. Аймауытов - Алматы, 1989. - 290 б.
- 9 Шәкәрім. Өлеңдер мен поэмалар. / Ш. Құдайбердіұлы - Алматы, 1988. - 278 б.
- 10 Байтұрсынов А. Ақ жол. / А. Байтұрсынов - Алматы, 1991. - 232 б.
- 11 Әуезов М. Таңдамалы шығармалары. / М. Әуезов - Алматы, 1965, - 350 б.
- 12 Қарағұлов Ә. Қазақ кітаптары. / Ә. Қарағұлов // Социалистік Қазақстан, 15.09.1957
- 13 Бектемісов А. Книгоиздание в Советском Казахстане. / А. Бектемісов - Алматы, 1972. - 280 с.

К.М. Алдабергенов

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Книги изданные на казахском языке в период 1917-1933 годах

Аннотация. «Величайший поэт Абай Кунанбаев сказал: «До каких пор будем жить подкарауливая друг-друга? И среди казахов все должны наживать через воровство, лжи и вражду? Или же настанет день когда будем зарабатывать все честным путем?» и печалился думая о своем народе. Да, Абай не успел видеть благоденствие новой жизни. Ни одна из его работ не была опубликована при жизни поэта. Все его произведения распространились среди народа устно. С большими трудностями страна стала культурной страной. Сейчас наверное могут сказать что казахи народ голодный или бедный, но не смеют сказать что без культуры и без образования. И на это спасибо. Издательское дело в Казахстане развивался и достиг немиуемых высот в своей истории.

В статье автор рассматривает пути становления, формирования и развития издательского дела в Казахстане с 1917 по 1933 гг.

Автор, с позицией современности дает подробный научный анализ деятельности издателей данного периода, исследует особенности национальных, экономических, социальных, политических проблем, освещавшихся на страницах печатных изданий.

Ключевые слова: история, издательство, книга, типография, финансы, бумага, Ташкент, Казань, газет, журнал, А. Диваев, М. Ауезов, А. Затаевич, «Жыл құсы», «Жаңа әдебиет».

K.M. Aldabergenov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Books were published in the Kazakh language between 1917-1933

Abstract. The greatest poet Abai Kunanbayev said: «How long will we live and be on the natai Cor each other? Do peopte among the Kazakhs, should everyone make money by stealing, lying and enmity? Or will the day come when we will earn everything in an honest way?» and was sad about thinking of his people.

Yes, Abay did not get o chance to see the blessing of a new life. None of his works was published during the poet life. All his works nad spread verbally among the people. Country has become a cultural country with great difficulty. Now they can probably say that Kazakhs are hungry or poor, but they dare not say that they are without culture and education. The publishing business in Kazakhstan has developed and reached unmitigated heights in its history.

In the article the author considers the ways of establishment, formation and development of publishing in Kazakhstan from 1917 to 1933.

The author, with the position of modern gives a detailed scientific analysis of the activities of the authors of this period, explores the peculiarities of national, economic, social, political problems covered in the pages of publications.

Key words: history, publishing house, book, printing house, Finance, paper, Tashkent, Kazan, newspaper, magazine, M. Auezov, A. Divaev, «The Bird of the year», «The New Literature».

References

- 1 Bektemisov, B. Qazaqstanda baspa isiniñ damwı [Development of publishing in Kazakhstan], Journal «Communist Of Kazakhstan». 1968, №8. [in Kazakh]
- 2 Nygmetov E. Mol mura [A rich heritage], «Kazakh literature». 1977, November 17. [in Kazakh]
- 3 Suzhikov, M. Qazaqstan kitap süyuşiler ölkesi [Kazakhstan is a book lovers territor], «Leninshil Zhas» newspaper. 1963, June 12. [in Kazakh]
- 4 Muqanov, S. Ömir mektebi [School of Life]. (Almaty, 1964, 360 p.). [in Kazakh]
- 5 Kakishev T. Däwir دیدarı. [Peripheral dial]. (Almaty, 1980, 321 p.). [in Kazakh]
- 6 Zhirenshein, A. Qazaq kitaptarınıñ tarixınan [From the history of Kazakh books]. (Almaty, 1971, 172 p.). [in Kazakh]
- 7 Dulatov, M. Şığarmalari [Works]. (Almaty, 1998, 382 p.). [in Kazakh]
- 8 Aimautov, Zh. Şığarmaları [Works]. (Almaty, 1989, 290 p.). [in Kazakh]
- 9 Shakarim. Öleñder men poemalar [Poems and poems]. (Almaty, 1988, 278 p.). [in Kazakh]
- 10 Baitursynov, A. Aq jol [White Road]. (Almaty, 1991, 232 p.). [in Kazakh]
- 11 Auezov, M. Tañdamalı şığarmaları [Selected works]. (Almaty, 1965, 350 p.). [in Kazakh]
- 12 Karagulov, A. Qazaq kitaptarı [Kazakh books], Socialist Kazakhstan, 15.09.1957. [in Kazakh]
- 13 Bektemisov, A. Knigozdaniye v Sovetskom Kazakhstane [Book publishing in Soviet Kazakhstan]. (Almaty, 1972, 280 p.). [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Алдабергенов Қ.М. - Тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеттің профессоры. Қ. Сәтбаев көш. 2. Астана, Қазақстан.

Aldabergenov K.M. – Doctor of Historical Sciences, Professor, Dean of faculty Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

БАҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМ
THE MEDIA AND SOCIETY
СМИ И ОБЩЕСТВО

ISRSTI 19.01.29

V.T. Abisheva¹, R.S. Madetkan²

Y.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan

(E-mail: ¹vera.abisheva@mail.ru, ²madethan.raihan@mail.ru)

To the question of Communicative and Cognitive Aspects of Publicistic Discourse

Abstract. The article discusses some aspects of publicistic discourse in the process of speech modeling. Communicative and cognitive components in the speech-thinking process are presented. Taking into account the scientific experience of scientists, as well as on the basis of practical analysis of the domestic media, the authors highlight the essential, characteristic aspects of the phenomenon of journalistic discourse. It is noted that discursive activity ensures the implementation of a number of cognitive abilities and abilities of the addresser. It is emphasized that one of the tools of creative thinking, an effective means of influencing the addressee through the media is the metaphor, which has universal cognitive qualities and the unique ability to be necessary and natural in different spheres of life and science.

Key words: discourse, communication, cognitive, metaphor, evaluation, journalism.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-19-24>

In the modern world, information and knowledge are core values. The information society constantly makes new demands to journalists, stimulating the search for innovative forms, original models of working with the audience in the press, on television and radio, and communicating in social networks.

The core unit of the verbal and communicative, effective process within the framework of verbal behavior and communication of communicants is discourse. As part of a cognitive phenomenon, it functions both in a language and non-linguistic way of organizing information for the exchange and transmission of it on the basis of conceptual representations of a user language. This speech, which is introduced in certain communicative conditions, and therefore is a category with vividly manifesting cognitive-social content.

There are many opinions about the nature and specifics of the discourse. In the traditional interpretation, this is one of the most effective forms of communication, the consistent development of thoughts and judgments, supported by evidence.

Theorists of discourse Yu.S. Karaulov and V.V. By Petrov, discourse is understood as a complex communicative phenomenon, for understanding which it is necessary to attract extra-linguistic factors: knowledge of the world, opinions, attitudes, goals of the addressee [1, 6].

In our opinion, a very bright and most successful formulation is proposed by N. D. Arutyunova: “discourse is speech immersed in life; speech phenomenon, taken in conjunction with the communicative situation «; it is “a coherent text in combination with extra-linguistic, pragmatic, sociocultural, psychological and other factors” [2, 56].

Publicistic discourse is perceived by participants in verbal communication in the context of current events. It is characteristic that its goal is not only the communication of information, new information or judgments about what happened, but also the impact on the addressee, the formation of a special kind of thinking is necessary to solve the set tasks. This is, as a rule, an actual text, brought to life by a specific situation and concrete phenomena, connected with the events of the surrounding world and existing in a certain temporary space. At the same time, it is not only a textual structure, but a complex phenomenon that takes into account the extra-linguistic situation, the characteristics of communication participants, and the various strategies underlying production, combining “what to say” and “how to say” [3, 8].

The journalistic type of discourse, as practice shows, implies the use of various strategies for providing information and diverse ways of cognitive reflection of reality. Researchers traditionally single out polythematism as one of its most important characteristic qualities. Being a product of discursive activity, significant both in quantity, and in thematic and emotional intensity, and in the strength of aesthetic and psychological impact on the audience, a set of texts in different directions has a pragmatic capacity and facilitates the exchange of socially relevant topical information.

At the intersection of the communicative and cognitive components of the discourse its varieties are formed. The ability of the media to act as sources of different types of knowledge contained in a discursive message determines the fulfillment of their cognitive function. The analysis shows that the attention of modern media is shifting to those areas that are turned to thinking, cognition, evaluation, understanding, and achieving mutual understanding between communicators. The study of discourse is based on the perception of the language of the media from the standpoint of cognitive processes that underlie their thinking activity, and is determined by the need to analyze cognitive-communicative interaction.

Taking into account the scientific experience of scientists of several generations, as well as relying on our own research of media materials, we have identified the main characteristic aspects of this phenomenon. Of course, publicistic discourse:

- lively, dynamic, active, constantly changing;
- associated with real events and phenomena occurring in the life of society;
- aims to achieve a specific effect by suggestion, persuasion or motivation;
- addressed to the addressee in order to receive a response, that is, personality-oriented;
- necessarily involves a dialogue between the addressee and the addressee;
- influences, convinces, directs to a certain stream of reflections;
- due to the variety of used lexemes, it has language freedom;
- possesses certain specificity, situationally conditioned in time and space;
- reflects specific actions in a certain period of time;
- Concerns many diverse spheres of human activity and society as a whole.

It can be argued that the journalism of the last decades is an open speech of the author, addressed to the addressee and to the limit saturated with social information. The publicist participates in the discourse as a linguistic person. By linguistic personality, we understand the totality of knowledge and skills for creating a speech work, which are at the disposal of the author, of course, including his lexicon. Note that from the point of view and in the aspect of mass communication, this issue began to be considered much later than in other sciences, since the researchers came to the conclusion that the discourse includes extrasituational context, which has a significant impact on communication strategies.

As you know, journalism begins with the interpretation of the fact. In connection with its awareness, understanding, assessment. Publicistic discourse is always an intention, expressed in a word belonging to the author. It is in the expression of the attitude of the author to the object of the statement that the important socio-pragmatic role of the category of evaluation is revealed. Language and speech cannot be influenced by social groups. At the same time, the ideological

position and worldview of the journalist is a great importance in the nature of communication. In journalistic discourse, evaluation is an effective means of speech influence and is manifested in the selection and classification of facts and phenomena of reality.

The use of socially evaluative means of the language by the journalists makes it possible to convey to the general reader the attitude to this or that event not only by the author, but also by the newspaper editorial office and TV channel. The social significance of the language of the media largely determines the selection of speech means designed to express not an individual, but above all a social assessment of facts, events and phenomena.

The effectiveness of the impact on the addressee depends on the skillful use of emotionally colored, evaluative vocabulary and phraseology, figurative and expressive means of the language, different in their origin, in the sphere of use, etc. For example, trails in publicistic discourse have value not by themselves, as the ability of an artistic depiction of phenomena or the creation of images, as an adornment of a syllable or the possibility of reviving a material, as a stylistic device or language form, but primarily in terms of functionality. According to J. Lakoff and M. Johnson, most of the conceptual system of the language is metaphorical. Metaphors, according to D. Lakoff and M. Johnson, structure our perception, thinking and activity [4, p. 213].

Metaphoricity is a characteristic feature of the vivid and figurative language of modern journalistic works. Expressive means of speech are peculiar to texts of various genres. They are frequent in analytical articles, where authors seek to analyze reality, to compare different points of view, in interviews, speeches and debates of politicians, in feuilletons and essays, etc. As one of the main methods of cognition of objects of reality, its names, the creation of artistic images and the generation of new meanings, one of the types of artistic expressiveness metaphor represents:

- and the way to decorate the language,
- and a tool of knowledge
- and means of interaction with the addressee.

It “can also be understood as a form of thinking or as a cognitive mechanism of communicative processes, a mechanism for obtaining output knowledge” [5, p. 54]. It is difficult to analyze this multifaceted linguistic phenomenon, attracting only unambiguous factors. It is characteristic that its structure includes two main components: value and image. At the same time, the metaphor has universal qualities and a unique ability to be necessary and natural in different spheres of life and science, helping to reveal the criteria of some objects through the prism of many others.

The cognitive approach to the study determined its status as a multi-speaking means of expressiveness of the language, the path, and showed its role in the discourse and the text of the work, where it is an integral factor of scientific thinking, an instrument of knowledge. From the perspective of a cognitive theory, a metaphor is interpreted as a transfer of a cognitive structure from one content sphere to which it belongs in its primary meaning to another [6].

The analysis showed that the metaphor, which, due to the realization of its dualistic nature, provides an opportunity to read between the lines, often reflects the opinion of the author, which, as a rule, coincides with the attitude to reality of a certain part of society.

In addition, functioning in a particular media discourse, this path can be adequately perceived by the addressee only if it takes into account the context in which this metaphor is implemented. The popularity of using it in the media, researchers explain, including the emancipation of the language of the media in the process of democratization.

For example, in politics, metaphor is the main language means of realization, designation of intentions. The authors of Kazakhstani media actively use the following metaphorical images: free economic zones are oases of well-being, the economy tenaciously retains its privileges, the wide scope of the struggle, poisonous comments, etc.

The language metaphor, which is usually based on a complex chain of associations, as a mechanism of secondary nomination, appears in the communicative act as a means of the speaker's subjective attitude to the content of speech or its addressee. It is common in all styles of speech, but is especially active in those that are designed to influence the consciousness, feelings, emotions, imagination of the audience and the addressee. Complex, artificial, sophisticated metaphors, relevant, for example, in poetry, contradict the nature of mass communication. For mass media, the metaphor is of interest as a means of expressing thoughts, due to the fact that the signs and properties of objects, their signs and actions are transferred to the main object of the image, a specific media character or phenomenon.

As V.G. Kostomarov notes: «The goal of the metaphor in a nonfiction text is “not in an individual-figurative vision of the world and poetic self-expression», - and in objective and comprehensive information, which should be communicated to the general reader in the specific conditions of the newspaper process” [7, p. 56]. Here, the aesthetic criterion is the simplicity and clarity of metaphorization, as well as its evaluation, concreteness and unexpectedness of the transference. Evaluation properties of the metaphor, which serves as an effective tool for thinking, realistic vision of the world picture, contribute to the actualization of communication methods in the information society. Thus, for example, a small part of military terminology used in non-special texts of Kazakhstan's periodicals has the estimated “resources” in order to create a certain motional mood: “Interesting battles took place on the tennis tables of the sports complex”; «With such colleagues you can go to the assault of any record.». «There are 4 potato harvesters, in the arsenal of farmers one of which is self-propelled” (Industrial Karaganda, 02.10.2018).

The figurative meaning arises as a result of an unusual subject relatedness of a word, caused by the need to give a characteristic, and not a simple name. In journalistic speech, the purpose of a metaphor is not only and not so much the creation of figurativeness as the formation of a bright appraisal effect - positive or negative, which it produces in order to enhance thinking, for the communication process, for contact setting [8, p. 28].

One of the most important functions of publicistic discourse, as established, is the impact on the addressee, the formation of his particular views, views through the use of metaphorical means of expression. The cognitive basis of metaphor can be universal knowledge of objective reality. Images of linguistic consciousness are a collection of information about the phenomena of the real world. The metaphor is social, and this feature of it allows, thanks to objective and comprehensive information, to reflect the most relevant processes in society.

In the discourse, not all linguistic elements of the emotional impact are manifested openly. In the media, there is often no direct estimate. Popular methods of indirect expression of assessment. This is confirmed by the use of quotes to draw the reader's attention to the information assessment: «The center of the territory between the courtyards is «decorated» with a garbage pit»; «After receiving the money, the «benefactor» disappeared in an unknown direction, without fulfilling his obligations» (Kazakhstanskaya Pravda, August 17, 2018). In this case, the author uses quotes to ensure that the reader doubts the reality of this fact or event.

A study of the journalistic genres of domestic newspapers, magazines, radio, television, and the Internet suggests that they are a peculiar, constantly evolving, enriching socio-cultural phenomenon emerging in the process of informational and cognitive activity of communicants, ensuring the formation and translation of concepts. Representing a holistic, finished product of speech production, they are able to promptly transmit facts, informational messages that are diverse in content, and act as a source of information, new information, and as a conductor of ideas, taking into account the range of interests of the addressee, interests, real social stratification of society.

Media discourse responds to changes in the country and society with all its characteristics. Moreover, it is understood not as a purely philological category, but as a kind of social phenomenon that depends on a number of socio-psychological factors: communication and cognitive tasks, situations of communication, etc. Each element of the publication, radio report, TV program not

only provides information, but and affects the mind and feelings of the reader, listener, viewer. Representing cultural, cognitive and social phenomenon that is extremely important for society, publicistic discourse is designed to quickly broadcast a variety of content, target parameters, topics, selection criteria and methods of presenting the material with well-documented information, taking into account the diversity of readership and audience interests.

From the point of view of discourse research in cognitive-communication models, it is necessary to take into account the influence of numerous factors, for example, the motive and goals that determine the whole course, as well as the conditions of interaction of communicants - the context including the conditions, place and time of communication, the psychosocial sphere, the level of participants' knowledge. For the purposes of discursive analysis, social circumstances and the requirements of the communicative situation are an important criterion.

The journalism of the Republic of Kazakhstan today acts as a multifaceted reflection of life, as an indicator of spiritual culture and the worldview of the nation, contributing to a deep understanding of the processes occurring in public life, finding solutions to emerging problems. This, of course, places high demands on the quality of the preparation of journalistic materials, highlighting the changing reality.

References

- 1 Караулов Б.С., Петров В.В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса // Т.А. Ван Дайк. Язык. Познание. Связь. - Москва, 1989. - С. 5-11.
- 2 Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва: Советская энциклопедия, 1999. - 688 с.
- 3 Стернин И.А. Коммуникативно-познавательное сознание // С любовью к языку. - Москва: Воронеж, 2002. - 44-51 с.
- 4 Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, в которых мы живем: Пер. с англ. / под ред. А.Н. Барановой. 2-е изд. - Москва, 2008.
- 5 Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современном политическом общении: Монография / А. П. Чудинов. - Екатеринбург: Уральский гос. пед. университет, 2003. - 248 с.
- 6 Кашкин В.Б., Шаталов Д.Г. Метафора как средство активного познания / В.Б. Кашкин, Д.Г. Шаталов Воронеж: ВГУ, 2006. - Вып. 4. - 94-102 с.
- 7 Костомаров В.Г. Русский язык на странице газеты. Некоторые особенности языка современной газетной журналистики. - Москва: МГУ, 1971. - 232 с.
- 8 Абишева В.Т. Современная региональная газета: язык и стиль. - Караганда: КарГУ, 2003. 113с.

В.Т. Абишева, Р.С. Мадетхан

Е.А.Букетов ат. Қараганды мемлекеттік университеті, Қараганды, Қазақстан

Публицистикалық дискурстың коммуникативтік және танымдық аспектілері туралы

Аңдатпа. Мақалада сөйлеу модельдеу процесінде публицистикалық дискурстың кейбір аспектілері талқыланады. Сөйлеу үдерісіндегі коммуникативтік және когнитивтік компоненттер ұсынылды. Ғалымдардың ғылыми тәжірибесін ескере отырып, сондай-ақ отандық БАҚ-ты практикалық талдау негізінде журналистер журналистік дискурстың феноменінің маңызды, ерекше аспектілерін атап өтеді. Диссертациялық қызмет адресаттың бірқатар когнитивтік қабілеттерін және қабілеттерін жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Шығармашылық ойлау құралдарының бірі, медиа арқылы адресатқа әсер етудің тиімді құралы - өмір мен ғылымның әртүрлі салаларында әмбебап когнитивтік қасиеттерге және қажетті және табиғи болудың бірегей қабілетіне ие метафора.

Түйін сөздер: дискурс, қарым-қатынас, танымдық, метафора, бағалау, журналистика.

В.Т. Абишева, Р.С. Мадетхан

Қарағандық мемлекеттік университетінің им. Е.А. Букетов, Қарағанды, Қазақстан

К вопросу о коммуникативных и когнитивных аспектах публицистического дискурса

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые аспекты публицистического дискурса в процессе речевого моделирования. Представлены коммуникативные и когнитивные компоненты в процессе речевого мышления. Принимая во внимание научный опыт ученых, а также на основе практического анализа отечественных СМИ, авторы выделяют существенные, характерные аспекты феномена журналистского дискурса. Отмечено, что дискурсивная деятельность обеспечивает реализацию ряда познавательных способностей и способностей адресата. Подчеркивается, что одним из инструментов творческого мышления, эффективным средством воздействия на адресата через средства массовой информации, является метафора, обладающая универсальными когнитивными качествами и уникальной способностью быть необходимой и естественной в разных сферах жизни и науки.

Ключевые слова: дискурс, общение, когнитивная, метафора, оценка, журналистика.

References

- 1 Karaulov, B.S., Petrov, V.V. Ot grammatiki teksta k kognitivnoy teorii diskursa [From text grammar to cognitive theory of discourse], T.A. Van Dyke. Tongue. Cognition Connectionью (Moscow, 1989. P. 5-11). [in Russian]
- 2 Arutyunova, N.D. Diskurs [Discourse], Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar' [Linguistic. Encyclopedic. Dictionary]. (Soviet Encyclopedia, Moscow, 1999. 688 p.). [in Russian]
- 3 Sternin, I.A. Kommunikativno-poznavatel'noye soznaniye: S lyubov'yu k yazyku [Communicative-cognitive consciousness: With love for language]. (Voronezh, Moscow, 2002, P. 44-51). [in Russian]
- 4 Lakoff, J., Johnson, M. Metaforы, v kotorykh my zhivem: Per. s angl. / pod red. A.N. Baranovoy [Metaphors we live in: Trans. from English / Ed. and chang. by A.N. Baranova]. 2nd ed. (Mocsow, 2008). [in Russian]
- 5 Chudinov, A.P. Metaforicheskaya mozaika v sovremennom politicheskom obshchenii: Monografiya [Metaphorical mosaic in modern political communication: Monograph]. (Ural State Ped. the university, Ekaterinburg, 2003, 248 p.). [in Russian]
- 6 Kashkin, V.B., Shatalov D.G. Metafora kak sredstvo aktivnogo poznaniya [Metaphor as a means of active cognition]. (VSU, Voronezh, 2006, Vol. (4), P. 94-102). [in Russian]
- 7 Kostomarov, V.G. Russian language on the newspaper page. Some features of the language of modern newspaper journalism. (MSU, Moscow, 1971. 232 p.). [in Russian]
- 8 Abisheva, V.T. Sovremennaya regional'naya gazeta: yazyk i stil' [Modern regional newspaper: language and style]. (Publishing house of KarSU, Karaganda, 2003, 253 p.). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Абишева В.Т. - филология ғылымдарының докторы, Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды мемлекеттік университеті журналистика кафедрасының профессоры. Қарағанды, Қазақстан.

Мадетхан Райхан С. - Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды мемлекеттік университетінің «Журналистика» мамандығының ІІ курс магистранты. Қарағанды, Қазақстан.

Abisheva V.T. – Doctor of Philological Sciences, Professor. Y.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan.

Madetkan Raikhan S. – master student of second year on specialty «Journalism», Y.A.Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan.

FTAMP 19.51.09

Б.Т. Баткеева

*Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті. Астана, Қазақстан.
(E-mail: bakybatkeeva@mail.ru)*

«Ана тілі» газеті беттеріндегі қазақ өнерінің мәселелері

Аңдатпа. «Ана тілі» газеті өзінің атауы айтып тұрғандай қазақ тілінің жай-күйі мәселелерін көтеру, тіліміздің мемлекеттік мәртебесін орнықтыруға ат салысу және елтану, тілтану тақырыптарына арналған материалдар жариялаумен қатар Алаш зиялыларының өмірі мен еңбектері жайында, әдебиет, мәдениет, өнер саласындағы тұлғалардың шығармашылығы хақында өзекті мәселелерді ұсынып келді. Әрине, тіл мәселесі тек қана «мемлекеттік тіл өз мәртебесін ала алмауда», «қазақ тілі бай тіл, көркем тіл», «намысың болса ұлттық тіліңнің күнін жоқта», т.б. құрғақ уағыз, қысыр сөзбен шешіле қоймайтыны белгілі. Бұл мәселеде ана тілі арқылы ұлттық рухымызды оятып, жігер намысымызды жанушы өнердің рөлі ерекше және де өнер адамдарының жанкешті қажыр-қайраты арқылы қаншама игілікті іс-шаралар іске асып жатқаны баршамызға белгілі. Сондықтан да оларды ұлықтау, үлгі-өнегесін көпке насихаттау, еңбегін бағалау, ел алдында абырой атағын асқақтату әрине, ұлттық баспасөз ақпарат құралдарының басты назарында ұстайтын бір бағыты екені даусыз.

Мақалада Ұлт газеті «Ана тілінде» қазақ өнері туралы жазылған мақалаларға жан-жақты талдау жасалынып, мазмұндық, тілдік-стильдік тұрғыдан әділ бағалары берілген.

Түйін сөздер: «Ана тілі» газеті, өнер, мәдениет, ұлттық рух, ұлттық баспасөз, мақала, ақпарат, әлеумет, көрермен, қазақ, талант, ұлт тағдыры, талант, саңлақ.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-25-30>

Газеттің әр санын парақтаған сайын ондағы материалдың молдығын, алуан түрлілігін, осыған сай әрбір мақала, ондағы көтеріліп жатқан мәселелердің мазмұны, оқырман хаттарының орамды ойлары, ақын, жазушы, ғалымдар, өнер адамдарының пікір лебізі, сұхбаттағы өрбіткен ойларына сай берілген мақала маңдайшаларындағы айдарлар да сан түрлі. Ол айдарлардың қысқа да нұсқа, ұғынықты да түсінікті, берілген материалдың мазмұнын ашатын, оқырманға ой саларлық, айдар етегінде берілген материалдың маңызы мен мәнін ашатын айшықты берілуі өзге басылымдарға да үлгі боларлықтай.

Сахна өнері жайлы 2010 жылғы «Ана тілі» газетінде жарияланған материалдардан осы газеттің әлеуметтік бөлімінің редакторы Динара Ізтілеудің «Жоғалған жұлдыздар» айдары астында «Жер жүзінің жизелі» мақаласы (№15. 15-21 сәуір) Ресей елінің намысын қорғап, атағын шығарып жүрген атақты Балерина, қазақ қызы Алтынай Асылмұратова жайлы. Мақала А.Асылмұратованың әр кейіпте түскен екі түрлі суреті және оның әкесі Қазақ ССР-ның еңбек сіңірген әртісі, белгілі биші Абдулахим Асылмұратовтың жанұялық альбом мұрағатынан алған суреттерімен безендірілген.

Динара Ізтілеу «Ана тілі» және басқа да басылымдар арқылы әлеумет, өнер, мәдениет тақырыбында жазып төселген жас та болса біршама тәжірибелі журналист. Ол бұл тақырыпта өзінің толғамы, мәселені түсіну деңгейі, фактілер мен деректерді сұрыптау тұрғысынан жазуы, өзіндік жеке стилі қалыптасқанын байқатады. Бұл мақаланың лиді: «Алматыны сағындым! Алматының алқызыл алмаларын аңсаймын...» - депті Алтынай. Етжүректі еріксіз елжіретер екі ауыз сөз! Осы сөздерді естігенде, Сізді қайдам, біз сонау Сібір жақтан сартан сағыныштың самалы соққандай селт еттік... «Алмасын аңсап, Алматысынан адасып жүрген бұл қай Алтынай?» деген сауал санаңыздан саңылау тапса, Сіз айыпты емессіз. Бұған тек біркездері біртуарларын бағалай алмаған білместігіміз кінәлі десек, бізге қалатыны - өнердегі өрендерімізді өзіміз өлтіріп алғандай барлық тістететін

өкінішіміз ғана. Жоқ, жамандыққа жарымаңыз, Алтынай аман. Ол – қазір атағы алысқа кеткен айтулы балерина, Ресейдің Халық әртісі, дүйім дүниеге даңқты А.Виганова атындағы әйгілі орыс балет академиясының директоры һәм көркемдік жетекшісі, профессор Алтынай Асылмұратова. Тақиянды аспанға атып қуан, қазақ! Кенет жұлдызынды жаттың жетегіне жібергенің есіңе түсіп, жанарыңа жас үйірілсе де жаңғырмаймыз...» - деген сөйлемдерден берілген. Бұл Динара Ізтілеудің мақаласының мазмұнынан хабар беріп, оқырманды өзіне еліктіріп тартады. Мақала ақпаратты талдап, сараптау арқылы оқиғаға қатысы бар адамдардың пікірлерін білу, оларға сілтеме жасау, көпшіліктің талқысына салу, сол арқылы қоғамдық пікір қалыптастыруды мақсат еткені көрініп тұр. Мақала «Ақ шәркей еді арманы», «Талантқа тас атқан тағдыр», «Ару Алтынай – ғасырлық ғажайып», «Алыстап кетті-ау Алтынай...», «Асылдың сынығы алыста жүр» тақырыптарға бөлініп жат елде жүрген қазақ балеринасы А.Асылмұратованың өнері мен өмірі, әсіресе өнердегі дүйім дүниені таңдай қақтырған жетістіктері, оны жат жұрттықтар қалай қадірлейтіні, осындай талантты қызымызды Қазақстандағы қазақтар, біздер көрмей-білмей жүргенімізді өзегі өкінішпен өртеңе жаза келіп, мақаланың соңындағы лид, яғни P.S. – ті: «Күні кеше Ванкуверден елге күміс әкелген Елена Хрусталеваны көргенде ормандай орысыңыздың опынып, жанарларына жас іркілгенін көзіміз көрді. Жақынының жаттық жалауын желбіреткенін кім жақтырсын. Кезінде Президенттің өзі Қытайдан Майра Мұхамедқызы мен мың бұралған биші Шұғыла Сапарғалиқызын арнайы алдырған еді. Қазір ол екеуі де туған елінің мерейін өсіріп жүр. Көрер көз сүйінеді. Бүгінде елімізде қос бірдей балет театры бар. Жаңа буынның буыны қатып, есейіп келеді. Мәдениет министрлігі отауын оңаша тікті. Ойланатын да, қолға алатын да кез жеткен секілді. Жат елдің жәдігеріне айналған жауһарларымызды елге жеткізсек екен. Жақұтың жатқа жұтылмасыншы, ұлтымыз ұтылмасыншы, қазағым. Біздегі тілек – осы», - деп бітіреді.

Д.Ізтілеудің бұл мақаласы өз мақсатының мүддесінен шыққан, алдына қойған талабы орындалған мақала. Ең бастысы көпшіліктің көңілінен шығатыны айдан-анық. Сонымен қатар, бұл журналистік зерттеу сараптамалық мақала болған оқиғаны жеріне жеткізе талдап, өз сөзімен жазып шыққан, А.Асылмұратованың тағдырына қатысты оқиғалардың ең бастысын кезең-кезеңімен баяндап, оның өмірбаяны мен өнеріне моральдық адамгершілік тұрғыдан баға беріп, оған байланысты түрлі ақпарат көздерінің ең негізгілерін таңдап топтастырып, жүйелеу арқылы, және де осы тақырыпқа қатысты түрлі өнер адамдары, мәселен, Марат Бисенғалиев, Светлышева Файна, Тудочкина-Канкина Наталья Николаевна қатарлы белгілі адамдар тарапының түрлі көзқарастарын біліп, цитата алады. Осындай әртүрлі фактілер мен аргументтер негізінде өз пікірін де таразыға салып, оқырманға ұсынады. Бұл ретте біз Д.Ізтілеудің журналистік шеберлігіне күмән келтіре алмаймыз.

«Ана тілі» - апталық, ұлт газетіне сахнаның Саңлақ өнерлерінің бірі туралы Біләл Қуаныштың «Қазақ биі: қолға аламыз ба, құр қаламыз ба?» (№13. 1-7 сәуір) зерттеу мақаласы тағы да бастапқы лидпен басталды. Мұнда: «Бұл күнде ұлттық би туралы, оның ішінде «Қара жорға» биі туралы ой толғанатын қазақ баспасөзі кемде-кем. Бірақ біз әлі күнге «Биіміз бар ма, жоқ па?», «Қара жорға» қазақтыкі ме, моңғолдікі ме?» деген сұрақтардан әрі аса алмай жүрміз. Ал өзге жұрт өз мәдениетін әлемге паш етуде. Тіпті көрші Қытай елі сондағы өсіп-өркендеген қазақ биін «Қытай мәдениетінің айырылмас бір бөлігі» деп қарап, оның пісіп – жетілуіне барынша жағдай жасауда. Оған дәлел ретінде «Қазақ биі» жеке мамандық ретінде 3 жыл оқытылатынын айтсақ та жеткілікті», - деп бастап ұлт өнерінің осы саласының, яғни қазақ биді дамытудың кенже қалып бара жатқанын, оның ұлт болашағы, елдің ертеңіне тікелей қатысты мәселе екенін тілге тиек етеді. Осы ретте бұрын-соңды біз көп ескеріп оқи бермеген Мұхтар Әуезовтың қазақтың ұлттық биі туралы айтқан тамаша сөзін сілтеме қылады. Заманымыздың Заңғар жазушысы былай дейді:

«Қазақтың мынадай даласы... Көкпарды көз алдыңызға елестетіп көріңіз. Бәйгені көрдіңіз бе? Жорғаның жүрісін көрдіңіз бе? Міне, осының бәрі – қимыл, қозғалыс. Аттың желісі, жәй жүрісі, сылбыр жүрісі, шабыс жүрісі – осының бәрі би емес пе, би. Қазақтың күйін тыңдап көріңіздер, қандай әуен иірімдері, қандай ырғақтар жатыр. Қол өнері, ағаш үйдің өзі, ою, кілем тоқу, өрмек тоқу, ши орау – осының бәрі қимыл, осының бәрін ойлан, музыкасын тауып, күйін тауып, сәйкестірсең би болып шығады». Бұл сөз осы мақаланың маңдайшасындағы «Көзіңнің қарашығындай» деген айдармен қоса ұлттық әдемі киім киіп, қазақ биін төгілте билеп тұрған Шара апамыздың (Жиенқұлова) әсем суретімен әшекейленгені мақаланың ажарын аша түскен. Сонымен қатар, Шара Жиенқұлованың: «Қыздар «Шара би билейді» деп ортаға шығарды... Амалсыз билей бастадым. Сонда көз алдымда құстардың қалықтай ұшқаны, рауандап атып келе жетқан таң алдындағы гүлдердің бүр жарғаны, күн сәулесінің ұшқыны, су төгілмес тайпақ жорғаның жүрісі, тау текенің шың басынан секіргені, күй ырғағын өршелендіре түскен күйші қолының қимылы – бәрі-бәрі маған музыка сазындай естіліп, соның ырғағымен ұршықша үйіріліп, шыр көбелек айнала бердім» - деген сөзінен сілтеме жасауы халық биі қазақтың қанымен шыққанын, оның жаратылысында бар екенін айғақтайтынын айтып, «Аю биі», «Қара жорға», «Қаз биі», «Бүркіт биі», «Ортеке биі» т.б. билерді атай келіп, «Аю биінің» шығуы туралы тамаша аңыздың екі нұсқасын әңгімелейді. Осылайша қазақтың ұлттық биі турасы әркездегі ерекше оқиғаларды еске ала келіп, би тағдыры туралы ұсыныстар, ұлттық биді дамытуды қолға алу, оның мектебін қалыптастыру, ол үшін қаражат бөлу, бүгінгі ұрпақтары жалғастырушыларды қолдау, қамқорлыққа алу қатарлы көптеген ойларын ортаға сайып келе «Қазақ биі – талайды тамсандырған таңғажайып өнер, ұлттық құндылық. Қолға аламыз ба, құр қаламыз ба? Ойланатын уақыт өтіп барады» - деп түйіндейді. Журналистің бұл жандауысы осы оқиғалардың, әсіресе басшылардың, ұлттық өнер саясатының тізгінін ұстаушылардың назарына шалынатыны даусыз. Өйткені, әр саланың (қоғамдық өмірдің) өз жанашыры, әуестелушісі, іске асырушылары, қолға алушылары бар екені даусыз. Демек, қоғамдық пікірге тамыздық қосқан журналистің мақсатын орындау үшін осы тақырыпты көптің талқысына салуы, оған ұлт газеті жанашыры ретінде ортадан ойып тұрып орын беріп, көрнекті бетіне көрнекті түрде орналастыруы газет редакторлары және беттеушілерінің де өз істеріне адалдығын дәлелдейді. Мақала орынсыз артық сөздер, дәлелсіз тұжырымдар келтірмеуі, сараптамалық және қоғамдық пікір қалыптастыру мақсатында, ұлт өнеріне деген үлкен жанашырлықпен жазылғаны көзге айқын ұрып тұр.

Газеттің №23. 10-16 маусым күнгі санынан орын алған «Дүние – керуен» айдарымен берілген «Күй – ғұмыр орта жолда үзілді» атты қазанама қазақтың күй өнерінің дүлдүлі, даңқты домбырашы, Қазақстан Республикасының халық әртісі Қаршыға Ақмедияровтың ақырғы сапарға аттандыруға байланысты шыққан. Мақала дәулескер күйші-домбырашы, талантты композитор Қаршыға (Қаршымбай) Ақмедияровтың өмірбаянын толық беріп, марқұмды жер қойнына берудегі азалы жиынға Алаш халқы Алматыдағы М.Әуезов академиялық драма театрына жиналғаны, Астанадан Мәдениет министрі Мұхтар Құл-Мұхаммед пен Астана қаласының әкімі Иманғали Тасмағанбетовтың арнайы келгенін, министр Елбасының көңіл айту хатын оқығанын, хатта: «Халқымыздың аяулы перзенті, дәулескер күйші әрі композитор Қаршыға Ақмедияровтың өмірден озғанын естіп отырмын. Аса ауыр қайғыларына ортақтасып көңіл айтамын. Ол кісінің халқымыздың киелі күй өнерін насихаттардағы орны да, еңбегі де орасан еді. Күй құдіретінің барлық нәзік иірімдерін жайып салатын орындаушылық шеберлігі әрдайым тыңдаушысын қайран қалдырып, жанына ерекше шуақ сыйлайтын. Елімізде соған еліктеп, тікелей білім беріп, тәрбиелеумен көптеген өнерпаздар өсіп жетілді. Оның сымбатты тұлғасына сан ғажайып өнер мен тамаша адамгершілік қасиеттері қабат қабысып жататын. Елі барда, халқы барда Қаршыға Ақмедияровтың есімі мен еңбегі, қалыптастырған мектебі, қалдырған мұрасы ұмытылмайды деп сенемін. Марқұм-

ның топырағы торқа, жаны жаннатта болғай. Алдағы күндеріңізге имандық пен жақсылық тілеймін» - дегені айтылады, және осыған қоса қос палаталы Парламент, Үкімет басшысы, Үкімет мүшелері түгел қосысып қазаға көңіл айтатындарын жеткізгенін баяндайды.

Ал Астана қаласының әкімі И.Тасмағамбетовтің: «...Қазақ халқының, қазақ өнерінің бір қабырғасы құлады деуге болады. Қазақ деген халықтың өзге елден ерекше екшілес өнері болатын болса, ол күй өнері еді. Сол өнердің сонау Құрманғазы, Тәттімбет, Дәулеткерей, Қазанғап пен Динаның өмірдегі өзіндей, өнердегі көзіндей болған Қаршыға өмірден өтті. Ұлы домбырашы өмірден өтті. Бүгін қасиетті қара домбыра өзінің иесін жоғалтқандай... Күй – күдірет, өнер – қасиет. Осы бір бақыт Қаршыға ағамыздың маңдайына жазылған еді... Жиырмасыншы ғасырда қазақтың күй өнері жайыла жаздап, тілі мен ділі талан-таражға түскен шақта Қаршыға қанатымен су сепкендей қазақтың күй өнерін сақтап қалды. Еділ мен Жайықтай қос ішекті домбырашы кешеден бүгінге аман табыстап, бүгінгі ұрпаққа аманат етті. «Өлді деуге сия ма, айтыңдаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған» деп ұлы Абай айтпақша, Қаршыкеңді өлді деуге дәтіміз бармайды. Өйткені артында бай рухани мұрасы қалды. Артынан ерген, өзі тәрбиелеген талантты шәкірттері бар. Сондықтан да Қаршыға ағамыздың нұрлы бейнесі әр қазақтың жүрегінде мәңгі сақталары анық. Қош бол, асыл аға! Жатқан жеріңіз жарық, топырағың торқа болғай...» - деген сөздерін толығымен келтіре келе қаралы жиында халық әртісі, мемлекет қайраткері Е.Рахмадиев, халық әртісі Ж.Әубәкірова, ақын – Иран-Ғайып, ардагер Ғ.Маштаховтар сөз алып, азалы ағайынды сабырға шақырғанын, марқұмды Кеңсайда жер қойнына тапсырылғанын хабарлайды.

Сондай-ақ өнер ардагерлері Рахым Тәжібаев, Кәріма Сахарбаева, Өтепберген Хамзин, Ләтифолла Қанашевтердің азаны еске алу сөздері осы бетте қоса берілді. Осындай қаралы хабар берілетін баспасөздің дәстүрлі этикалық талабын сақтаумен қатар, өнер майталманымен қоштасар сәттегі оның ұлт өнерін дамыту, насихаттау жолындағы қажырлы еңбегі, алар орнын анықтап, марқұм туралы биік түсінік, құрмет пен ілтипат жасаудың маңызы мен қажеттілігін түсіндіреді. Алаш ардақтысының асыл бейнесін ақтық сәтінде қайта бір жаңғыртады. Оқырман қауымға да көңіл айтып, марқұмды құрметтеудің үлгісін көрсетуді көпшіліктің және жас ұрпаққа тәрбиелік үлкен маңызы бар.

Ал «Ана тілі» газетінің (№26. 1-6 шілде) осы жылғы санындағы Алаш Тұрсынәлінің «Тіршіліктің сәулелі сәттері» зерттеу сараптамалық мақаласы «Театр» айдарында берілген. Мақаланың лиді: «Қазақстанның мәдени өмірінде селт еткізер жаңалықтардың бірі – 25 маусымда өткен Астана мюзиклі. Мамандар аталған шығарманы Астана авторы Н.Ә.Назарбаевтың туған күніне жасалған сыйлық қана емес, қазақ мәдениетінің әлемдік процесстерге кірігіп, жаңа сатыға көтерілуінің белгісі ретінде бағалады. Бұл жаңалық Бродвей форматындағы әртістердің жаңа толқынын қалыптастырары да даусыз. Танымал маэстро Юрий Александров, либретто авторы Юрий Кудлач және композитор Алмас Серкебаев одағының қажырлы еңбегімен тамаша туынды бүгінде ел аузында жүрген қойылымға айналды» - деп жазылған. Мұндай резюме түріндегі немесе оқиғаны қысқаша баяндау лид негізінде жаңалық материалдарында ұсынылады. Ол қысқа сөзбен оқырманды бірден оқиғаның мәнісімен таныстырады. Бұл лидте дәл солай жазылған. Сондай-ақ посткеңестік журналистикада өте көп кездесетін оқиғаның қашан? Болғанын ерекшелеп көрсететін мұндай лид оқиға болған уақыт пен мерзімі мағызды дегенді аңғартса керек. Демек біз келтірген лид Астана және оның авторы Н.Ә.Назарбаевтың туған күндері бірге екенін, осы күннің ерекшелігіне орай жүрілгені мюзиклдің ерекшелігі, оның жаңалығы екенін, және де кім? деген сауалға орай қарапайым оқырманға аса танымал емес маэстро мен либретте авторы және композиторды бұл мюзиклды ұйымдастырушы тұлғалар ретінде алға шығарады. Арықарай сахнадағы мюзикл жанрының толық емес үстірт тарихын шолуда оқырманға «мюзикл» атты жанрдың нақты анықтамасы берілмей бұлыңғыр күйі қалуы бұл мақаланың кемшілігі болып табылады. Мақаладан үзінді келтірейік: «Мюзикл жанры 1866 жылы Нью-Йорк сахнасынан

бастау алады. Ал 1943 жылы Р.Роджерс пен О.Хаммерчтайынның Бродвейде қойылған «Оклахама» атты лирикалық комедиясының көпшілікке ұнағаны соншалық, Нью-Йорктың драма лигасы оған «Ғасырдың ең таңдаулы мюзиклі» деген атақ беріпті» - дей келе «Қазақ мәдениет тарихында өшпес із қалдырған «Айман-Шолпан», «Біздің сүйікті дәрігер» сынды музыкалық комедиялар, одан бергідегі Т.Мұхамеджановтың, А.Серкебаевтың туындылары аталған жанрадағы қазақы қолтаңбаны байқататын еді»... - деп жалғастыруы сахна өнерінің осы жанры оның ерекшелігі туралы оқырман сахнасына аз-аздап түсінік береді.

«Тағы бір ерекшелік, «Астана мюзиклі-заманауи Қазақстан жайлы шығарма. «Астана» - жастар жайындағы туынды. «Астана» - жаңа заман бейнесі, жас қала тұрғындардың өмірі. «Астана» - қазақ елінің жаңа тарихының жарқын парақтары» - деп лепірген тілші «...көрерменге орыс тілінде жол тартқан туындының қазақша нұсқасы сапалы және жақын арада дайындалса зор қуаныш болар еді» - деп ол көңілге су құя салады. Демек, Астана мюзиклі қазақ тілінде жүрілмеген. Мұндай жанрымыздың қазақ тілінде түбі бір айналар, айдарылар деген ой-елек дәме, яғни «тумаған ту сиырдың уызы» болып қала береді. Осы арада лид жазғанда абай болатын бір нәрсе оқырман қалай қабылдау керектігін нұсқап тұратын «...қуанышты хабар алынды» немесе «...қайғылы оқиға орын алды» деген сияқты нұсқалардан сақтану керек деген қағида еске түседі.

Тәуелсіз Қазақстан баспасөзі, соның ішінде «Ана тілі» ұлттық апталық газеті алғаш шыққан күнінен бастап өнер мәселесіне қатысты өзекті ойлар айтылған мақалаларды батыл жариялай отырып, осы жылдар кезеңіндегі өнер әлеміндегі келеңсіздіктерді де батыл көтере білді. Осы мерзімде газеттің бетінде «Тіл өнері – дертпен тең» (Абай) тұрақты айдары ұлтымыздың баға жетпес қазынасы, асыл мұрасы, өнер алды болған тілімізді, ұлт рухының қайрағы болған өнердің басқа да барлық түрлерін ұлттық мүдде тұрғысынан зерделеп, тағылымы мол материалдар жариялап келді. Әлі күнге дейін өнерімізді сырт қалдырмай, оны талқылап, дамытудың әдіс-тәсілдерін жасап, жариялап келе жатқан бірден-бір газет деп айтсақ артық болмас еді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Ізтілеу Д. Жоғалған жұлдыздар / Д. Ізтілеу // «Ана тілі» газеті. - № 15, - 23.11. 2010,
- 2 Білал Қуаныш. Қазақ биі: қолға аламыз ба, құр қаламыз ба? / Білал Қуаныш // «Ана тілі» газеті. - 2010, - № 13.
- 3 Ізтілеу Д. Күй-ғұмыр орта жолда үзілді. / Д. Ізтілеу // «Ана тілі» газеті. - 2010, - № 23.
- 4 Тұрсынәлі А. Тіршіліктің сәулелі сәттері. / А. Тұрсынәлі // «Ана тілі» газеті. - 2010, - № 26.

Б.Т. Баткеева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Проблемы казахского искусства на страницах газеты «Ана тілі»

Аннотация. Газета «Ана тілі», на сегодняшний день, является одним из передовых органов печати. Освещая на своих страницах самые насущные проблемы национального языка, культуры литературы, газета подчеркивает в своих материалах основную роль казахского языка в деле воспитания подрастающей поколения в духе любви к Родине, уважения к культуре, историй, традициям своего народа.

В статье дан всесторонний анализ материалам газеты «Ана тілі», посвященным проблемам национального искусства. Автором подробно освещены такие моменты, как особенности содержания, стиля и языка, злободневность и актуальность выдвинутых в статьях проблем.

Ключевые слова: Газета «Ана тілі», культура, искусства, творчество, статья, информация, зритель, казах, национальный дух, самосознание

B.T. Batkeeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The problems of Kazakh art on pages of “Ana tili” newspaper

Annotation. Nowadays “Ana tili” is the progressive printed media outlet. It covers very important issues of national language, culture and literature, as well as it highlights the significant role of Kazakh language in upbringing of younger generation inspired by patriotism, respect to the culture, history and customs.

In this article thorough analysis of “Ana tili” newspaper materials, related to the problem of national art is represented. The author gives detailed description of the content, style and language which is used in the article, as well as the relevance and urgency of the topic.

Key words: newspaper “Ana tili”, culture, art, creative work, article, information, audience, Kazakh, national spirit, consciousness.

References

- 1 Iztileu D. Zhogalghan zhuldyzdar [Lost stars], «Ana tili» newspaper, (15), 23.11. (2003). [in Kazakh]
- 2 Bilal, Kuanysh. Qazaq bii: qolğa alamız ba, qur qalamız ba? [Kazakh Dance: Can We Take It or Stay Away?], «Ana tili» newspaper, (13), 17. 10. (2003). [in Kazakh]
- 3 Iztileu, D. Küy-ğumır orta jolda üzildi [Life was interrupted on the middle of the road], «Ana tili» newspaper, (23), (2003). [in Kazakh]
- 4 Tursynali, A. Tіршіліктің säwleli säттері [Racial moments of life], («Ana tili» newspaper, (26), 2010). [in Kazakh]

Автор туралы мәлімет:

Баткеева Б.Т. - Филология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті, Қ.Сәтпаев көш. 2. Астана, Қазақстан.

Batkeeva B.T. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K.Satpayev str. 2. Astana, Kazakhstan.

FTAMP 19.51.09

Е. Жұматаев

Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

БАҚ-тағы саяси-әлеуметтік қақтығыстардың жариялануы

Андатпа. Қазақстанның ішкі-сыртқы саясатын толыққанды сақтау мен үйлестіру мақсатында Елбасы ұстанған бүгінгі кезеңде этникааралық үйлесімді қарым-қатынастың сақталуын, көпұлтты мемлекеттердің қай-қайсысында болсын өзіндік шешімін табуға тиісті өзекті мәселе болып отыр. Қоғамда этникааралық үйлесімді немесе қақтығысты қарым-қатынастардың орнауында БАҚ басылымдарының да үлесі зор. Осы ұстанымды орнықтыру мен дамытуда теле-радио-баспасөз және ғаламторлық БАҚ-тың адамға саналық, тіл ұстанымы тарапынан басты құрал ретінде бірінші кезекке шығары анық. Осы мақалада осы баспасөз жарияланымдарында басылған этникалық ақпараттардың ішінде этникааралық қақтығыстардың орын алуына түрткі болу мүмкінгі зор мәтіндердің тілдік ерекшеліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: этникааралық қақтығыс, БАҚ жарияланымдары, этникалық ақпарат, этногенездік таным, халықаралық ұстаным.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-31-36>

Кіріспе. Тіл адамзаттың тұтас болмысын, басқа тіршілік иелерінен ерекшеленетін адами танымы мен қасиетін айқындайтын күрделі әрі жүйелі құрылым болғандықтан да заманауи тіл білімінде антропоцентристік парадигмаға басымдық берілуде. Адам өзін қоршаған тылсым дүниені қаншалықты тани алса, сол деңгей адам танымының жемісі саналады. Демек, бүгінгі күнде адамға таным-түсінік қалыптастыруда бірінші кезекте БАҚ-тың атқарар қызметі зор. Онда адам күнделікті ғаламторлық жарияланымдар мен телехабарлар арқылы дүниеде не болып жатқанынан хабардар болып қана қоймай, оны терең тану мен түйсінуге ұмтылады. Саналы адамзат тұлғасының қалыптасуы, ұрпақ арасындағы сабақтастық желісінің үзілмеуі тілдің қызметіне тікелей байланысты болуына орай *Тіл – Болмыс - Таным* ұштағанының уақыт пен кеңістік аясындағы БАҚ-тың дамуымен, өзара ықпалдасу үдерісін ақпаратты адами тілдік таным ұғымымен ұштастыра қарап, дамытуға тиістіміз.

Мәселенің тілдік тұрғыда зерттелуі. Табиғи тілдің саланың қоғаммен қатынас тұрғысынан зерттеу нысанына айналып, зерттеу объектісі ретінде ғылыми сипатқа еніп негізгі нысанға болуы «Тіл - объекті» деген аспектісі мына тұрғыдан қарастырылады: «Бұқаралық ақпараттың тіл құралдарын қалың бқұарамен қатынас құралы ретінде танымау қайсыбір жағдайларда қолданылуын шектеп, жалпы теле-радио мен ғаламтор ақпаратын жеткізуші қызметі ретінде ғана танылу қоғамда туындайтын әртүрлі қақтығыстарға түркі болуы мүмкін [1, 136]. Біздің ойымызша, тілші-ғалым Н.Д. Голев тілдің заң саласына қатысты қолданысын тереңдеп көрсетуіндегі кейбір тіл құралдары қолданысының шектелетін қайсыбір жағдайлары қатарында нәсілдік, этникааралық, діниаралық, руаралық т.б. араздықты қоздыру бағытындағы ауызша және жазбаша формаларда таралатын қақтығысты (нәсілдік, этникааралық, діниаралық, руаралық т.с.с.) ақпараттар орын алады деп ойлаймыз. В. К. Малькова БАҚ-тағы этникалық реңкті немесе этникалық ақпаратта оның авторы – журналист тарапынан сол бір этносқа қатысты мысқыл-кекесін, жанашырлық, айыптау, ыза-кек немесе ешбір эмоцияның көрініс бермеуі мүмкін екендігіне тоқтала отырып, соған орай этникалық бояуы немесе этникалық ақпараттардың оң және толерантты, бейтарап немесе қақтығысты түрлерін бөліп қарастырады.

Мәселенің талқылануы мен нәтижесі. Қайсыбір елдер мен халықтар туралы, сондай-ақ ұлттық немесе этникалық салт-дәстүрлер мен ұлттық этникалық құндылықтар туралы, оның ішінде, этникааралық қарым-қатынастар, этникалық саясат, сондай-ақ қазіргі қоғам өмірінің барлық салалары тұрғысындағы (экономика, спорт, медицина, педагогика т.б.) аталмыш этниканың әлеуеті (жетістіктері, кемшіліктері, ерекше қасиеттері, дағдылары) туралы ғылыми-ағартушылық бағытта берілетін позитивті этникалық ақпараттардан қайсыбір этносқа бір жағымсыз қасиеттерді теліп, олардың басқалардан айырықша белгілерін атап көрсете отырып, сол этнос тарапынан төнетін қауіпті сезіндіруге бағытталуы жағынан теріс я қақтығысты болып табылатын этникалық ақпараттар ажыратылады [2, 45]. БАҚ-тағы этникааралық қақтығысты ақпараттар туралы сөз қозғағанда мына пікір назар аударуды қажет етеді деп ойлаймыз.

БАҚ жарияланымдарында «этникалық мифология, тарих, рухани, материалдық мәдениет, басқа да этникалық құндылықтар әдейі текстуалданып, айырықша түрде талқыланылып (интерпретация), тұрғындар үшін аса қызық, көкейкесті ақпаратқа айналып, бұқара санасына сіңеді. БАҚ көмегімен идеологтар тарапынан жасалған эмоционалды-нормативтік бояуы бар этникалық образдар, идеялар, идеалдар, мифтер, құндылықтар қоғамға таратылады да, адамдар арасында этникалық намыс, абырой, өкпе-реніш, үрей сияқты сезімдерді тудыратыны айтылады.

Қазіргі БАҚ-тың ақпарат көзі ғана емес, сондай-ақ түрлі идеология, саясат, бизнес, мәдениет өкілдерінің аса маңызды «тартыс» алаңы болып табылатыны көрсетіледі. Сөйтіп, бұқара санасында БАҚ көмегімен этникалықпен байланысты мәселе өзектендіріліп қана қоймай, осы сала тұрғысында идеологтар тарапынан белгіленген түсінік қалыптасатыны айтылады. Ақпаратты қалың бұқараға жеткізуде, бұқара санасына ықпал етудегі БАҚ-тың басты қаруы – тіл, сөз [2, 47].

Бұл тұрғыда қайсыбір этносқа бір жағымсыз қасиеттерді теліп, олардың басқалардан айырықша белгілерін атап көрсете отырып, сол этнос тарапынан төнетін қауіпті адресатқа (тыңдарман, оқырман) сезіндіруге және соған иландыруға бағытталуы жағынан теріс я қақтығысты болып табылатын этникалық ақпараттарда қолданылатын тілдік құралдар мен тілдік әдіс-тәсілдердің қатары сан алуан деуге болады.

Зерттеудің нысаны. Ғаламторды ақтарып шықсаңыз, көптеген электронды сөйлеу синтезаторын табасыздар, мәселен:

Acapela – әлемге танымал сөйлеу синтезаторларының бірі. Бағдарлама 30-дан астам мәтінді таңнып, дыбыстай алады.

Vokalizer – Nuance компаниясы шығарған бағдарлама. Дауыс табиғи және таза шығады деп берілген ғаламторда. Бұл бағдарламаның компьютерге, ұялы телефонға, көлікке көшіре алатын қосымша қызметтері де бар.

RHVoice – бұл синтезатордың авторы Ольга Яковлева. Бағдарлама үш түрлі дауыспен сөйлейді: Елена, Ирина және Александр.

ESpeak – 2006 жылы бірінші тегін нұсқасы шыққан.

Festival – Эдинбург университетінде жасалған сөйлеудің тану мен синтездің жүйесі. Бағдарлама және басқа да модулдері тегін open source жүйесі арқылы таратылады [5].

Ұлттық (нәсілдік, діни, әлеуметтік) алауыздықты қоздырушы ақпараттарға тән тілдік сипаттар:

1) Белгісіз тұлға я белгісіз топ тарапынан орын алған жағымсыз я теріс іс-әрекетте этнонимнің ешбір негізсіз аталуы этникааралық қақтығысқа түрткі, этниканы жағымсыз әрекетте тікелей айыптауды көздейтін эксплицитті (ашық) тілдік тәсілдердің бірі болып табылады. Мысалы: *«орган қызметкерлерінің сөзі терезе сындырған бұзақыларды емес, терезе сындырған қазақтарды іздеп жүрміз түрінде келген»*. Сондай-ақ, тұлғаның ұлттық,

нәсілдік я діни қатыстылығына қарай ешбір негізсіз я дәлелсіз аталуы да өз мазмұнында қайсы бір жасырын мәндерді қамтыған имплицитті тілдік тәсілдердің қатарында қарастырылады. Мысалы: *Сонда біз еврей Толоконскийден қандай адалдықты күтпекпіз...*;

2) Бір кездері ешбір кекесін-мысқыл немесе кемсіту ниетінде емес, тек этностың антропологиялық өлшем бойынша белгілері мен кәсібінің сипатына қарай шыққан атаулардың кейінгі әр этностың ресми этнонимі бекітілген уақыттарда авторлар (журналистер) тарапынан эмоционалды этникалық реңктерде қолданылуы жарияланымның қақтығысты тілдік белгілерінің бірі болып табылады.

Әр этностың ресми этнонимі бекітілген қазіргі уақыттарда баспасөзде т.б. көрініс табатын жөйт, қысық көздер, орекендер, қара, аққұлақ, хохол, негр, сарт, маңқа қазақ, сақау қырғыз сияқты эксплицитті тілдік бірліктер кемсіту-қорлау ниетіндегі мінездемелері ретінде танылады. Мысалы, Маңқа қазақ – түркі тілдес халықтар арасында, әсіресе, қырғыз, ұйғыр халықтарында қазақтардың фонетикалық (дыбыстық) сөйлеу ерекшеліктеріне орай, яғни м~б дыбыстарының сәйкестігіне байланысты айтылған, ал эмоционалды-экспрессивтік баға тұрғысынан алғанда бейтараптық сипаты басым тіркес. Осы іспеттес – «сақау қырғыз» тіркесі қырғыз халқының фонетикалық (дыбыстық) сөйлеу ерекшеліктеріне орай, атап айтқанда ш~с дыбыстарының сәйкестігіне байланысты (жениш– жеңіс) қазақтар арасында орын алған, бұл сияқты «маңқа қазақ», «сақау қырғыз» тіркестерінің семантикасында жағымсыз эмоционалды-экспрессивтік бағадан гөрі, туыстас түркі халықтарының фонетикалық сөйлеу ерекшеліктерін алға тарту ниеті басым. Алайда, контекстегі қолданысына, автор-субъектінің ниетіне қарай, сондай-ақ семантикалық өзгерістер нәтижесінде маңқа сөзі сөйлеушінің тіліндегі кемістікті, яғни маңқылдап сөйлеу жағдайындағы келемежді, сондай-ақ **боқмұрын** – *жас бала* дегенді білдіреді. Маңқа сөзінің жағымды я жағымсыз эмоционалды-экспрессивтік бағаны қамтуы тікелей контексте қолданылуымен байланысты анықталады.

3) Қайсыбір халықтың (этниканың) материалдық жағдайының я биліктегі т.с.с. үлесінің теңсіздігі тұрғысындағы тұжырымдар немесе қайсыбір этносқа (этностарға) табиғи басымдықты тән етіп, басқасын жетілмегендік, қор сипатта тұжырымдау. Мұндай тұжырымдар Мысалы: *«Ал, осы халықтардың ішіндегі ең кедей, бейшара, тілі мен дінінен, байлығы мен жерінен айырылған кім? Қазақ! Бүгінде барлық ұлт өкілдері қазаққа жоғарыдан менсінбей қарайтын болды. Өз елімізде, өз жерімізде екінші сортты халық екенімізді мойындауымыз керек. Неге өз елімізде, өз жерімізде басқа ұлттарға өзімізді сыйлата алмаймыз? Себебі, біз сыйлаудан қалған халықпыз, рухымыз сөніп, намыстан айырылған халықпыз, қазақ жуас, қазақ момын дегенге алданған халықпыз»*. Осы контекстегі барлықұлт өкілдері тіркесі жалпылама түрде қолданылса да, алдыңғы сөйлемдермен логика-семантикалық байланысында тіл иеленуші санасында қазақтан басқа ұлттардың барлығын сәйкестендіреді. Және «Неге өз елімізде, өз жерімізде басқа ұлттарға өзімізді сыйлата алмаймыз?» деген жауабы өз мазмұнында қамтылған риторикалық сөйлемде – қазақтарды Қазақстандағы өзге ұлттар сыйламайды, – деген тұжырым имплицитті берілген.

Сондай-ақ, *сыйлаудан қалған халықпыз, рухымыз сөніп, намыстан айырылған халықпыз, қазақ жуас, қазақ момын* сияқты жағымсыз автостереотиптер (ұлттың я оның өз өкілдерінің ұлт туралы тұжырымдары) ұлттың өзін кемшін этнос ретіндегі сезімге бой алдыруына, өзіндік қадір-қасиеттің жойылуына, өзіндік төмен бағалаудың қалыптасуына, халықтық рухтың және ұлттық сәйкестілік көрсеткішінің төмендеуіне түрткі, кейде этностардың өзара наразылығын тудырып, ұлтаралық шиеленістерге алып келуі де әбден мүмкін.

4) БАҚ жарияланымдарындағы этноорталықтануға құрылған кейбір мәтіндер қайсыбір этносқа байланысты жеккөрушілік сезіміне түрткі болуы мүмкін. Этноорталықтану этностың түрлі этникалармен араласуы барысында өз мәдениетінің я болмысының басқасынан (өзге этникалардан) ерекшеленетінін аңғаруы барысында өзіндік этникалық сәйке-

стендіру туралы сана-сезімінің жетілуінде оң қызмет атқарса, ал түрлі өмірлік құбылыстарды дәстүр мен құндылықтар призмасы тұрғысынан қабылдап баға беру барысында тек өз этникалық тобыныкін жөн көру, дұрыс деп тану қылығының көрінісі тұрғысынан айқындатыны анық.

Сондай-ақ мына анықтамаға сәйкес *«адамдар арасында әлемнің қабылданып, бейнелеуінде өз тобының (ұлтының) басты назарда болып, қалғандары оныкін өлшем етіп, соған сүйенуі, соныкімен бағалануы тұрғысындағы үрдіске бой алдыруында, және өз мәдениеті элементтерін (норма, рөл, құндылықтарды) табиғи әрі дұрыс, ал басқа мәдениет элементтерін табиғи емес (жасанды) әрі дұрыс емес деп қарау; өз қауымы салттарын амбебаптар ретінде қарастырып, адамға тек өз қауымының, тобының мүшелерімен ғана ынтымақтастықта болуы тиіс (оларға көмектесу), өз қауымын жөн көру, оны мақтаныш тұту, басқа қауым, топ мүшелеріне сенбеу, тіпті жсауласу тұрғысындағы индивидтік этнорталықтану»* этникааралыққарым-қатынастың үйлесімді жүзеге асуында теріс ықпалды болып табылады [3,196]. Мысалы: «Лондонның тас көшелерінде ит жетектеген ағылшындар сөйленісін» қазақ санасындағы ағылшындардың типтік образын жеткізіп тұр.

Мақала атауына сәйкес ағылшындар «итке төрден төсек салатындар» қатарында қарастырылады. Сондай-ақ, мақаладағы *«...екі адамның басы қосылса, иттерін қалай шомылдырғандарын, иттің тамақтарын, иттерінің «қылықтарын» әңгімелеп, езіп отырғаны...»* [4,] сияқты сөйлемдер пропозициясында автордың ағылшындардың аталмыш әдет-дағдыларын айыптау мәні қамтылған. Ағылшындарда өзара әңгіме тақырыбының өзекті еместігі, сөз етуге тұрмайтын нәрсеге сонша уақыт бөлетіні туралы жағымсыз мән езіп отыру тіркесі және оның басқа сөздермен семантикалық байланысы арқылы білдірілген. Бұл орайда тұлғаның өз мәдениеті тұрғысынан алғанда, өзге ұлттың оғаштау көрінетін ғұрыптары туралы мәліметті беруі мақұлданылғанымен, оны агрессиялық сипатта баяндау оң бола бермейді. Жалпы этноорталықтанудың асқынған соңғы нүктесі ретінде делегитимизация көрсетіледі, яғни «қабылданатын нормалар мен құндылықтар қатарынан шығарылатын топ немесе топтардың супержағымсыз әлеуметтік категорияларға топтастырылуы» [4].

5) Жекелеген тұлғалардың тарапынан жасалған теріс әрекетін тұтас этносқа, қауымдастыққа артып, соларды тұтастай жауапты ету, сондай-ақ бір этносты я топты басқасына қатысты дұшпандық әрекетте, теріс ниетте етіп, жасырын қаскүнемдік әрекет үстінде етіп сипаттауда этнонимнің қолданылуы. Мысалы: *Жөйттер ислам құндылықтарын құртуға кірісті* (<http://muslim.kz/>).

6) Этностереотиптердің, оның ішінде, авто- және гетеростереотиптердің жекелеген ұлт өкілдері тарапынан көрініс берген, яғни жекелеген жағдайлар барысындағы ерекшеліктердің тұтас ұлтқа тән қасиет ретінде телініп жататыны да жасырын емес. Этностереотиптердің осы тұрғыда субъективті қалыптасуы туралы тұжырым этникалық ақпаратқа құрылған мақалаға берілген комментарийде анық көрсетіледі: *«Как алкоголизм у русских? Я Вам покажу 100 русских которые не пьют водку, тем не менее ярлык навешан из-за таких как вы, кто любит обобщать ибо сам пример «для подражания». Данный казус скорее исключение, которое будет непременно наказано самим обществом, боюсь у нас этого не исправить ближайшние лет 50...»* [5,].

7) Өткен, осы және келер шақтардағы ауыртпалық т.б. келеңсіз жағдайларды анықталған бір топтың мақсатты түрде жүргізілген әрекеті ретінде түсіндіру. Мысалы: Қазақтарға төнетін тағы бір қауіп – кавказдықтар. Олар ішке түскен құрт тәрізді, қылмыстық топтарымен, жемқорлық жайлаған жүйеге жақындығымен, бірте-бірте Қазақстан экономикасын қолдарына ала бастайды [6,]. Бұл үзіндіде қолданылған кавказдықтар сөзі жеке бір этниканың атауы емес екені белгілі. Мұнда сөзі мағынасы кеңейе отырып, Кавказ өңірін жайлаған барлық халықтарды өз семантикасында қамтиды.

8) Қайсыбір ұлтты түрлі ұлттық, діни, әлеуметтік топ өкілдері іс-әрекеттерінің немесе мінез-құлқының эмотивті-бағалаушытық сипаттамалары: шошқадай лас, сарымсақ сасыған орекеңдер жаудай шапты, басып алды, тайрандап жүр т.б.

Жалпы көптеген тілдік қақтығыстарда, сөз қақтығыстарында – жеке тұлғаның ар-намысы, абыройы мен іскерлік беделіне нұқсан келтіру, әлеуметтік топтық, діни, нәсілдік, соның ішінде этникааралық мәселелердің шиеленісті сипат алу жағдайларында тілдік құралдар ішінде имплицатуралар да басты орынға ие болады. Имплицатуралар қосымша жағымсыз мәндерді, теріс ниетті өз мазмұнында жасырын түрде қамти отырып, сыпайы тілдік қарым-қатынас ережелері бұзылуының бір көрінісі болып табылады. Түрлі ниет, мәністі жасырын (имплицитті) түрде өз мазмұнында қамтитын имплицитті сөйленістер кекесінді меңзеу, ишарат ету, баға беру, түртпектеу, сайқы мазақ ету түріндегі сөйлеу әрекеттеріне құрылады. Мысалы: *«Но мы и не быдло-публика, для которой алкоголь без меры, непристойности и неуважение к старшим – норма. У нас есть Достоинство и Отличие от других»* [5,] деген сөйленісте өз этносының артықшылықтарын басқа этностың кемшіліктерін меңзеу арқылы білдірген. Аталмыш сөйленісте жасырын тұрған этноним осы сөйленістің алдындағы репликалармен логика-семантикалық байланысында анықтала алады.

Сөйленіс немесе ақпараттардағы тілдік тұрғыдан тікелей рәсімделмеген мұндай жасырын тұрған ой-ниет, жасырын мән – имплициттілік рецепиент тарапынан кері түсінікке (декодталу әкеледі) алады. Сөйтіп, «Тіл – әрекет нәтижесі емес, әрекеттің нақ өзі» [7,] деген В.фон Гумбольдт сөзінің ақиқаттығына жоғарыда талданылған тілдік құралдар қолданысының түрлі этникааралық шиеленістерге түрткі болу мүмкіндігі дәлел болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Голев Н.Д. Юридизация языковых конфликтов как основание их типологии // Юрислингвистика-9: Истина в языке и праве: Межвузовский сборник научных трудов./ под ред. Н.Д. Голева. – Кемерово-Барнаул: Изд-во Алтайск. университета, 2008. – С. 136-155.
- 2 Малькова, В. Освещение этничности в СМИ в свете конфликтологии // Прикладная конфликтология для журналистов. – Москва: Права человека, 2006. – 158 с.
- 3 Brewer M.B., Campbell D.T. Ethnocentrism and Intergroup Attitudes: East African Evidence. N.Y., «Halsted/Wiley», (1976).
- 4 Жүнісов А.Б. Итке төрден төсек салатындар // «Егемен Қазақстан» газеті, 13.01.2015, №16.
- 5 Матреков К. Стриптиз на свадьбе: почему молчит казахская пресса? [Электронная ресурс] - <http://365info.kz/tag/kazaxskaya-svadba/> (Дата обращения: 20.12.2017)
- 6 Біз қандай мемлекетпіз? // Қазақстан газеті, 26.04.2007, №16 (156).
- 7 Этноцентризм и этнические стереотипы. [Электронная ресурс] - URL: <http://www.studfiles.ru/preview/3286642/>. (Дата обращения: 08.12.2017.).

Е. Жуматаев

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Язык СМИ в публикации политических и социальных конфликтов

Аннотация. На нынешнем этапе политики, проводимой Главой государства при полном соблюдении и координации внутренней и внешней политики Казахстана, важно сохранить межнациональное согласие и найти решение в любой многонациональной стране. Публикации в СМИ также играют важную роль в установлении межэтнических или межэтнических отношений. Очевидно, что телевидение и радиовещание и интернет-СМИ являются ключевыми инструментами в

развитии и продвижении этой позиции в качестве основного инструмента для человека. В данной статье рассматриваются лингвистические особенности текстов, которые могут стать источником межэтнических столкновений в этническом дискурсе, опубликованном в этих пресс-релизах.

Ключевые слова: этнический конфликт, публикации в СМИ, этническая информация, этногенез, международное положение.

Ye. Zhumatayev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Media Language in the Publication of Political and social Conflict

Abstract. At the current stage of the policy pursued by the Head of State in full compliance and coordination of the internal and external policy of Kazakhstan, it is important to preserve inter-ethnic harmony and to find a solution in any multinational country. Mass media publications also have an important role in establishing inter-ethnic or inter-ethnic relations. It is obvious that television and radio broadcasting and Internet media are the key tools in the development and promotion of this position as the main tool for the human being. This article considers the linguistic peculiarities of the texts which can be a source of interethnic clashes in the ethnic discourse published in these press releases.

Keywords: ethnic conflict, media publications, ethnic information, ethnogenesis, international position.

References

- 1 Golev, N.D. Yuridizatsiya yazykovykh konfliktov kak osnovaniye ikh tipologii [Legalization of language conflicts as the basis of their typology]. Yurislingvistika-9: Istina v yazyke i prave: Mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov [Legal studies-9: Truth in language and law: Interuniversity collection of scientific papers]. / pod red. N.D. Goleva. (Izd-vo Alt. Un-ta, Kemerovo-Barnaul, 2008, P. 136-155.). [in Russian]
- 2 Mal'kova, V. Osveshenie etnichnosti v SMI v svete konfliktologii [Coverage of ethnicity in the media in the light of conflict management], Prikladnaya konfliktologiya dlya zhurnalistov [Applied conflict science for journalists]. (Prava cheloveka, Moscow, 2006. 158 p.). [in Russian]
- 3 Brewer, M.B., Campbell D.T. Ethnocentrism and Intergroup Attitudes: East African Evidence. («Halsted/Wiley» N.Y., 1976). [in Russian]
- 4 Zhunusov, A.B. Itke törden tösek salatındar [Bedsprad beds], «Egemen Kazakhstan» newspaper, 13.01.2015, №16. [in Kazakh]
- 5 Matrekov K. Striptiz na svad'be: pochemu molchit kazakhskaya pressa? [Striptease at a wedding: why is the Kazakh press silent?]. [Electronic resource] Available at: <http://365info.kz/tag/kazaxskaya-svadba/> (Accessed: 12/20/2017). [in Russian]
- 6 Biz qanday memleketpiz? [What country do we have?]. // The «Kazakhstan» newspaper, , 156 (16), (26.04.2007). [in Kazakh]
- 7 Etnotsentrizm i etnicheskiye stereotipy [Ethnocentrism and ethnic stereotypes]. [Electronic resource] - URL: <http://www.studfiles.ru/preview/3286642/>. (Accessed: 12/08/2017.). [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Жұматаев Е. - ғылым магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Zhumatayev Ye. - Master of Science, Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

ГРНТИ 19.41.41

М.М. Кусаинова¹, А.К. Ишанова²

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹marika_91kz@mail.ru, ²ishanova87@mail.ru)

Приемы сторителлинга в рекламных и PR-брендовых текстах

Аннотация. Статья посвящена изучению техники трансмедиа-повествования в условиях постмодернистского информационного общества и глобализационных изменений. За последние десять лет повествование стало широко использоваться в социальных сетях в Казахстане. Классическая «раздражающая» реклама была заменена искусством рассказывания историй и имиджем бренда. Автор анализирует, как история в рекламе является инструментом для понимания и передачи опыта, ценности и культурной идентификации и влияет на аудиторию.

Ключевые слова: сторителлинг, бренд, геобрендинг, медиа, культура, легенда, миф, нарратив, история, сюжет, сторителлер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-37-43>

Введение. В XXI веке перспективным направлением развития медийного текста следует признать Storytelling в медиакommunikациях. Преимущества данной технологии заключаются в возможности создать коммуникационное полотно разнопрофильных составляющих, заложенные в медийной и художественной среде. Анализ и создание рекомендаций для эффективного использования различных компонентов трансмедийного сторителлинга – актуальная задача для казахстанских исследователей и практиков.

Преобразование медиаккультуры в медиасреду позволяет человеку взаимодействовать с внешним миром через различные медиаресурсы, используя другую оригинальную «реальность».

Особое внимание в статье уделяется сторителлингу в медиакommunikациях, в частности, взаимодействию медийных и художественных моделей как сравнительно новому направлению развития медиатекста. Сторителлинг сегодня активно используется в медиакommunikативной среде, однако проблемы генезиса, развития в различные эпохи, перспективы развития не изучены. Абсолютно не изучена основная формула и приемы создания сторителлинга в медиакommunikативной среде. Сравнительный анализ медийной и художественной модели сторителлинга позволит выявить традиционные и новейшие компоненты, принципы, влияющие на содержательные и формообразующие основы.

История исследования. Искусство рассказывания, зародившись на заре цивилизации, интегрировано во все сферы жизнедеятельности человечества, в частности, корпоративного управления, а позже, превратилось в мощный инструмент медиа. Lawrence Vincent в книге «Легендарные бренды» в 2002 г. акцентирует внимание на том, что секрет успеха бренда покоится на рассказе, который он несет. Вместе с тем сторителлинг стал широко известен в обществе в 1990-х годах, представляя собой синтез внешних и внутренних корпоративных коммуникаций, проявляющийся путем транслирования сторис целевой аудитории. Тему сторителлинга в системе коммуникаций в своих научных исследованиях рассматривают: А. Кривоносов, Т. Лебедева, С. Малиновская, Г. Почепцов, О. Филатова, М. Шишкина. В древности истории служили средством передачи информации от поколения к поколению. В то время, когда письменность и книги не были так легкодоступны, технология сторителлинга служила единственным доступным методом обучения и развития среди древних людей. Такие ценности, как храбрость, честность и верность, вплетались в сюжет и служили примером для всего человечества, независимо от возрастов и религий. В семейном кругу

рассказывание историй было одним из главных развлечений и помогало созданию атмосферы любви и единства между взрослыми и детьми. В современном мире рассказчиком является выступает медиа.

Развитие цифровых технологий и ежедневный прогресс медиакommunikации трансформируют привычные для нас рассказы, истории, притчи, сказки – сокровищницы устного творчества многих народов, в новые формы медиа.

Сторителлинг, или рассказывания историй, был изобретён и успешно опробован на личном опыте Дэвидом Армстронгом, главой международной компании ArmstrongInternational. Свою концепцию Армстронг изложил в книге «MBSA: Managing by Storying Around».

Объект исследования. В статье «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», опубликованной в республиканской газете «Егемен Қазақстан», Глава государства Нурсултан Назарбаев акцентирует внимание казахстанцев на том, что мы являемся свидетелями рождения нового исторического цикла. В то же время, Президент отмечает невозможность такого симбиоза, как пребывание в продвинутой группе и поддержание старой модели сознания и мышления. Поэтому необходимо «сконцентрироваться, изменить себя и, адаптируясь к меняющимся условиям, извлечь лучшее из того, что несет новая эра».

Далее, говоря об условиях модернизации, Нурсултан Абишевич выделяет новый тип – сохранение своей культуры, собственного национального кодекса, отсутствие которого превратит процесс в бессмысленное действие [1].

Поскольку основу национального кода составляют особенности национальной культуры, этнические особенности, обычаи, верования, мифы, нравственные императивы и т.д., все это тесно связано с понятием «национальный характер». Здесь речь идет о представлениях людей о себе, об их месте в мире. Национальная идентичность объединяет внутренние и внешние компоненты. Для нее особенно важно соответствовать внешнему и внутреннему, форме и содержанию, проявлению и сущности. Внутреннее чувство идентичности подразумевает существенную идентичность, близость, общее основание, одно начало [2]. Важно не только сохранить национальный кодекс – культуру, историю, язык, но и открыть его всему миру. Ценность национальной идентичности высока, удовлетворяя потребность в идентичности и независимости, и в то же время, она обеспечивает потребность человека в принадлежности к команде, и ее защиту. Именно здесь формируется осознание человеком себя принадлежности к тому или иному обществу (социализация).

Национальная идентичность является психологической основой социально-политического общения и мобилизуемости, как готовности к объединению во имя решения общих интересов. «Этническая групповая идентичность описывается социальными категориями и основана на анализе этнических групп, к которым принадлежит этнофор, и с которыми он идентифицирует себя» [3].

Как отметил в своей статье российский консультант по брендингу Владимир Домнин, имидж страны и национальный характер добавляют свои цвета к общему имиджу бренда, и направляют эти ассоциации в определенном направлении. Если национальный характер, связанный со страной происхождения бренда, соответствует идентичности бренда, то это вызывает правильные ассоциации, и имидж бренда становится более точным, ярким и запоминающимся.

Проведение параллелей между национальным характером и индивидуальностью бренда позволяет нам обнаружить, что существует сразу несколько сходств: Во-первых, оба компонента, являясь абстрактными социальными явлениями, прекрасно передают и направляют информацию о темпераменте, особенностях поведения в определенных ситуациях, жизненных ценностях, отношении к различным аспектам жизнедеятельности.

Во-вторых, и национальный характер, и индивидуальность бренда – это целостный образ, состоящий из мозаики впечатлений совершенно другого характера: личного опыта с прямыми контактами, мнений ближайшего социального окружения, информации из СМИ, стабильных стереотипов и т.д. Исходя из вышеизложенного, следует, что индивидуальность бренда тесно зависит от национального характера. Другими словами, при разработке индивидуальности бренда, необходимо, прежде всего, обратить внимание на «темперамент» бренда, его выдающиеся и волевые качества, его способность вызывать признание и расположение, а также способность удивлять и интересовать. Создатели бренда не должны придумывать, а ощущать особенности страны и национальные идеи, и только потом приводить все это в яркую и запоминающуюся форму. В то же время, бренд будет влиять не только на «внешнее», но и на «внутреннее» восприятие страны, формирование национальной идентичности, и будет способствовать тому, чтобы жизнь в стране все больше приближалась к воплощенному в бренде идеалу [4].

Одним из ведущих брендов на мировом рынке является государство. Долгое время синонимом свободы слова была, и, возможно, остается Америка: из 100 самых популярных брендов, в мире более 60-ти принадлежат американским компаниям. В книге «Бренд Америка. Мать всех брендов» Анхольт и Хилдрет показывают, как умелое использование брендинга в международных отношениях ведет к завоеванию новых рынков, как культурные ценности отдельных наций завоевывают сердца и умы миллионов людей в других странах мира, благодаря правильно построенным маркетинговым и коммуникационным стратегиям [5].

В книге «Гео-брендинг: практическая коммуникация в продвижении территорий» Т. Лебедевой, проблемы коммуникации рассматриваются с точки зрения сквозного экспертного анализа, и с учетом современных профессиональных и общественных тенденций и технологий. Сторителлинг играет важную роль в этом процессе как коммуникационная модель в премиальном брендинге [6].

В старые времена, одним из факторов культурной идентификации казахов, и размышлений о пережитых событиях, была единая тюркская мифологическая система. В современном мире легенды и тотемные фигуры были заменены фирменными повествованиями, посредством которых автор рекламы взаимодействует с аудиторией. Реклама, построенная по методике повествования, не навязчива, и действует на эмоциональном уровне.

Существуют разные типы рассказов, повествований. Это информативные сообщения, эмоционально окрашенные высказывания, слухи, легенды. Многие из них активно влияют на судьбу продукта или бренда, и их можно попытаться использовать в вирусной рекламе или маркетинге, связанных с распространением изображений, историй, связанных с продуктом и распространяемых спонтанно, хотя и по указанию опытного маркетолога, рекламиста [7].

Легенды легли в основу повествования о мире и получили соответствующее название - легенда бренда. История не обязательно должна быть правдой. Легенда бренда - это история появления имени или идеи, история вдохновения, которая льстит нашему позиционированию и объясняет это. История продукта также является отдельным видом рассказывания историй. Производители шоколада, например, любят использовать эту технику в своей рекламе. Так, можно отметить историю появления нежной фиолетовой коровы в рекламе для Milka, или объяснение того, почему два батончика в пачке Twix – это истории появления продукта.

А вот, например, исторический город Семипалатинск, с незапамятных времен воспитывал и продолжает воспитывать великих людей, которые внесли огромный вклад в развитие Казахстана. Имена таких выдающихся личностей, как Абай Кунанбаев, Мухтар Ауэзов, Каюм Мухамедханов, Шакарим Кудайбердиев, Бибигуль Тулегенова волнуют сердца многих людей даже за пределами нашей страны.

Отвечая на вопрос «Как история может превосходить факты?» Профессиональный рассказчик пишет: «Хорошая история может влиять на интерпретацию фактов. Факты не способны ни на кого повлиять, если они не имеют никакого смысла, или смысла для кого-либо. История формирует контекст, и этот контекст формирует в сознании людей новые связи, с которыми связаны эти факты. Если вы не расскажете людям новую историю, они продолжат вставлять новые факты в старые соединители» [10].

Вообще, каждая история рассказывает о важных событиях и памятных моментах, а не о времени. Для нее естественно игнорировать продолжительность событий, и цель часто определяет ее суть. Те же основные свойства появляются и в правилах повествования, и в воспоминаниях. Вот как работает запоминание «я»: оно создает истории и сохраняет их для будущего использования [11].

В рекламном ролике «Фея», в Казахстане, использовался аналог противостояния легендарных Вилларибо и Виллабаджо – заменив две деревни парой исторических героев – влюбленных в Арсу и Карасу. Создатели рекламы адаптировали бренд к менталитету, что очень важно для продвижения продукта в рамках местного колорита.

Классический формат мифа трансформируется в брендинг таким образом, что легендарный бренд и продукт могут заключить целый мифологический слой в одно имя, за которым стоят столкновение, кульминация, драма отношений, потерь и приобретений. Здесь основой мифологизации бренда остается его генетический код, обновленный в формуле «коммуникационная цепочка» [12].

Необходимо также отметить, что известные мировые бренды, для продвижения товара в Казахстане, прибегают к повествовательной модели в рекламе, используя самобытную культуру, традиционную атмосферу национальных праздников, скачки и игры. Именно в этом формате был создан рекламный фильм «Volkswagen Touareg» в Казахстане, в котором автомобиль отождествляется с сакральным изображением лошади в кочевой культуре.

Сегодня нарративные технологии приобретают особый звук в СМИ, и благодаря этому, именно в формате повествования также продуманы музыкальные клипы Улытау–Жумыркилыш, которые появились на телеканалах, а также на YouTube.

В этом смысле атмосфера музыкальных клипов явно соответствует рекламным фильмам, в том числе, посвященным западным брендам: с точки зрения персонажей, сюжета и кульминации с развязкой. Такая «эндогенная» модель позволяет реализовать ряд функций, в том числе функцию социального участия, влияющих на эмоции человека.

В том же духе мы можем рассмотреть мнение американского сценариста Роберта Макки, который, будучи учителем мастерства сценаристов, систематически подходил к «рассказыванию историй». Он предлагает отказаться от множества сюжетов и создать драматическую структуру. В своей книге «История за миллион долларов: мастер-класс для сценаристов, писателей и не только» отмечается, что современный мир «поглощает» фильмы, романы, театральные постановки и телевизионные программы в таком количестве и с такой ненасытностью, что искусство историй становится источником вдохновения для человечества, стремящегося упорядочить хаос бытия и постичь суть жизни. Истории удовлетворяют глубокую потребность человека в понимании жизненного опыта. Это не просто интеллектуальное упражнение, а часть очень личного, эмоционального опыта [13].

Концепция кочевников была использована казахским певцом Бахтияром Мамедовым, широко известным в музыкальном мире как ДжаХалиб, представляя зрителям эпическую историю «Медина». На видео главный герой пытается сбежать от преследователей, чтобы вернуться к своей возлюбленной, которая ждет его за стенами города-крепости. В клипе Медина предусмотрено создание сильных положительных эмоций, незабываемых впечатлений с целенаправленным звуковым и графическим воздействием на аудиторию, запускающим механизм психологического заражения. Атмосфера кочевого периода, дра-

мы, вовлеченности, передается профессиональной игрой актеров, каскадеров и лошадей, специально обученных для съемок, и используются методы установки. Эффект цветового контраста – прохладные бело-серые оттенки создают эффект естественности и вовлечения аудитории в совместный эмоциональный опыт и реакцию.

Выводы. Грамотно сконструированная история пробуждает ценности и эмоции своих целевых аудиторий, способствуя возникновению устойчивой эмоциональной связи между парой — товар/потребитель или между бренд/потребитель. Таким образом, истории привлекают и удерживают внимание, вызывают реальный интерес к продукту, формируют лояльность, а затем лояльность к бренду, и позволяют эффективно управлять вниманием и выбором аудитории.

Психологическая привлекательность рассказывания историй в интерпретации казахстанских СМИ выходит на драматическую основу. Техника рассказывания историй позволяет выйти на новый уровень PR через культуру участия. В 21 веке человеку важно не только слушать историю чего-либо, но и, прежде всего, ему необходимо быть ее частью в прямом или косвенном смысле это слова. Подтверждением тому служит активное использование техники сторителлинга во всех сферах медиаиндустрии. В современном обществе цель не только информировать, но и выбрать правильную форму информирования. Поэтому спросом у аудитории пользуются такие мультимедийные жанры, как лонгрид, вебдок, включенная (имперсивная реальность), интерактивные книги и т.д.

Сторителлинг – это не только способ повествования, но и современная техника «оживления» текста, эксклюзивная манера изложения и привлечения аудитории к объекту информации.

Список литературы

- 1 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру / Н.Ә. Назарбаев // Егемен Қазақстан. – 2017. - 12 апр.
- 2 Гаджиев К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект. // Вопросы философии. – Москва, 2011. – № 10
- 3 Платонов Ю.П. Этнический фактор // Геополитика и психология. - Санкт-Петербург: Речь, 2002. - 321 с.
- 4 Ашимханова С. Национальный брендинг как стратегический инструмент государства в привлечении инвестиций. [Электронный ресурс]. - URL: <http://group-global.org/ru/node/3574> (Дата обращения: 10.09.2018).
- 5 Анхольт, С.& Хильдрет, Д. Бренд Америка: мать всех брендов / перевод А. Дадыкина - Москва: ООО «Издательство «Добрая книга», 2010. - 232 с.
- 6 Geopainting: practical communication in the promotion of territories / Т. Lebedeva, А. Assael, Т. Kormanovskaya, L. Epstein. - Paris: L'harmattan, - 2014. - P. 245.
- 7 Философия и семиотика рекламы. Нарратив и сторителлинг [Электронный ресурс]. - URL: <http://media.ls.urfu.ru/496/1274/2813/2655/>. (Дата обращения: 05.07.2018).
- 8 The story Factor: Secrets of influence from the art of Storytelling / Annett Simmons. // Basic Books, 2000. 61-62 с.
- 9 Канеман, Д. Думай медленно...решай быстро: / перевод с английского Даниэль Канеман. – Москва: АСТ, 2014. –3 с.
- 10 Лебедева Т.Ю. Мифологизация и эстетика премиальных брендов в практике медиакommunikаций // Серия: Филология. Журналистика. - Москва: Вестник ВГУ. 2017. - №1.
- 11 Макки, Р. История на миллион долларов / пер. с англ. под ред. Е.Виноградовой. - Москва: Альпина нон-фикшн, 2008. – 11 с.

М.М. Құсайынова, А.Қ. Ишанова

Л. Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Жарнама және PR-бренд мәтіндердегі сторителлинг тәсілдері

Аңдатпа. Мақала постмодерниялық ақпараттық қоғам және жаһандану жағдайындағы трансмедиа баяндау техникасын зерттеуге арналған. Соңғы он жыл ішінде бұл оқиға Қазақстанның әлеуметтік желілерінде кеңінен қолданылады. Классикалық «тітіркендіргіш» жарнамалық репортажды және брендті бейнелеу өнерімен ауыстырылды. Автор жарнамадағы оқиғалар тәжірибе, құндылық және мәдени сәйкестендіруді түсіну және тарату құралы және аудиторияға қалай әсер ететінін талдайды.

Түйін сөздер: әңгімелеу, бренд, гео-маркетинг, медиа, мәдениет, аңыз, миф, повесть, тарих, сюжет, сюжет.

M.M. Kussainova, A.K. Ishanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Techniques of storytelling in advertising and PR - brand text

Abstract. The article is devoted to the study of the technique of transmedia narration in the conditions of postmodern information society and globalization changes. Over the past ten years, storytelling has become widely used in social communications in Kazakhstan. Instead of the classic «annoying» advertising came the art of storytelling and brand image. The author analyzes how the story in advertising acts as a tool for understanding and transfer of experience, value and cultural identification and affects the audience.

Key words: storytelling, brand, geo-branding, media, culture, legend, myth, narrative, story, plot, storyteller.

References

- 1 Nazarbayev, N.A. Bolashakka Baqdar: rukhani zhangyru [Focus on the future: modernization of the public consciousness], Newspaper «EgemenKazakhstan», 2017, 12 apr.). [in Kazakh]
- 2 Hajiyeв, K.S. Natsionalnayai dentichnost: kontseptualnyy aspect [National identity: conceptual aspect] // Voprosy filosofii (questions of philosophy). (Moscow, (10), 2011). [in Russian]
- 3 Platonov, Y.P. Etnicheskiy faktor Geopolitika ipsikhologiya [Ethnic factor], [Geopolitics and psychology]. (Speech, Saint Petersburg, 2002, 321 p.). [in Russian]
- 4 Ashimhanova, S. Natsionalnyy brending kak strategicheskiy instrument gosudarstva v privilechenii investitsiy [National branding as a strategic tool of the state in attracting investments]. [Electronic resource]. Available at: <http://group-global.org/ru/node/3574> (Accessed: 10.09.2018). [in Russian]
- 5 Anholt, S.& Hildreth. Brend Amerika: mat vsekh brendov [Brand America: the mother of all brands]. (Good book, Moscow, 2010. P. 232). [in Russian]
- 6 Geobrending: prakticheskaya kommunikatsiya v prodvizhenii territoriy [Geopainting: practical communication in the promotion of territories]/ T. Lebedeva, A. Assael, T. Kormanovskaya, L. Epstein. (L'harmattan, Paris, 2014, 245 p.). [in Russian]
- 7 Filosofiyai semiotika reklamy. Narrativistoritelling [Philosophy and semiotics of advertising. Narrative and storytelling] [Electronic resource]. Available at: <http://media.ls.urfu.ru/496/1274/2813/2655/> (Accessed: 05.07.2018). [in Russian]

-
- 8 The story Factor/ Secrets of influence from the art of Storytelling / Annett Simmons. (Basic Books, 2000. P. 61-62).
- 9 Kahneman, D. Dumaymedlenno ...reshay bistro [Think slowly ...decide quickly] / English translation Daniel Kahneman. (AST, Moscow, 2014. P. 3). [in Russian]
- 10 Lebedeva, T.Y. Mythology and aesthetics of the premium brands in the practice of media communications: proceedings of VSU. Series: Philology. Journalism. 2017. - №1. [in Russian]
- 11 McKee, R. Istoriyana million dollarov [Million dollar Story] / translated from English. under the by E. Vinogradova. (Alpina non-fiction, Moscow, 2008. P. 11). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Қусаинова М.М. – Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Қ. Сәтбаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Ишанова А.К. – ф.ғ.д., Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Қ. Сәтбаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Kussainova M.M. – Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ishanova A.K. – Doctor of Philology, Professor. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

XFTAP 19.41.07

Ж.Д. Сейтжанова

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: apasai@mail.ru)

Қоғамдық-құқықтық сауаттылықтың БАҚ-тағы ерекшелігі

Аннотация. Журналистикада құқық мәселесінің жазылуы заманауи ақпараттық кеңістіктің өзекті проблемаларының бірі екендігі белгілі. Ғаламтор мен әлеуметтік желілерде қолжетімді «әркелкі» ақпараттың таралуы кезеңінде қоғамның құқықтық сауаттылығын арттыру проблемасы одан әрі өзекті бола түседі.

Халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру міндетін мойнына жүктеген дәстүрлі басылымдар бұл жұмысты қалай атқаруда, аталмыш проблема қандай басылымдарда көтеріледі, жарияланымдардың жанры мен жазылу тілі қандай, мақалада осы мәселелер сараланған. Еліміздің халқын 18,3 миллионнан аса адамның құрайтындығын ескерер болсақ, соның 4,5 бөлігінің өз проблемасын шешу үшін әділдіктің соңғы инстанциясы – сотқа баруы әрине, қоғамда құқықтық сауаттылықты арттыру мәселесінің аса жоғары деңгейде емес екендігінің дәлелі болмақ.

Халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға үлес қосуға тиіс, яғни болашақта осы салада жазатын журналистерді құқықтық сауаттылық жағынан дайындау қандай дәрежеде, мақалада осы мәселе қарастырылған.

Түйін сөздер: құқықтық сауаттылық, құқықтық тақырып, ақпарат кеңістігі, құқық негіздері, құқықтық мәдениет.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-44-50>

Кіріспе. Мақаланың мақсаты халықтың құқықтық сауаттылығын арттырудағы БАҚ-ның ролін зерделеу, өзектілігін негіздеу, міндеті-халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған іс-шараларды белгілеу.

Бұл мәселе ресейлік ғалымдардың оқу құралдарында, оның ішінде Е.П.Прохоровтың «Введение в теорию журналистики» оқулығында қарастырылған. Азаматтардың ақпарат алу мен хабардар болу құқын жаппай қамтамасыз етуші басты институт ретінде БАҚ саналады, деген сенімде автор. Сонымен қатар ол БАҚ-ның тәрбиелеуші функциясын мәдениетті қалыптастырушы функция ретінде санайды. Өйткені «қоғам мәдениеті институттарының бірі ретіндегі журналистиканың қоғамда жоғары мәдени құндылықтарды насихаттау және таратудағы, қалың бұқараны әлемдік мәдениет үлгілері негізінде тәрбиелеудегі, адамның жан-жақты гуманитарлық дамуына ықпал етудегі маңызы зор» [1, 77 б.].

ҚР-да бұл мәселені зерделеп жүргендер ішінен А.Есдәулетов, К.Қамзин, Е.Алауханов, С.Велитченко, С.Жұмабековты т.б. атап өтуге болады. Дегенмен, нақты құқықтық сауаттылық мәселесіне қатысты қазақ тілінде оқулық студенттерге әзірге ұсынылған жоқ.

Заманауи мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудағы негізгі қағидаттардың бірі - қоғамның құқықтық негізі мен мәдениетін қалыптастыру екендігі белгілі. Осы мақсатқа жету жолындағы құқықтық мәдениет пен сауаттылықты жетілдірудегі басымдық рөлді, сөз жоқ, бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) атқарады. Бүгінде заң саласының мамандарымен қатар БАҚ өкілдері де қоғамның құқықтық сауаттылығы мен мәдениетін көтеру бойынша жан-жақты жұмыс жүргізіп келеді.

БАҚ тарапынан осы жұмыс жеткілікті дәрежеде жүргізіліп отыр ма? Қоғамның құқықтық сауаттылығын арттырудағы қазақстандық мерзімді басылымдардың алар орны қандай? Осы маңызы жоғары сауалдарға орай алға қойылған мақсат, бұқаралық ақпарат құралдарында көрініс тапқан құқық тақырыбындағы мәселелердің берілу жолын саралау

болып табылады. Интернеттің жаппай ақпаратты тарату платформасы болғанмен, БАҚ болып саналмайтындығын [2, 52 б.] ескерер болсақ, біз жұмыс барысында онлайн емес, оффлайн басылымдарға тоқталуды жөн көрдік.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Әлеуметтік жаңғырту: жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламалық мақаласында Қазақстан заңдары адамдар өміріне қолайлы болуы керектігін, заңдар олардың талаптарын сақтайтын әр азаматқа түсінікті болуы тиістігін тұжырымдап берді. «Бізге қоғамдық тәртіпті, қоғамдық орындардағы адамдардың мінез-құлқын реттейтін қарапайым және түсінікті заңдар қажет. Парламент депутаттары, парламенттегі партиялар нағыз осындай заңдардың қабылдануы жөнінде бастама көтерулері қажет», - деген Мемлекет басшысы «XXI ғасырда мемлекеттің дамуы мен өркендеуіне әр қазақстандықтың құқықтық мәдениетінің деңгейі жоғары болғанда ғана қол жеткізілетінін» [3, 1 б.] атап көрсетті.

Зерттеу әдістері. Бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланатын материалдар құқықтың барлық салаларын қамтиды, оның ішінде құқықтың конституциялық, әкімшілік, процессуалды, ақпараттық түрлері секілді көпшілік құқық салалары барлық дерлік басылымдарда көрініс табуда.

Салыстыру әдісін пайдалана отырып, бірнеше мерзімді бұқаралық ақпарат құралдарын қарастырып көрелік. Бұл ретте түріне, шығу мерзімділігіне, салалық бағдарлылығына қарамастан, құқық, құқықтық сауаттылық тақырыбы бұқаралық ақпарат құралдарының барлығына ортақ. Оларды саралайтын болсақ, хабар тарату формасына орай шартты түрде мерзімді баспасөз, телерадиоарналар, әлеуметтік желілер деп жіктеуге болады.

Мақалада құқықтық сауаттылық мәселелерінің мерзімді баспасөзде берілу жолдары мен бағыттары қарастырылып отыр. Жоғарыда атап өткеніміздей, құқықтық сауаттылық мәселелерін қозғамайтын оффлайн мен онлайн БАҚ жоқ десе болады. Дегенмен олардың ақпарат беру формалары мен әдістері, жанрлары, көтеретін мәселелерінің ауқымдылығы, материалдың күрделілігі деңгейіне орай өз өзгешеліктері болады.

Заманауи баспасөздің шығу мерзімділігіне орай күнделікті, апталық, айлық болып бөлінетіндігі белгілі. Аудиториясының ауқымы немесе таралу аумағына орай жалпыұлттық, аймақтық немесе облыстық, қалалық, сондай-ақ аудандық, көптиражды т.б. деп жіктеуге болады. [4, 131 б.]

Бағдар-мақсатына орай, баспасөз қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, салықтық, ауыл шаруашылық, құрылыстық, әдеби-мәдени, спорттық, ведомстволық, корпоративтік, кәсіби, жарнамалық болып жіктеледі. Құрылтайшысына қарай жеке кәсіпкердің (ЖК), жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің (ЖШС), белгілі бір компанияның, қазынашылық мекеменің, акционерлік қоғамның, редакцияның, коммерциялық не биліктік құрылымның, саяси партияның т.б. басылымы ретінде де бөлінеді. Аталған басылымдар заңға сәйкес тиісті мемлекеттік органда (ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігі) тіркеуден өткен және келесі жылы қабылданғанына 20 жыл толатын, Конституциядан кейін журналистердің негізгі заңнамасына саналатын, 26-баптан құралған ҚР «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы аясында (1999 жылы 23 шілде күні қабылданған, соңғы өзгерістер 2018 жылы 2 шілде күні енгізілген) жұмыс істейді [5, 2 б.]

Қазақстандық мерзімді басылымдар арасында құқықтық сауаттылық мәселесі ең көп көтерілетін салалық басылым - «Заң» газеті. Мұнда белгілі бір заңгерлік білімді талап ететін өзекті мақалалармен қатар халықтың сауаттылығын арттыруға бағытталған материалдардың көптеп жарияланатынын байқауға болады. Оған газет беттерінде жарық көрген «Автокөлікке ағаш құлап кеткен жағдайда өтемақыны қалай алуға болады?», «Жаңа салық заңы: пәтерді жалға берушілер енді қанша салық төлейді?», «Мүлікті тіркегендерге жауаптылық бар ма?», «Банкомат ақшаңызды бермей қойса» тақылеттес материалдар, сонымен қатар халықтың нақты «өлікті түнгі он бірден кейін тасымалдауға болады ма»,

болмаса «жалақыңызды уақытылы төлемесе» секілді кез-келген азамат үшін өзекті болып табылатын нақты сауалдарына нақты жауаптар беріледі. Газеттің «Қылмыс пен жаза», «Темірқазық», «Алқа», «Қоғам», «Келбет», «Құқық» секілді арнайы беттерінен оқырман заңгерлік саласындағы өзіне қажетті ақпаратты таба алады. Құқықтық сауаттылық адамды қандай тығырықтан болса да алып шығады. «Жазылған жайдың жаңғырығы» айдарымен берілген «Мен ақталдым, әділдік жеңді» деген мақалада автор «Өз құқығымды өзім қорғамасам, кім қорғайды» деген сауал қойып, өзі соған жауап бере отырып, ел ішінде «жалпы жұртшылыққа әділдік жолында талмай ізденіңіз, дегім келеді», деп сөзін аяқтайды [6, 2 б.]. «Алматы ақшамы» қоғамдық-саяси газетінің «Қала және құқық», «Біле жүріңіз», «Құқық әліппесі» айдарлары да осы бағытта оқырмандарының құқықтық сауаттылығын арттыру мақсатын көздейді. Басылым әсіресе қоғамдық індетке айналған сыбайлас жемқорлықпен күреске байланысты адами жауапкершілік пен азаматтық ұстанымды қалыптастыратын сараптамалық, пайымдық мақалаларды, сұрақ-жауаптарды, хабарлар мен талдамаларды жиі жариялайды. Соның бірі С. Көбелдесованың «Жемқорлыққа жол бермейміз» мақаласы. Автор гимназияда жүргізілген шара туралы баяндай келе, «сыбайлас жемқорлыққа қатысты фактілер көрсетілген бейнеролик арқылы олар жегі құрттың алдын -алу үшін адамның сана сезімі таза болуы керек екендігін түсінді», деп гимназияда өткізілген шараның жас буынды тәрбиелеудегі, оның құқықтық сауаттылығын арттырудағы ролін атап өтеді [7, 21 б.].

Құқықтық сауаттылық мәселесі сонымен қатар қоғамдық-саяси газеттердің бетінен де түспейтін тақырып екендігін атап өткен жөн және бір ұтымдысы, бұл материалдар қалың оқырманға арналғандықтан берілу форматы ұғынықты, әрі қарапайым тілмен жазылады. Мәселен, 2018 жылы 19-қазан күні республикалық «Айқын» газетінде жарық көрген Абай Аймағамбеттің «Түйткіл» айдарымен жарық көрген «Сот пен сенім қашан егіз ұғымға айналады» мақаласында елде жыл сайын 4 миллион адам өз проблемасын шеше алмағандықтан сотқа жүгінетіндігі сөз етіледі. Еліміздің халқын 18,3 млн. адамның құрайтындығын ескерер болсақ, соның 4,5 бөлігінің өз проблемасын шешу үшін әділдіктің соңғы инстанциясы – сотқа баруы әрине, қоғамда құқықтық сауаттылықты арттыру мәселесінің аса жоғары деңгейде емес екендігін көрсетіп отыр. Ал «құқықтық мәртебенің реттелуі құқықтық реттеу механизмінің бірінші буынын құрайтындығын» [8, 64 б.] ескерген жөн. Құқықтық мәселенің тым күрделі тілмен берілуі халықтың құқықтық сауаттылығын арттыра түсуге үлес қоса қоймайтындығы анық. Бұған мақалада келтірілген Жоғарғы Сот төрағасы Жақып Асановтың сөздері дәлел бола алады: «Көптеген актілер көлемді, күрделі сөйлемдермен жазылған. Оны оқыған адам ештеңе түсінбейді. Тіпті біз де, судьяның не айтпақ болғанын, неге мұндай шешімге келгенін білмей дал боламыз. Егер өзіміз оқығанда осылай қиналсақ, қарапайым адам жайлы не айтуға болады? Сот актілері халық үшін жасалады. Сондықтан ең бірінші соларға ұғынықты болуы керек», – деген еді Жақып Асанов қызметке келгеннен кейінгі алғашқы жиналысында [9, 4 б.].

Актілерге қатысты айтылған бұл пікірді жалпы қалың оқырман үшін арналған материалдарға да қатысты қарастыруға болады. Құқықтық сауаттылықты арттыруға бағытталған материалдар барынша қарапайым, зейнеткер де, мектеп оқушысы да қиналмай түсіне алатын тілде жазылғаны жөн. Өйткені журналистикада қарапайым тіл «жоғары стильден» гөрі жақсырақ қабылданады, оқырман ойдың қарапайым түрде баяндалғанын қалайды [10, 395 б.]. Халыққа ұғынықты, түсінікті тілмен жазылған материалдар көптеп шығып жатқан жағдайда қоғамда елеулі резонанс туғызған спорт шебері Денис Тен өліміне қатысты пікірін білдірген мұғалім Шерхан Байзенов секілді азаматтар әлеуметтік желіге кірмес бұрын оңы мен солын бағдарлайтын ба еді, сонда оған қатысты ҚР ҚҚ 174 бабы (ұлтаралық араздықты қоздыру) бойынша қылмыстық іс қозғалмайтын ба еді. Міне, бұл түштеп келгенде, орта білімді жұмысшы емес, жоғары білімі бар ұстаздың құқықтық сауаттылық деңгейінің төмен екендігінің анық дәлелі болып табылады.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу нәтижелерін мазмұндар алдында ЮНЕСКО ұсыныстарын еске салуды жөн көрдік, онда атап өтілгендей, «медиабілім кез-келген елдің әр азаматының өз ойын білдіруге, ақпарат алуға деген негізгі құқының бір бөлігі болып табылады және ол демократияны қолдауға ықпал етеді. Әр түрлі елдерде медиабілімнің даму жолдарының әркелкілігін ескере келе, оны мүмкіндігінше ұлттық оқу жоспарлары аясында енгізу ұсынылады» [11]. Демек, жалпы адамзаттың толыққанды өмір сүруіне медиабілімнің қосар үлесі зор. Оның ішінде құқықтық сауаттылықты арттыру мәселесі күннен-күнге өзекті бола түсуде. Сол себепті де журналистика факультеттерінде құқықтық негіздер мен БАҚ заңнамасына қатысты сабақты оқытуды жетілдіру әрі тереңдете түсу-басымдық бағыттардың бірі.

Енді мерзімді басылымдарда құқықтық сауаттылық тақырыбының қамтылу аясын топтап саралап көрсек:

1. Құқықтық сауаттылық мәселелері мерзімдік, салалық, бағдарлық түрлеріне қарамастан барлық дерлік мерзімді басылымдарға, жалпы бұқаралық ақпарат құралдарына ортақ тақырып.

2. Құқық, құқықтық сауаттылық, құқықтық мәдениет - оқырмандар, тыңдармандар, көрермендер тарапынан жоғары сұранысқа ие, әрі тұрмыстық тұрғыда тартымды тақырып болғандықтан әрбір БАҚ құқық пен заңнама тақырыбына, қоғамды құқықтық сауаттандыру мәселесіне баса көңіл бөлуді, сол арқылы оқырман (көрермен, тыңдарман) құрамын көбейтуді мақсат тұтады.

3. Мерзімді басылымдарда қозғалатын құқықтық сауаттылық мәселелерінің басым бөлігін халықтың әлеуметтік жағдайына байланысты өзекті проблемалар құрап отыр.

4. Құқықтық сауаттылық бағдарындағы жарияланымдар мерзімді басылымдарда ақпараттық және талдамалы-сараптау жанрлары аясында жиі беріледі. Адам және заң, Құқықтық жауапкершілік, Сыбайлас жемқорлыққа жол жоқ, Қоғам және құқық, Маман пікірі, Заңгер кеңесі, Сұрақ-жауап, Сұраңыз – жауап береміз, Блиц-сауалнама, Сұхбат, Дөңгелек стол, Репортаж, Заңтану айдарларымен жарияланған материалдардың халықтың құқықтық сауаттылығын арттырудағы маңызы зор.

Дегенмен, жүргізіліп отырған бұл жұмысты жеткілікті дәрежеде деп айта алмаймыз. Отандық БАҚ өкілдері заңдық тұрғыдағы материалдарды дайындап, жариялаған кезде негізделген ақпараттық тұжырымдамаларды қолдана бермейді. Көпшілікке арналған басылымдарда құқық тақырыбындағы материалдар жеңіл тілмен беріліп жатса, салалық басылымдардағы жекелеген материалды түсіну үшін белгілі бір дәрежеде заңгерлік дайындық қажеттілігі ескеріле бермейді.

Біздің бүгінгі өмірімізді бұқаралық ақпарат құралдарынсыз елестету мүмкін емес. Сонымен қатар «құқықтық профилактиканы» бұқаралық ақпарат құралдарының ғана жүргізе алатындығын ескеру қажет [12, 20 б.]. Атап өтер болсақ, кез-келген құқықтық мемлекеттің азаматы өзінің міндеттері мен құқықтарын білуге тиіс. Азаматтар заң тұрғысынан алғанда сауатсыз болатын болса, өз ара қарым-қатынастарды, әр түрлі институттармен, әлеуметтік топтармен, тұтас алғанда мемлекетпен арада қатынастарды реттеуші ережелер туралы туралы түсінігі болмайды, заңдар да тиімсіз болып қала бермек. Халықтың құқықтық сауаттылығының мәні де осында болмақ.

Қорытынды. Қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдарын тек хабар тарату мен тәрбие құралы болудан өзге, «сөз бостандығы» деген желеумен, оны белгілі бір мүдде үшін қоғамдық санаға ықпал ететін күшті қару ретінде пайдаланатындар да бар. Соның нәтижесінде бұл салада жаңа ғылыми ұғымдар – «ақпараттық қылмыс», «ақпараттық криминология», «компьютерлік құқық» терминдері пайда болды. Мұның бәрі болашақ журналистке қойылып отырған талапты күшейте түспек. Яғни, ақпараттық қауіпсіздікке қол жеткізу үшін де, ақпараттық криминологияға ұрынбауы үшін, біріншіден, олардың өз-

дерінің құқықтық сауаттылығына айырықша мән берген дұрыс. Кез-келген журналист этиканың екі деңгейін: кәсіби және қызметтік этиканы сақтауға тиіс [13, 160 б.] Екіншіден, журналист «залал келтірмеу» қағидасын мықтап ұстануы шарт. Үшіншіден, Қазақстан Республикасында журналистің Этикалық кодексінде белгіленген 8 қағидатты (ҚР Журналистер одағы басқармасы мен Бас редакторлар клубының бірлескен отырысында қабылданған, 2012 жылы, 30 қазан, Хаттама №1) жадынан шығармауға тиіс. Түптеп келгенде, журналистің шығармашылық процесінің өзінде этикалық шектеулер болуға тиіс. [14, 286]

Журналистика факультеттерінде құқық саласында жазатын журналистердің шеберлік кластары ұдайы өткізіледі, Қазақстан сот репортерлері гильдиясының жұмысы, «Әділ сөз» қоғамдық қорының, т.б. жұмысы журналистердің құқықтық деңгейін арттыруға бағытталатыны анық. Алайда мұның бәрі болашақ журналистердің құқықтық сауаттылығын арттырудағы, құқықтық тақырыпты сауатты жазуға дағдыландырудағы олқылықтың орнын толтыра алмайды. Сондықтан, журналистика факультеттерінде оқытылатын БАҚ заңнамасына қатысты сабақты тереңдетіп оқыту керек деп санаймыз. Құқықтық жағы сауаттылығы жоғары студент - болашақ маман құқықтық тақырыптағы мәселені қозғағанда атүсті, бірізді жалаң ақпарлармен, шала жарияланымдармен шектелмейді және бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланатын құқықтық материал сауатты заңгерлік тұжырыммен негізделіп, оқырман санасында заңға кереғар ұғым қалыптастыруға жол бермейтін болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Прохоров, Е.П. Введение в теорию журналистики /Е.П.Прохоров. Москва:Аспект пресс. 2009.-349с.
- 2 Рихтер, А.Г. Правовые основы интернет-журналистики/А.Г. Рихтер. Москва: ИКАР, 2014. – 488 с.
- 3 Назарбаев, Н. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» бағдарламасы. [Электронды ресурс] – URL: <http://www.inform.kz/> (қарастырылған мерзімі: 10.07.2012 ж.)
- 4 Журналистика/В.В. Ворошилов– Москва: Кнорус, 2014.– 496 с.
- 5 Бұқаралық ақпарат құралдары туралы ҚР 1999 жылғы 23 шілдедегі Заңы. [Электронды ресурс] –URL: <http://adilet.zan.kz> (қарастырылған мерзімі: 12.11.2018 ж.)
- 6 Еркінбекова Қ Мен ақталдым, әділдік жеңді. - Алматы: Заң, 2018. 6 қараша.
- 7 Көбелдесова С. Жемқорлыққа жол бермейміз. - Алматы: Алматы ақшамы, 2018. 22 қараша.
- 8 Исхаков, Р.Л. Этническая журналистика: Учебно-методическое пособие. / Р.Л. Исхаков, – Москва: Издательство «Флинта». 2018. – 192 с.
- 9 Аймағамбет А. Сот пен сенім қашан егіз ұғымға айналады. - Алматы: Айқын, 2018, 19 қазан.
- 10 Самарцев, О.Р. Творческая деятельность журналиста (очерки теории и практики). – Москва: «Академический проект», Фонд «Мир», 2014. - 528 с.
- 11 Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO [Text] // Education for the Media and the Digital Age. - Vienna, 1999. -P. 273-274.
- 12 Велитченко, С.Н. Правовые основы журналистики. - Алматы: «Қазақ университеті», 2015. - 227 с.
- 13 Мисонжников, Б.Я., Тепляшина, А.Н. Журналистика: Введение в профессию. – Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2014. – 272с.
- 14 Коханова, Л.А., Калмыков, А.А. Основы теории журналистики. – Москва: ЮНИТИ, 2014. - 536 с.

Ж.Д.Сейтжанова

Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

Медиа-особенности публично-правовой грамотности

Аннотация. Средства массовой информации и правовая тематика одна из актуальных проблем современного информационного пространства. В период, когда благодаря интернету и социальным сетям обществу стала доступна «всякая информация», это проблема становится еще актуальней. Отражение правовой тематики в традиционных СМИ, издания, пишущие на эту тему, жанр, стиль, язык, подача публикаций - таков перечень вопросов затронутых в статье.

Если учесть, что численность нашей страны составляет чуть больше 18,3 млн. человек, и из них порядка 4,5 части граждан для решения своих проблем обращаются в последнюю инстанцию – судебные органы, это конечно показывает, что повышение правовой грамотности населения все еще не на должном уровне. Общество же информацию по правовой грамотности получает в основном через СМИ. То есть важность подготовки будущих журналистов, специализирующихся в это отрасли очевидна. На наш взгляд, необходимо углубить и совершенствовать обучение предмета «Правовые основы журналистики», преподаваемого на факультетах журналистики страны.

Ключевые слова: правовая грамотность, правовая тематика, информационное пространство, правовые основы, правовая культура.

Zh.D. Seytzhanova

International University of Information Technology, Almaty, Kazakhstan

Media Features of Public law Literacy

Abstract. Mass media and legal topics are one of the urgent problems in the modern information space. This problem becomes even more urgent nowadays, when thanks to the Internet and social networks “any information” became available to anybody.

The article describes a set of issues such as reflection of legal topics in traditional media, the publications writing on this topic, genre, style, language, presentation of publications. If we take into account that the population of our country is just over 18.3 million people, and of these about 4.5 citizens turn to the last instance, i.e. court, for solving their problems, this of course shows that the increase in the legal literacy of the population is not at the proper level. Society also receives information on legal literacy mainly through the media. That is, the importance of training future journalists specializing in sphere legislature is obvious. In our opinion, it is necessary to deepen the course of “Legal Basics of Journalism” taught in the faculties of journalism in the country.

Key words: Legal basis, legal literacy, legal subjects, information space, legal culture.

References

- 1 Prokhorov, E.P. Vvedenie v teoriyu zhurnalistiki [Introduction to the theory of journalism]. (Aspect press, Moscow, 2009, 349 p.). [in Russian]
- 2 Richter, A.G. Pravovye osnovy internet-jurnalistiki [Legal foundations of online journalism]. (IKAR, Moscow, 2014. 488 p.). [in Russian]
- 3 Nazarbayev, N. Kazakstannyn aleumettik zhangyrtyluy: Zhalpyga Ortak Enbek Kogamyna karai 20 kadam [The program «Social modernization of Kazakhstan: 20 steps to Society of Universal Labor»]. [Electronic resource] Available at: <http://www.inform.kz/> (Accessed: July 10, 2012) [in Russian]
- 4 Voroshilov, V.V. Jurnalistika [Journalism]. (Knorus, Moscow, 2014. 496 p.). [in Russian]

- 5 Bukaralyk akparat kuraldary turaly RK [Law of the Republic of Kazakhstan on Mass Media of July 23, 1999]. [Electronic resource] Available at: <http://adilet.zan.kz> (Accessed: 12.11.2018) [in Kazakh]
- 6 Erkinbekova, K. Men aktaldym, adildik jendi [I am justified, justice have won]. (Law, Almaty, 2018, October 6). [in Kazakh]
- 7 Kobeldesova, S. Zhemkorlykka jol bermeimiz [We will not give the way to corruption]. (Almaty Akshamy, Almaty, 2018, November 22). [in Kazakh]
- 8 Iskhakov, R.L. Etnicheskaya jurnalistika: Uchebno-metodicheskoye posobiye [Ethnic journalism: Teaching guide]. («Flint» publishing house, Moscow, 2018. 192 p.). [in Russian]
- 9 Aimagambet, A. Sot pen senim kashan egiz uymga ainalady. [When court and trust will have one meaning]. (Aikyn, Almaty, 2018, October, 19.). [in Kazakh]
- 10 Samartsev, O.R. Tvorcheskaya deyatel'nost' jurnalista: ocherki teorii I praktiki [Creative activities of a journalist: essays of theory and practice]. («World» Foundation, Moscow, 2014, 528 p.). [in Russian]
- 11 Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO [Text], Education for the Media and the Digital Age. Vienna, 1999. P. 273-274. [in Russian]
- 12 Velitchenko, S.N. Pravoviye osnovy jurnalistiki [Legal basis of journalism]. («Kazakh University», Almaty, 2015. 227 p.). [in Russian]
- 13 Miszonzhnikov, B.Y., Teplyashina, A.N. Zhurnalistika: Vvedeniye v professiyu [Journalism: Introduction to the Profession]. (PETER, St. Petersburg, 2014, 272 p.). [in Russian]
- 14 Kokhanova, L.A., Kalmykov, A.A. Osnovy teorii jurnalistiki [Fundamentals of the theory of journalism]. (UNITY, Moscow, 2014. 536 p.). [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Сейтжанова Ж.Д. – Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Қазақстан тарихы және медиакоммуникациялар кафедрасының ассистент-профессоры, филол.ғ.к., Манас көшесі 34/1, Алматы, Қазақстан.

Seytzhanova Zh.D. - Assistant Professor, Department of History of Kazakhstan and Media Relations, International Information Technologies University, Ph.D., Manas Str. 34/1, Almaty, Kazakhstan.

FTAMP 19.01.29

Ғ.Қ. Тәжібаев¹, Ә.Т. Білдебекова²

¹Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Қожа Ахмет Ясауи ат. Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

(E-mail: ¹galimcan@mail.ru, ²aliya_b@list.ru)

Телеберілімдерге жас шамасына қарай қойылатын критерийлер

Аңдатпа. Бұл ғылыми жұмыста теледидарда қолданылып жүрген фильм индекстері Америка және Қазақстан жүйелерінде қарастырылған. Фильм индекстерін қолданысқа енгізген заңдық нормалар қарастырылып, жас шектеу жүйесінің қаншалықты тиімді қолданылғандығы зерттеледі. Фильм индекстерін алғашқы болып қолданған Америка жүйесімен салыстырыла отырып отандық жүйенің тиімділігі зерттеледі.

Теледидардың адамға берер пайдасы мен зияны сарапшылар тарапынан талқыланып, әлі күнге дейін бір пікірге келе алмауда. Қазақстан Республикасы тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін «еркіндік осы екен деп» барлық салаларда болған сияқты бұқаралық ақпарат құралдарында да сүзгісіз қоғамға жол тартқан қаншама теле-туынды жарық көрді.

Түйін сөздер: теледидар, фильм индекстері, жас шектеу

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-51-60>

Телеөнімдердің жас шектеу критерийлерін алғашқы болып қолданған Америка Құрама Штаттары. Кейінірек, Канада Мексика, Австралия, Жаңа Зеландия, Англия, Ирландия, Польша, Нидерландия, Оңтүстік Африка, Түркия және Ресей мемлекеттерінде осыған ұқсас индекс критерийлерін пайдалана бастады. Бұл ғылыми жұмыста, фильм индекстерін алғашқы қолданысқа енгізген АҚШ-тың жас шектеу критерийлері қарастырып, Қазақстанда қолданыстағы жүйемен салыстырылады.

Теледидар мен кинотеатрда көрсетіліп келген фильмдердің көрерменге әртүрлі жағымсыз әсерлерінің пайда болу, әсіресе атыс-шабыс пен зорлық-зомбылық кадрларының көрермендерді зорлық-зомбылыққа итермелейтіндігі туралы ғылыми зерттеулер мен шынайы болған оқиғалар өте көп. Осы зерттеулер мен ата-аналардың шағымдарына қарамастан телевизия индустриясы зорлық-зомбылықты бейнелейтін фильмдерді көгілдір экраннан ұсынуды жалғастырып келді. Зорлық-зомбылықтың қолданыс тәсілі жаһандық ортақ тіл екендігі, көрерменге түсінікті, өзіне назар аударта отырып іс жүзіне асыруға итермелейтіндігі ғылыми зерттеулермен дәлелденген. Осы мәселеге қатысты ата-аналар мен әлеуметтік ұйымдар тарапынан түскен шағымдарды қанағаттардыру мақсатында Америкадағы Федерал Байланыс Кеңесі (Federal Communications Commission (FCC) телевизия индустриясына қоғамдық даудың түйінін шешетін бір жүйе ойлап табуын ескертіп, болмаған жағдайда өз күзіреттерін пайдаланатындығын ескертеді.[1]

Қоғамдық пікір тартысқа түскен бұл жағдай қарсысында, табыс табу мақсатында қызмет атқаратын телевизия индустриясы қалыптасқан жүйені өзгертусіз қалдыра отырып, бағдарламалардың мазмұнынан хабардар беретін жүйе ойлап тауып, барлық жауапкершілікті көрермендер мен ата-аналарға ысыра салды. Бұл жаңа жүйеге сыныптастыру немесе рейтинг жүйесі (the rating system) атауы берілген. [1].

Фильм индексін алғашқы болып 1996 жылы қолданысқа енгізген Америка, көрермендердің жас шектеуі мен фильмдерің мазмұны жағынан да жіктеп, әр қайсысына жеке фильм индекстері берілген. Фильм индекстері теледидар экранынан көрерменге бағытталған жаңалықтар мен спорттық бағдарламалардың тыс барлық фильмдер мен бағдарламаларды қамтиды. (Қазақстанда тек қана фильмдер мен теле-сериалдарды ғана қамтыған.)

Америка конституциясында «First Amendment» (Конституциясының бірінші өзгертілімі) [2] сүйене отырып баспасөз және сөз бостандығын шектейтін құқықтық нормалар қабылданбайтындығы ашық әрі нақты көрсетілген. Медиа холдингтердің телеөнімдерді өндіруде көрерменнің таңдау құқығына сүйене отырып, қоғамның барлық топтарына арнап әр түрлі телеөнімдер өндірілуі заңдылық. Заңдық нормаларды орындай отырып жауапкершіліктен тайдырудың негізгі жолы ретінде фильм индекстерін ойлап шығарды. Барлық бағдарламалар басталар алдында телеөнімдердің мазмұны мен жас шектеулері туралы ескертпе беріле отырып, жауапкершілікті көрерменнің өзіне жүктеген. Жасөспірімдер жақсы мен жаманды ажырата алмайтындықтан ата-аналарына ескерту арқылы балаларды қорғау керектігін айтады. Көгілдір экранды басқарушылар, қоғамның таңдау және көру еркіндігін шектеуге болмайтындығын айта келе, барлық бақылауды ата-аналар мен ерекестерге жауапкершілік жүктей келе заңдық тұрғыдан ережелер мен талаптарды орындайды.

1996 жылдың соңында АҚШ Федерал байланыс Кеңесі (Federal Communications Commission (FCC) барлық теледидар өндірушілерге V-Chip (Violence Chip: Зорлық-зомбылық чипі) орнату міндетін жүктеді. Зауыттан шыққан теледидармен оның қорабында да V-Chip орнатылғандығы туралы мәлімет айқын көрініп тұру керек. Бұл құрылғының мақсаты жас шектеуіне және бағдарламалардың мазмұнына қарай бұғаттауға мүмкіндік береді. Жасөспірімдерге теріс әсер ететін бағдарламалар мен фильмдерді теледидардың баптауларынан бұғаттау арқылы шектей аласыз және бұл бұғаттау баптауына құпия сөз қою арқылы балалардың қолжетімділігінен сақтайды. V-Chip құрылғысы жоқ теледидарларға қосымша құрылғы орнату мүмкіндіктері де қарастырылған. [3]

Құрама штаттарда жаңа сыныптастыру немесе рейтинг жүйесінде (the rating system) жас шектеуі бар бағдарламалар саны 6-ға, ал телеөнімдердің мазмұны жағынан 4-ке бөлінген. «TV-Y» - Барлық балалар, «TV-Y7» - 7 жастан жоғары балалар, «TV-G» - Әртүрлі көрерменге арналған, «TV-PG» - Ата-аналарымен бірге көруге ұсынылған, «TV-14» - Ата-аналар өте мұқият болуға шақырады, «TV-MA» - Тек қана ересектерге бағытталған индекстермен бекітілген. Еркіндік пен таңдау құқығының дамыған мемлекет ретінде Америка телеөнімдердің жас шектеуін 16 жасқа дейін белгілеген [4].

Фильмдер мен бағдарламалардың мазмұны жағынан 4 индекс белгіленген. (V) - Зорлық – зомбылық, (S)- Жыныстық қатынас, (L)- Дәрекі жаргон, балағат сөздер, (D)- Әдепсіз – ұятсыз диалогтар.

Бағдарламаларда жаргон, балағат сөздер және нормативтен тыс лексика қолданылуы да өзекті мәселелердің бірі. Америка тарихында жаргон мен балағат сөздерді әуе толқынында жиі қолданған радионың лицензиясынан айрылып жұмысын тоқтатқан болса, қазіргі кезде мұндай қатаң шара қолданылмайды. [5]

Балаларға арналған бағдарламалар таңертеңгі сағат 07:00 мен 10:00 арасында ең аз 30 минуттық болу керектігі ережеде бекітілген. Федерал Байланыс Кеңесі эротикалық сипаттағы фильмдерді кешкі сағат 10:00 мен 06:00 арасында көрсете алады. Белгіленген ережеге бағынбай порнографиялық және арнаулы сексуалдық-эротикалық сипаттағы көріністері бар фильмдер берілсе, осыған байланысты көрермен тарапынан Федерал Байланыс Кеңесіне шағымданған жағдайда мұны дәлел ретінде қолданып мекемеге шара қолданылады. [5]

Фильм индекстері әр бағдарлама басталғанда экранның жоғарғы сол бұрышына орналастырылады. Егер бағдарлама бір сағаттан ұзақ болатын болса, екінші сағаттың басында қайта экранда пайда болады. Жүйенің ең жақсы тұсы теледидарда каналдар арасында қыдырып жүргенде яғни каналдан каналға ауыстырылғанда болып жатқан бағдарламаның қандай фильм индекске жататындығы экранның бұрышында көрсетілуі. Бұл ерекшелік көрерменнің бағдарламаны ортасынан бастап көргенде немесе теледидарды қосқанда қандай индексті бағдарлама болып жатқандығы турады мәлімет береді.

Фильм индекстері әр бағдарламаның алғашқы 15 секундына көгілдір экранның жоғарғы бұрышында қолданылады. Бұған қосымша ретінде аталған теледидер бағдарламаларын баспасөз беттерінде жарияланған жағдайда да фильм индекстері қойылу керек. Фильм индекстері хабарлар мен спорттық бағдарламаларда және кабелді каналдарда көрсетілетін фильмдерден басқа барлық бағдарламаларда қолданылады.

XX ғасырдың адамзат игілігіне ұсынған ұлы жаңалығы, адам баласының ой-сана-сына, көзқарасына тікелей әсер ететін идеологиялық құрал, рухани нәр мен эстетикалық әсер беретін өнердің өзгеше бір түрі, өркениетті әлемдегі саясат алаңы, әр үйдің төрінде орналасқан теледидар екені белгілі.

Теледидардың адамға берер пайдасы мен зияны сарапшылар тарапынан талқыланып, әлі күнге дейін бір пікірге келе алмауда. Қазақстан Республикасы тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін «еркіндік осы екен деп» барлық салаларда болған сияқты бұқаралық ақпарат құралдарында да сүзгісіз қоғамға жол тартқан қаншама теле-туынды жарық көрді. Олардың ішінде шетелдің арзанқол бағдарламалары мен фильмдері де көрерменнің жас ерекшелігіне қарамастан эфирден ұсынылып жатты. Бос кеңістікті толтыру мақсатында ұлт, дін, діл, саясат, идеология және мемлекеттік құрылымға сай келмейтін отандық және шеледік теле өнімдер шектеусіз көгілдір экраннан көрсетілді. Тез арада заңдық тұрғыда ретке келтіру мақсатында, мақсат пен міндеттері бір болғанымен техникалық және таралымы жағынан өте үлкен айырмашылығына қарамастан барлық бұқаралық ақпарат құралдарын бір заңға бағындыру саясаты жүргізілді.

23 шілде 1999 жылы бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін, «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңы» қолданысқа еңгізілді. Қазақстан Республикасының аумағында қызмет атқаратын отандық және шетелдік БАҚ-дары осы заң аясында қызметтерін жүргізуге міндеттелді. Заңның жалпы ережелер делінген 1 тарауында бұқаралық ақпарат құралы – «мерзімді баспасөз басылымы, теле-, радиоарна, киноқұжаттама, дыбыс-бейне жазбасы және интернет-ресурстарды қоса алғанда, бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз бұқаралық таратудың басқа да нысандары» деп көрсетілген. Аталған заңда жас ерекшеліктеріне қатысты «бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланатын өнімдер» туралы 14-ші баптың 2-ші тармақшасында «Эротикалық сипаттағы материалдарды жариялайтын мерзімді баспасөз басылымдар білім беру ұйымдарының, балалар мекемелерінің, ғибадат үйлерінің (ғимараттарының) үй-жайларында және аумақтарында, жасы он сегізге толмаған адамдарға бөлшек саудада сатуға тыйым салынады» [6] деп жазылған. Жалпы заң мәтінінде жас ерекшеліктеріне қатысты «кәмелет» сөзі 11 рет, «бала» сөзі 4 рет және «жас» сөзі 4 рет кездеседі. 23 шілде 1999 жылы қолданысқа еңгізілген заң 02.07.2018 күнгі соңғы өзгертуді қоса алғанда жалпы 27 рет өзгертулермен толықтырулар еңгізілген. Бұл өзгерістер жалғыз Бұқаралық ақпарат Құралдары заңына ғана тән нәрсе емес.

Тәуелсіздігіміздің құнды құжаты 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында бірнеше өзгерістер мен толықтырулар еңгізілген. Атап айтар болсақ 1998.10.07 №284 заңымен, 2007.05.21 № 254 заңымен, 2011.02.02 № 403-IV заңымен, 10.03.2017 № 51-VI заңымен 22 баптардың тармақтары өзгерістер мен толықтыру еңгізілген. Ал 14 баптың тармақтары (Президент III-бөлімінің 41,42,43,43,45 баптары, Парламент IV-бөлімінің 52, 53, 55 баптары, Үкімет V бөлімінің 66, 67 баптары, Конституциялық кеңес VI-бөлімінің 73 бабы, Соттар және сот төрелігі VII-бөлімінің 84 бабы) тармақтары мүлдем алынып тасталған. Қазақстан Республикасы Конституциялық кеңесі конституциясының баптары мен тармақтарына 46 рет ресми түсіндіру жұмыстарын жүргізген [7]. Мақаламыздың өзегі болған жас ерекшеліктеріне қарай теле өнімдерді реттейтін заңнамалық құжат 15 желтоқсан 2006 жылы «Мәдениет туралы» заң қабылданды. Бұл заң 24 желтоқсан 1996 жылы қабылданған «Мәдениет

туралы» заңның (Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 ж. № 22, 406-құжат) күші жойылды. Екі заңның атауы бірдей болғаны мен қабылданған соңғы заң 8- тараудан және 40 баптан тұрады[8].

Жас ерекшелігіне қарай көрермендердің теле өнімдерін таңдау құқығы «Мәдениет туралы» заңменен реттелді. Жалпы 40 баптан тұратын бұл заңның 28-3-бабында фильмдердің индекстері атауымен қарастырылған. Барлық заңдарда міндетті түрде «Жалпы ережелер» бөлімінде осы заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар туралы түсінік беріледі. Ал, мәдениет туралы заңның жалпы ережелер бөлімінде фильм индексі, фильм түрлері, жас ерекшелігіне қарай фильм түрлері деген сияқты түсіндірмелерді көре алмадық.

Заңның 7-бабы «Уәкілетті органның құзыреті» атауының 35-ші тармақшасында «фильмнің индексін айқындау критерийлерін әзірлейді және бекітеді» деп көрсетілген. Ал негізгі критерийлер 28-3-бабында «Фильмдердің индекстері» атауымен көпшілікке демонстрациялау мақсатымен әкелінетін (жеткізілетін) фильмдер көрермендердің жас шегіне қарай индекстелетіндігі қысқаша 6 категорияда қарастырылған.

Фильмдердің мынадай индекстері белгіленеді[9]:

- 1) «К» - әртүрлі жастағы көрермендерге арналған фильмдер;
- 2) «БА» - он екі жасқа толған балаларға көрсетуге рұқсат берілген фильмдер;
- 3) «Б14» - он төрт жасқа дейінгі балаларға ата-аналарымен бірге көруге ұсынылатын фильмдер;
- 4) «Е16» - он алты жасқа дейінгі көрермендерге ата-аналарымен бірге көруге ұсынылатын фильмдер;
- 5) «Е18» - он сегіз жастан асқан көрермендерге арналған фильмдер;
- 6) «НА» - жиырма бір жасқа толған көрермендерге ғана арналған фильмдер.

Бұл 6 категорияның ішінен «Е18» мен «НА» индекстерін көрсетілім сағаттарына шектеу қойылып, «Телеарналарда (шетелдік телеарналарды қоспағанда) «Е18» индексті фильмді - жергілікті уақытпен сағат 22-ден кейін таңғы сағат 06-ға дейін, «НА» индексті фильмді жергілікті уақытпен сағат нөлден таңғы сағат 06-ға дейін көрсетуге жол беріледі» деп қарастырған.

Теледидардан көрсетілетін фильмдердің қай индекс категориясына жататындығы көрсетілім басталмас бұрын 3 секундтан кем емес уақытта міндетті түрде көрерменді фильмнің индексі туралы хабардар етуге міндеттелген.

Заңның жалпы ережелер бөлімінде фильм туралы мынандай түсініктеме берілген: «фильм - шығармашылық ниеттің негізінде кез келген нысанда және әртүрлі жанрда жасалған, кино-таспаға, магниттік таспаға немесе жеткізгіштердің өзге де түрлеріне жазылған және өзара реттілікпен байланысқан кадрларды біртұтас тақырыпқа біріктірген бейнеден, дыбыстық сүйемелдеуден тұратын және тиісті техникалық құралдардың көмегімен естіп-көруге арналған дыбыстау-бейнелеу туындысы» деп көрсетілген.

Осы баптың (28-5-бап) 5 тармақшасында фильмдердің түрлері туралы яғни анимациялық фильмдер, деректі фильмдер, ойын фильмдер, хроникалы фильмдер, бейнелеуді көрсету тәсілдері бойынша фильмдер, кинофильмдер, телевизиялық фильмдер және бейнефильмдер қамтылатындығы жазылған.

«Мәдениет туралы» Заңының 7-бабы 35-тармағын жүзеге асыру мақсатында Мәдениет және ақпарат министрлігінің №7 бұйрығымен (2012 жылғы 12 наурыз) [8] «фильм индексін анықтаудың критерийлері» бекітілді.

Бұл фильм индексін белгілеу критерийлері Қазақстан Республикасының аумағында шығарылған, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағына прокаттау және көпшілікке көрсету (демонстрациялау) үшін әкелінген (жеткізілген) фильмдерді көрермендердің жас шегіне қарай топтастыру мақсатында фильмдердің мазмұнына талаптар белгілейді. Кри-

терийлерді айқындау мақсаты балалар мен жасөспірімдердің денсаулығына, сезімі мен рухани дамуына зиян келтіретін дыбысты-бейнелі шығармалардан оларды қорғау үшін, сонымен ересек аудиторияға фильмді көруде таңдау еркіндігін ұсыну екендігі көрсетілген.

Мәдениет туралы заңның 28 бабында қысқаша берілген 6 критерийлердің мазмұны министрліктің №7 бұйрығында «фильм индексін анықтаудың критерийлері» толық ашылып және көпшілік назарына ұсынылған фильмдердің басталар алдында міндетті түрде 3 секундтық уақыт мөлшерінде толық экранда жас шектеуіне қарай ескертпелер берілу арқылы таңдау құқығы мен көрермен жасын анықтайды.

Көпшілік назарына ұсынылатын фильмдердің алдында экранда ұсынылатын ескертпелердің мазмұны төмендегідей белгіленген [9].

1) «К» - әртүрлі жастағы көрермендерге арналған фильмдер;

Фильмдер жалаңаш көріністерімен, зорлық-зомбылық пен қатыгездік, сексуалдық көріністерімен, есірткі құралдары мен психотропты заттарды қабылдау көріністерімен, қайғылы оқиғалар, апаттар, өзіне өзі қол жұмсау, өлтіру, ауыр сырқаттар, ішімдікке және есірткіге тәуелділік, неке бұзу, нәсілшілдік, діни мәселелері, әлеуметтік жат мінез-құлық көріністерімен мазмұндалмаған;

фильмдерде жаргондар, балағат сөздер және нормативтен тыс лексика пайдаланылмайды;

2) «БА» - он екі жасқа толған балаларға көрсетуге рұқсат берілген фильмдер: Фильмдер сексуалдық көріністерімен, есірткі құралдары мен психотроптық заттарды қабылдау көріністерімен, өзіне өзі қол жұмсау, өлтіру, ауыр сырқаттар, ішімдікке және есірткіге тәуелділік, неке бұзу, нәсілшілдік, діни мәселелері, әлеуметтік жат мінез-құлық көріністерімен мазмұндалмаған; фильмдер қантөгісті көрсетпейтін зорлық-зомбылық көріністерімен, қайғылы оқиғаның немесе апаттың қысқаша бейнесімен, жекелеген жалаңаш көріністерімен мазмұндалған; фильмдерде балағатсыз және нормативтен тыс лексикасыз белгілі жаргон сөздер пайдаланылады;

3) «Б14» - он төрт жасқа дейінгі балаларға ата-аналарымен бірге көруге ұсынылатын фильмдер: Фильмдер сексуалдық көріністерімен мазмұндалмаған; фильмдер өзіне өзі қол жұмсау, өлтіру, отбасылық өмір мен неке бұзу мәселелері, есірткіге және ішімдікке тәуелділік, сырқаттар, нәсілшілдік, діни мәселелері, әлеуметтік жат мінез-құлық көріністерін, есірткі құралдары мен психотроптық заттарды қолданудың қысқаша көріністерін, зорлық-зомбылық пен қатыгездік элементтері (төбелес, қару қолдану), жалаңаш көріністерімен мазмұндалған; фильмдерде дөрекі жаргон, балағат сөздері пайдаланылады.

4) «Е16» - он алты жасқа дейінгі көрермендерге ата-аналарымен бірге көруге ұсынылатын фильмдер: Фильмдер өзіне өзі, өлтіру, отбасылық өмір мен неке бұзу мәселелері, есірткіге және ішімдікке тәуелділік, сырқаттар, нәсілшілдік, діни мәселелері, әлеуметтік жат мінез-құлық, жалаңаш, зорлық-зомбылық көріністерін, егер ол егжей-тегжейлі және аса қатыгездікпен берілмесе, есірткі қабылдау және олардың салдарының, бірақ осы құбылысты ақтау тұрғысынан емес көріністерімен мазмұндалған; фильмдерде гетеросексуалды жұптардың сексуалды өзара қарым-қатынастары жалпыға ортақ тәртіп нормалары шегінен шықпаған жағдайда, болжанады және имитацияланады; фильмдерде дөрекі жаргон, балағат, нормативтік емес лексика сөздері пайдаланылады;

5) «Е18» - он сегіз жастан асқан көрермендерге арналған фильмдер:

Фильмдер өзіне өзі қол жұмсау, өлтіру, отбасылық өмір мен неке бұзу мәселелерінің, есірткіге және ішімдікке тәуелділік, сырқаттар, нәсілшілдік, діни мәселелерінің, әлеуметтік жат мінез-құлық, жалаңаш көріністерімен, кино туындысының сюжеті және көркемдік мақсатымен ақталған жағдайда жыныстық қатынас немесе өзге де эротикалық әрекеттер, сексуалдық зорлық немесе күштеу көріністерімен, зорлық-зомбылық көріністерімен, есірткіге салыну және оның салдарларын қиянат ету көріністерімен мазмұндалған; фильм кейіпкерлерінің сөйлеген сөздері шектелмеген;

АМЕРИКА			НИДЕРЛАНД			ТҮРКИЯ			ҚАЗАҚСТАН		
Ин-декс	Түсіні-гі	Кате-гория	Ин-декс	Түсіні-гі	Кате-гория	Ин-декс	Түсіні-гі	Кате-гория	Ин-декс	Түсіні-гі	Кате-гория
TV-Y	Барлық бала-ларға ар-налған	Жас шек-теуі		Өртүрлі көрер-менге ар-налған	Жас шек-теуі		Өртүрлі көрер-менге ар-налған	Жас шек-теуі	«К»	Өртүрлі көрер-менге ар-налған	Жас шек-теуі
TV-Y7	7 жас-тан жоға-ры бала-лар	Жас шек-теуі		6 жас және жоға-ры	Жас шек-теуі		7 жас және жоға-ры	Жас шек-теуі	«БА»	12 жас-қа толған балаға көруге рұқсат	Жас шек-теуі
TV-G	Өртүр-лі жас көрер-меніне ар-налған	Жас шек-теуі		12 жас және жоға-ры	Жас шек-теуі		13 жас және жоға-ры	Жас шек-теуі	«14»	14 жас дейінгі бала-ларға ата-ана бірге	Жас шек-теуі
TV-PG	Өртүр-лі жас көрер-меніне ар-налған	Жас шек-теуі		16 жас және жоға-ры	Жас шек-теуі		18 жас және жоға-ры	Жас шек-теуі	«16»	16 жас дейінгі бала-ларға ата-ана бірге	Жас шек-теуі
TV-14	Ата-анаға мұқият болуға шақы-рады			Зор-лық - зом-былық	Бағдар лама мазмұ-нына сай		Зорлық -зом-былық және қорқы ныш	Зор-лық - зом-былық	«18»	18 -ден асқан көрер-менге ар-налған	Жас шек-теуі
TV-MA	Тек ере-сек-терге бағыт-талған	Жас шек-теуі		Қорқы нышы	Бағдар лама мазмұ-нына сай		Жы-ныс қаты-насы	Бағдар лама мазмұ-нына сай	«НА»	21 -ге толған көрер-менге ар-налған	Жас шек-теуі
(V)	Зор-лық - зом-былық	Бағдар лама мазмұ-ны		Жы-ныс қаты-насы	Бағдар лама мазмұ-ны		Жат мінез құлық көру	Бағдар лама мазмұ-ны			
(S)	Жы-ныс қаты-насы	Бағдар лама мазмұ-ны		Нәсіл-шілік	Бағдар лама мазмұ-ны						
(L)	Дөрекі жаргон, балағат сөздер	Бағдар лама мазмұ-ны		ішім-дік пен есірткі тәуел-дігі	Бағдар лама мазмұ-ны						
(D)	Әдеп-сіз, ұятсыз диалог	Бағдар лама мазмұ-ны		Дөрекі ба-лағат сөздер	Бағдар лама мазмұ-ны						

б) «НА» - жиырма бір жасқа толған көрермендерге ғана арналған фильмдер: Фильмдер Республиканың конституциялық құрылымын күштеп өзгерту, тұтастығын бұзу, мемлекет қауіпсіздігіне зиянкестік жасау, соғыс, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік және рулық үстемдікті, қатыгездік пен зорлық-зомбылықты үгіттеу немесе насихаттау көріністерімен, сонымен қатар порнографиялық және арнаулы сексуалдық-эротикалық сипаттағы көріністерінен өзге кез келген көріністермен мазмұндалған; фильм кейіпкерлерінің сөйлеген сөздеріне шектеу жоқ.

«НА» индексті фильмнің жариялы көрсетіліміне (демонстрациясына) жергілікті уақытпен сағат 22-ден кейін таңғы сағат 06-ға дейін осы мақсаттарға арналған кинозалдар мен орындарда жол беріледі.

Телеарналар бойынша (шетелдік телеарналарды қоспағанда) «Е18» индексті фильмді - жергілікті уақытпен сағат 22-ден кейін таңғы сағат 06-ға дейін, «НА» индексті фильмді жергілікті уақытпен сағат нөлден таңғы сағат 06-ға дейін көрсетуге жол беріледі.

Әр фильмнің индексі Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мәдениет комитетімен беріледі және фильмге прокаттау куәлігінде белгіленеді.

Шектеусіз еркіндіктің болмайтыны сияқты бұқаралық ақпарат құралдары саласы да сөзсіз заңмен реттелуі керек. Қоғамның пікірімен санасатын және сөз бостандығы дамыған мемлекеттерде де журналистер өз қызметтерін заң аясында атқырып жүр. Батыс елдерінде ақпарат құралдарының функцияларына қарай мерзімді және үздіксіз баспасөз саласына, радио және телевизия саласына және ғаламтор арқылы қызмет атқаратын ақпарат құралдарына әрқайсысына жеке жеке заң шығарылып қоғамға деген ықпалына қарай реттелген. Заң шеңберін бұзған жағдайда салынатын айыппұл мен жауапкершілігі де жеңіл емес.

Қорытынды. Қазіргі таңда теле өнімдердің де сан алуандығы тұтынушыларға ұсынылған өнімдерді таңдау еркіндігі кең және таңдауға құқылы. Алайда көрермендердің барлығы саналы түрде ұсынылған өнімдерді өз пайдасына асыра алмайды. Жас өспірімдерге ұсынылған бейнелер оны «бала болу» міндетінен айырмаса, онда теледидардан еш қауіп жоқ»[10] деген екен ағылшын психосарапшысы Дональд Винникотт. Бұдан шығар қорытынды, мәселе — баланың экраннан не көретінінде емес, сол көрген нәрсесін ол қалай қабылдайтындығында. Демек, жасөспірімнің көгілдір экраннан көрген бейнелерін дұрыс қабылдауын қадағалауыңыз шарт. Балаңыз әзірге теле кейіпкерлердің қимылын ғана қызықтайтын жаста. Кейіпкерге еліктеу әдетте балаларда төрт жастан басталады.

Дональд Винникотттың зерттеулерінше, бала теледидарды қарамай - ақ, маңында ойнап жүрген күннің өзінде назар аудару, принциптік ойды жұмылдыру қабілеті нашарлап, оның миында кереғар реакция жүреді. Тіпті теледидар басқа бөлмеде қосулы тұрса да бала оны естиді, сөйтіп ойнап жүрген, кітап оқып, үй жұмысын жасап отырған баланың миы тұрақты режимде керексіз ақпараттарды қабылдап, оны алаңдатады.

Фильм индекс критерийлері жоғарыда аталғандай Қазақстан Республикасының аумағында шығарылған, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағына прокаттау және көпшілікке көрсету (демонстрациялау) үшін әкелінген (жеткізілген) фильмдерді көрермендердің жас шегіне қарай топтастыру мақсатында фильмдердің мазмұнына талаптар белгілейді.

Критерийлерді айқындау мақсаты балалар мен жасөспірімдердің денсаулығына, сезімі мен рухани дамуына зиян келтіретін дыбысты-бейнелі шығармалардан оларды қорғау үшін, сонымен қатар ересек аудиторияға фильмді көруде таңдау еркіндігін ұсыну екендігі көрсетілген.

Жалпы фильм индекстері «К», «БА», «Б14», «Е16», «Е18», «НА» таңбалық алты топқа бөлінген. Бұл категориялардың барлығы жас шектеуіне қатысты белгіленген. Көгілдір экранда көрсетілген отандық немесе шетелдік фильмдерді ғана қамтыған. Фильмдердің жас шектеуі көрермендердің таңдау еркін толық қанағаттандырады деп айтуға мүлдем келмейді. Өйткені фильмдердің идеологиялық құдіреті бар екені баршаға мәлім.

Отандық телеарналарда фильм индекстері қолданылатын бағдарламалар арасында шетелдік және отандық фильмдер мен сериалдарға ғана қолданылып келеді. Америкада жаңалықтар мен спорттық шаралардан басқа барлық фильмдер мен бағдарламаларда міндетті түрде қолданылады. Индекстердің жас шектеуімен ғана шектелген. Бұл жүйе жастарды ғана қамтып тұрғаны ма? «НА» индексі 21 жасқа толғандарға деген шектеу қойылған. Алайда кәмілетке толған азаматқа көруге болмайтындығын ескерту қаншалықты оң нәтиже берелі. Фильм индекстерін Америка, Нидерланд, Түркия сияқты елдер жас шектеуімен қоса бағдарламалардың мазмұны жағынан ескертпелер қолданылған. Атап айтсақ, жыныстық қатынас, қорқынышты бағдарламалар, нәсілшілдік, ішімдікке және есірткіге тәуелділік, дөрекі жаргон, балағат сөздер, жат мінез-құлық көріністері сияқты индекстерді қолдануда. Жас шектеу мен қоса мазмұна жағынан белгіленген бағдарламалар басталар алдында бір немесе екі индекс экранда бірден қолданылады.

Оскар сыйлығын алған фильм болуы мүмкін, алайда ол көрерменге үрей туғызатын немесе сексуалдық көріністер, зорлық зомбылық, бейәдеп жаргондар жие қолданылғандықтан теледидар форматына сай келмегендіктен көрсетілмейді немесе монтажданып көрерменге ұсынылады. Қорқыныш пен үрейге толы фильмдер кейбір ересектерді де психологиялық тұрғыдан әсер ететіні белгілі. Қорқынышты фильмдерді көріп түнде ұйқысы қашып, шошып, мазасызданатындар да болады. Сол себепті жас шектеулері мен қоса бағдарламалардың мазмұны жағынан да индекстерді қабылдау керек. Ішімдік пен нашақорлықтың алдын алу мақсатында жасалып жатқан қыруар еңбектер бар. Күнде көгілдір экраннан ішімдікке және есірткіге тәуелділік, дөрекі жаргон, балағат сөздер, жат мінез-құлық көріністері берілімдер мазмұны жағынан ескертусіз, хабарлаусыз берілсе қоғамдық тәрбиеге кері әсері мол. Қалданған 6 индекстің өзін әр канал өз форматында қолданып жүр. Мемлекеттік каналдар фильм бастарал алдында 3 сикунттай уақытта толық экранда индекстік логосы мен мәтіні көрсетіліп әрі дауыстап айтылады. Кейбір жекеменшік телеарналар фильм индексіні беріп, артынша жарнама роликтерін қосып жібереді. Жарнамалар 10-15 минут көрсетілгеннен кейін фильм басталады. Қай индексте екенін көрермен ұмытып қалады. Шетел азаматтанының немесе мекемелердің үлесі бар каналдар мүлдем басқа яғни Ресейдің фильм индекс критерилерін қолданады. Фильмдер басталғанда толық экранда емес бір бұрышында белгілі уақыт көрсетіліп визуалды түрде ескертпе жасайды. Фильмдердің аңдатпаларында да индекстерді қолданады. Бұл ереже отандық фильм индекстеріне сай келмейді. Жас шектеу критерилері де бірдей болғанымен мазмұны жағынан сай келмейді. Әр канал өздері қалаған индекстерін белгілеп қалаған фильмдерін халыққа ұсынып келеді. Белгіленген ережелерде бүге шігесіне дейін жазылып барлық каналдарды бір ізгілікке шақыру керек.

Фильмдер мен сериалдарды ғана индекстемей жаңалықтар мен спорттық ойындардар басқа барлық бағдарламаларға индекс критерилерін қолдану міндеттелу керек. Жас шектеулері мен қоса мазмұны жағынан индекстер белгіленіп, екі индекс бір бағдарламаға қойыла алатындай жағдай жасау керек. Фильмдер мен бағдарламалардың аңдатпаларында да индекстер экран бұрышында көрсетілу керек. Осы бағдарламаны баспасөзде берілетін болса индексі берге қосыла берілуі керек. Индекстерден кейін жарнамалық үзіліс берілмеу керек. Барлық теле арналар бір ережеге бағыну керек. Бағдарламалар мен фильмдер арасында жарнамалық үзілістен кейін де экранның жоғарғы бұрышында индекс белгісі көрсетілу керек. Теледидар каналдарын ауыстырғанда яғни басқа каналға өтілген кезде белгілі уақыт индекстер экран бұрышында көрініп тұрғаны абзал.

Америкада қолданыстағы, теледидар баптауынан жас шектеуі қойылатын бағдарламаны еңгізу керек. Баптаулардан жас өспірімдерге кері әсер ететін индекстерді белгілеп бұғаттап қойылған бағдарлама басталғанда балаларға қол жетімсіз болады. Үйде болма-саңызда белгілеген шектеудерді теледидар автаматты түрде индексіне қарай шектеу қояды.

Фильм индекстерінің нормативтік құқықтық актілер иерархиясы жағынан шетел мемлекеттерімен салыстырмағанның өзінде қолданыстағы индекс ережесіне өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажет екені бұлтартпас шындық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Gunter, Barrie, Jackie Harrison, Maggie Wykes. (2003). Violence on Television. Distribution, Form, Context, and Themes. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publisher.
- 2 Vaughn, Stephen, (2006). Freedom and Entertainment. Rating The Movies in an Age of New Media. USA: Cambridge University Pres.
- 3 Distribution, Form, Context, and Themes. Available at: <http://www.tvguidelines.org/default.asp>
- 4 Nathanson, Amy I ve Cantor Joanne. Protecting Children from Harmful Television: Tv Ratings and the V-Chip. Available at: <http://.parenthood.library.wisc.edu/Nathanson.html>
- 5 Defne ÖZONUR, Televizyon Programlarını Sınıflandırma Sistemleri «Akıllı İşaretler» Ne İşe Yarar?, (Television Content Rating Systems What is the function of «Smart Signs»?) Özonur Global Media Journal TR Edition, 6 (12) Bahar/Spring, 2016.
- 6 Бұқаралық ақпарат құралдары туралы, Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі №451 Заңы. - Астана: Фолиант, 1999.
- 7 Қазақстан Республикасының Конституциясы. [Электронды нұсқа]. - URL: <http://adilet.zan.kz> (23.10.2018ж. қаралды)
- 8 Қазақстан Республикасының Мәдениет туралы заңы. [Электронды нұсқа]. - URL: <http://adilet.zan.kz> (19.11. 2018ж. қаралды)
- 9 Фильмнің индексін айқындау критерийлерін бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің № 7 Бұйрығы 12.03.2012. [Электронды нұсқа]. - URL: <http://adilet.zan.kz> (08.12.2018ж. қаралды)
- 10 Винникотт Д.В. Разговор с родителями. - Москва: Класс, 2011. - 215 с.

Г.К. Тажибаев¹, А.Т. Билдебекова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави, Туркестан, Казахстан

Критерии телепередач по возрастным категориям

Аннотация. В этой статье индексы фильмов, используемые по телевидению, представлены в Америке и Казахстане. Рассматриваются правовые нормы, введенные в действие кинофильмов, и эффективность системы возрастных ограничений. Эффективность отечественной системы сравнивается с американской системой, в которой использовались первые индексы фильмов.

Польза и вред, которые телевидение принесло человеку, обсуждаются экспертами и до сих пор не могут прийти к выводу. После обретения независимости Республики Казахстан в средствах массовой информации, а также в средствах массовой информации транслировалась «свобода выражения мнений», сколько телевизионных каналов оставили общество без фильтра.

Ключевые слова: телевидение, кино указатели, возрастные ограничения

G.K. Tazhibayev¹, A.T. Bildebekova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

Teleplay Criteria according to age Categories

Abstract. In this paper, the movie indexes used on television are provided in America and Kazakhstan. The legal norms introduced into the operation of movie indices are examined and the effectiveness of the age restriction system is examined. The efficiency of the domestic system is compared with the American system, which used the first movie indexes.

The benefit and harm that the TV has provided to the person is discussed by experts and is still unable to come to a conclusion. After the Republic of Kazakhstan gained its independence, «freedom of expression» was broadcast in the media, as well as in the media, how many television channels that have left the society without filter.

Keywords: TV, movie indexes, age restriction

References

- 1 Gunter, Barrie, Jackie Harrison, Maggie Wykes. Violence on Television. Distribution, Form, Context, and Themes. Lawrence Erlbaum Associates Publisher, (New Jersey, 2003).
- 2 Vaughn, Stephen, Freedom and Entertainment. Rating The Movies in an Age of New Media. (Cambridge University Pres, USA, 2006).
- 3 Distribution, Form, Context, and Themes. Available at: <http://www.tvguidelines.org/default.asp>
- 4 Nathanson, Amy I ve Cantor Joanne. Protecting Children from Harmful Television: Tv Ratings and the V-Chip. Available at: <http://parenthood.library.wisc.edu/Nathanson.html>
- 5 Defne ÖZONUR, Televizyon Programlarını Sınıflandırma Sistemleri “Akıllı İşaretler” Ne İşe Yarar?, (Television Content Rating Systems What is the function of “Smart Signs”?) Özönur Global Media Journal TR Edition, 6 (12) Bahar/Spring, (2016).
- 6 Bukaralyk akparat kuraldary turaly [The Media Law]. Kazakstan Respublikasynyn 1999 zhylygy 23 shildedegi N 451 Zany. (Foliant, Almaty, 1999). [in Kazakh]
- 7 Kazakstan Respublikasynyn Konstituciyasy [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic version]. Available at: <http://adilet.zan.kz> (Accessed: 23.10.2018.). [in Kazakh]
- 8 Kazakstan Respublikasynyn Madeniet turaly zany [Law of the Republic of Kazakhstan on culture]. [Electronic version]. Available at: <http://adilet.zan.kz> (Accessed: 19. 11.2018.). [in Kazakh]
- 9 Filminin indeksin aikyndau kriterilerin bekitu turaly [Order of approval of the criteria for determining the index of the film]. Kazakstan Respublikasy Madeniet zhane akparat ministrinin 12.03.2012. №7 Buyrugy. [Electronic version]. Available at: <http://adilet.zan.kz> (Accessed: 08.12.2018). [in Kazakh]
- 10 Vinnikott D.V. Razgovor s roditelyami [With the help of breeders]. (Klass, Moscow, 2011.). [in Russian]

Авторлар туралы мәліметтер:

Тәжібаев Ф.Қ. - Журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ.Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Білдебекова Ә.Т. - филология ғылымдарының кандидаты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Tazhibayev G.K. – PhD student at faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Bildebekova A.T. - A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

FTAMP 19.01.29

Х.С. Молдабаев

*Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: moldabaev@mail.ru)*

Мемлекеттік мекемедегі баспасөз қызметі және оның негізгі бағыттары

Аңдатпа. Қазақстанда әр мемлекеттік органда, квазимемлекеттік сектордағы компанияларда, жалпы әр түрлі мекемелерде баспасөз қызметтері, пиар немесе маркетинг бөлімдері жұмыс істейді. Алайда шетелде бұл бөлімдер жеке-жеке қызмет атқарады, яғни істеп жатқан жұмыстары бір-бірін қайталамайды, әр бөлім өзіне міндеттелген шараларға жауап береді. Бірақ Қазақстанда әдетте мемлекеттік органдарда осы жұмысты тек баспасөз қызметі атқарады. Алайда барлығы мекеменің жұмыс істеу бағытына және мемлекеттік деңгейде стратегиялық жағынан маңыздылығына байланысты екені белгілі. Кейбір компанияларда тек бір ғана баспасөз хатшысы болса, бірқатарында баспасөз қызметі мен PR бөліміне жеке штат бөлінеді. Осы ретте мен еліміздегі баспасөз қызметтері қандай және қалай жұмыс істеп жатқанынан тоқталдым.

Ал, халықаралық дәрежедегі үлгі болатындай баспасөз қызметтері қандай және олардың жұмысындағы басым бағыттарын жаздым. Мақалада Денсаулық сақтау саласын нақты мысалға ала отырып, әлемдегі әр түрлі PR сарапшыларының ойларына жүгінемін.

Түйін сөздер: қоғаммен байланыс, денсаулық сақтау саласы, баспасөз қызметі, баспасөз қызметінің үлгісі, баспасөз қызметінің міндеттері, БАҚ -пен байланыс, ақпараттық материалдар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-61-67>

Кіріспе. Бүгінгі таңда мемлекеттік органдарды баспасөз қызметінсіз елестету мүмкін емес. Тіпті мемлекеттік органдар емес, кез келген мекеме PR маманын немесе баспасөз хатшысының болуы қалайды. Себебі кішігірім келеңсіздік дауға айналып, компанияның ілгері жылжуына кедергі келтіруі мүмкін. Ал, баспасөз хатшысы керісінше, компанияның имиджін жақсы қырынан қалыптастырып, мекеменің дамуына, оның төңірегінде оң көзқарас қалыптастыру жолында еңбек етуі тиіс.

Зерттелуі. Кейбір сарапшы мамандар баспасөз қызметтерін пиар бөлімінің бір құрылымы деп есептейді. Бұл ретте пікір әр түрлі. Бірқатар пиар мамандары басқаша тұжырым жасап келеді. Бірақ көп жағдайда екі қызметтің жұмысы бір-бірімен ұқсас келеді, әсіресе біздің елімізде. PR қызметі жалпы компанияның стратегиясын әзірлейді, ал баспасөз қызметі пиардың құрылымы екенін әсіресе шетелдік сарапшылар жиі айтады.

Мақсаты. Халықаралық деңгейде баспасөз қызметі мен PR бөлімдеріне қатысты пікірлер сан алуан екені белгілі. Аталмыш бөлімдер жеке-жеке жұмыс істейтіндіктен әрқайсысына жүктелетін міндеттер белгіленген. Ал, Қазақстанда кейбір мекемелерде баспасөз қызметіне қандай міндеттер жүктелетіні реттелмеген. Елімізде көбінесе баспасөз, PR, мар-

кетинг деген салаларды бір ғана бөлім немесе маман алып жүретіні үйреншікті жағдайға айналды. Мұндай бөлімдер немесе департаменттер баспасөз қызметі, пиар бөлімі немесе медиа-маркетинг және басқаша аталуы мүмкін. Әлем сарапшылары пікірлеріне сүйеніп, мемлекеттік мекемедегі үлгілі баспасөз қызметі қандай болу керектігін анықтадым.

Негізгі бөлім. Баспасөз қызметіне қандай міндеттер жүктелуі тиіс? Бұл сұраққа әркім әр түрлі жауап беруі мүмкін. Себебі оның нақты тұжырымдамасы жоқ, көптеген сарапшылардың ойы әр түрлі, дегенмен негізгі ой бір. Осы ретте Үлкен Ресей энциклопедиясының тұжырымдамасын мысалға алайық:

Ұйымның, мекеменің, билік органының баспасөз және басқа да БАҚ-пен байланыс орнататын құрылымы. Қызметі баспасөз парақтарын шығару, баспасөз конференцияларын ұйымдастыру, телефон немесе ғаламтор арқылы кеңес беруден тұрады. Баспасөзбен қарым-қатынас бір баспасөз хатшысы немесе баспасөз қызметінің барлық қызметкерлері арқылы іске асырылуы мүмкін деп айтылған [1].

Ал, орыс түсіндірме сөздігінде баспасөз қызметі - баспасөзде шыққан материалдар негізіндегі ақпаратты жинақтаушы және өңдеу бөлімі делінген [2]. Осылайша жоғарыда келтірілген түсініктемелерді қарастырайық. Біріншісінде бұқаралық ақпарат құралдарына белгілі бір ақпаратты жеткізуге басымдық берілгені айтылған, ал, екінші нұсқасы ақпарат құралдарында жарияланған материалдарды жинақтап, олардың негізінде талдау жасау керектігі жайлы жазылған. Алайда осы екі түсініктеме бір-біріне қайшы емес екенін айтқан жөн, тек екеуінде де екі түрлі бағыт туралы. Яғни, баспасөз қызметі әр түрлі қызметтерді атқара алатынын айта кету керек.

Пиар саласының теоретигі мен практигі С. Блэк баспасөз қызметі ең әуелі бұқаралық ақпарат құралдарының қажеттілігін қанағаттандыру үшін қажет деп есептейді. Ол бұл қызметтің негізгі мақсаттары ретінде келесілерді атап кеткен:

- мақала мен очерктер жазуға немесе репортаждар жасауға негіз болатын баспасөзге арналған материалдарды ұсыну;

- ақпарат құралдары өкілдерінің сұрақтарына жауап беру және кешенді ақпараттық қызметтерді ұсыну;

- баспасөз, радио және телеарнадағы материалдарға бақылау жасап, нәтижелерін бағалау және қателіктер болған жағдайда шара қабылдау.

«Настольная энциклопедия PR» атты кітаптың авторлары А.В. Бекетов және Д.И. Игнатъев баспасөз қызметінің келесідей нұсқасын ұсынып отыр:

- БАҚ-та сөз сөйлеу нәтижесі бойынша мониторинг;
- мақалаларды талдау арқылы басшылыққа белгілі бір шараларды ұйымдастыру бойынша ұсыныс енгізу;

- компанияның ақпараттық саясатына қатысты жоспарлары мен стратегиясын әзірлеу;

- компания басшылығы мәлімдемелерінің мәтіндерін, баспасөз парақтары мен баспасөз қызметінің шұғыл хабарландыруларын жазу;

- қоғам тарапынан түскен сыни пікірлерге жауап беру және жалған ақпараттарды жоққа шығару;

- компания басшылығының қытасуымен сұхбат ұйымдастыру, баспасөз конференциясын өткізіп, радио және телеарнадағы бағдарламаларға қатыстыру;

- БАҚ-та тікелей және жанама жарнама орналастыру;

- редакциялық-баспа қызметі;

- компания қызметі туралы роликтер мен сюжеттер жасау;

- негізгі БАҚ-пен белгілі тілшілерге құжаттама әзірлеу;

- алдыңғы қатарлы БАҚ-тың келешектегі редакциялық саясатын болжау.

Бекетов және Д.И. Игнатъев баспасөз қызметінің құрылымына қатысты үш түрлі пікір жазады:

1. Баспасөз қызметі - ұйым қызметінің және оның дамуының негізгі басқару құрылымдарының бірі. Бұл жағдайда баспасөз қызметі тікелей компания басшысына бағынады. Мекеме ресурстарын пайдалану мүмкіндіктері кең.

2. Баспасөз қызметі - ұйым мен сыртқы субъектілер арасында «қосалқы құрылым» ретінде қызмет жасайды. Мұндай баспасөз қызметінің мақсаты бұқаралық ақпарат құралдарына мониторинг жасау, медиа-талдау, БАҚ пен байланыс орнату, іс-шараларды ұйымдастыру.

3. Баспасөз қызметінің қызметі басқа компанияға тапсырылады [3, 4 б.].

«Современная пресс-служба» атты оқу құралының авторы Н.Н. Воронцованың пікірі:

- БАҚ байланыстарын және ақпаратын басқару;
- ұйымның өзінің ақпараттың қалыптастыру;
- ақпаратпен манипуляциялау;
- ақпараттық ағынды сегменттерге бөлу;
- ақпаратты басымдық берілуіне қарай бөлу;
- ақпараттық әріптестік;
- эксклюзивті ақпаратты жинап, тарату;
- ұйым туралы ақпарат тарату стилі мен формасын оптимизациялау.

Пиар саласындағы әр түрлі ғалымдардың түсініктемелеріне сүйене отырып, біздің елімізде де баспасөз қызметі немесе PR бөліміне нақты талаптар қойылғаны орынды деп есептеймін. Қазір Қазақстанда мемлекеттік мекемелерде, квазимемлекеттік секторда, қаржы ұйымдарында және тағы да басқа компанияларда мұндай бөлімдер немесе мамандар жұмыс істейді. Көп жағдайда бұл қызметкерлердің жұмысы халыққа ақпарат жеткізу мен жарнамалау шараларымен шектеледі. Бізде көбінесе келеңсіздік орын алғаннан кейін, оның салдарын жоюмен айналысады. Бірақ проблеманың алдын алу бағытындағы жұмыстар бір жолға қойылмаған. Осы бөлімнің мақсаттарын қарастырып көрейік. Сондықтан біздің жағдайымызда пиар қызметі мен баспасөз қызметін екі бөлек емес, бір шыңырақтың астындағы бөлім немесе департамент ретінде қарастырған абзал.

Мысалы өзім денсаулық сақтау саласындағы PR-дың өзекті мәселелерін зерттеп жүргендіктен Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің баспасөз қызметіне кеңірек тоқталғым келеді. Министрлікте Жұртшылықпен байланыс басқармасы-баспасөз қызметі деген құрылым бар және оның басшысы мен бірнеше қызметкері жұмыс істейді. Дегенмен министрліктің хатшылығына кіретін министрдің жеке баспасөз хатшысы мен осы қызметтің ішінде тағы екі маман бар. Ол қандай жұмыстармен айналысып жатыр? Мақсат, міндеті қандай екенін екіншісі біле бермеді. Бірақ әлеуметтік сала болғандықтан денсаулық сақтау жүйесіне қатысты сыни пікірлер мен келеңсіздіктер көп. Сондықтан олардың қызметін оңтайлындырған дұрыс. Баспасөз қызметі министрліктің имиджіне нұқсан тимейтіндей жұмыс жасауы керек. Бірақ барлық мемлекеттік органдарға үлгі болатындай баспасөз қызметі ол қандай болуы қажет?

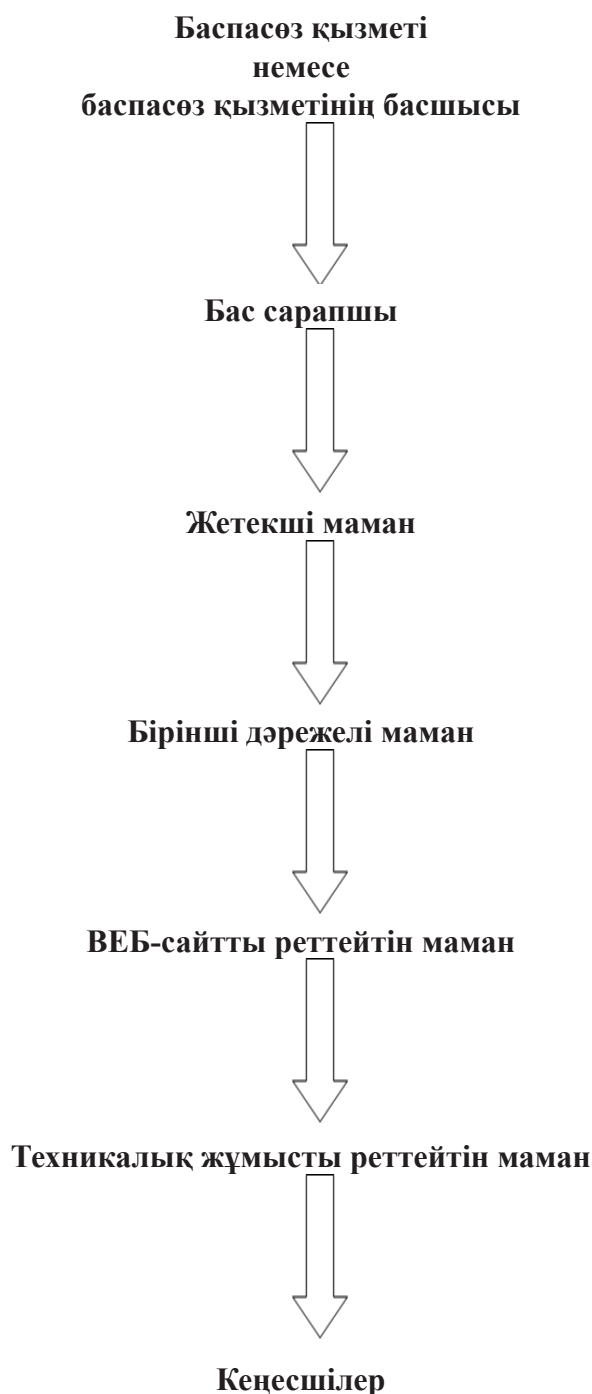
«Современная пресс-служба» атты оқу құралының авторы Н.Н. Воронцова баспасөз қызметіне деген төмендегідей міндеттерді белгілеген:

1. Ақпараттық саясаттың басым бағыттарын анықтау;
2. Имиджді қалыптастыру;
3. Брендті құру;
4. Корпоративтік стильді құру;
5. Баспасөз хабарламаларын жолдау;
6. Пресс-китті әзірлеу;
7. Халықты ақпараттандыру;
8. Қоғамдық пікірді қалыптастыру;
9. Баспасөз конференцияларын ұйымдастыру.

Осы тақырыпты жоғарыда айтылған Н.Н. Воронцованың пікірімен ары қарай өрбітетін болсақ баспасөз қызметінің негізгі міндеттері төмендегідей болу керек: ақпараттық, сараптамалық және ұйымдастырушылық.

Бұрын пиар деген сөз баршамызға таңсық болатын. Әсіресе баспасөз қызметі деген атауды жиі еститін едік. Ал, қазір мекемелер тіпті осы қызметті атқару үшін тиісті компанияларға тапсырыс беріп, орындатып жатады. Баспасөз қызметі өзінің жұмысын штаттағы және штаттан тыс қызметкерлер арқылы іске асыра алады.

Халықаралық деңгейде баспасөз қызметінің үлгісін Н.Н. Воронцованың туындысы тұрғысынан қарастырып, талдап көрейік. Оның ойынша баспасөз қызметінің кадрлық құрамы келесідей болғаны дұрыс:

Баспасөз қызметінде төмендегідей бірнеше бөлім болса жұмыс жеңіл әрі жылдам жасалады:

**1. БАҚ-пен
байланыс
жасау бөлімі**

**2. Ақпараттық
материалдар**

**3. Сараптамалық
топ**

1. БАҚ-пен байланыс жасау бөлімі:

- Шаралар туралы БАҚ ақпараттандыру;
- Ақпараттық және жарнамалық материалдарды БАҚ-та жариялау;
- Тілшілер туралы мәліметтер базасын құру;
- Ұйымның бірінші басшысының баяндамаларын жазу;
- Топ алдында сөйлеуге қатысты тренингтерді ұйымдастыру;
- Ақпараттық себепберді табу;
- Өз позициясына қатысты акциялар өткізу;
- Баспасөз конференциясын, брифингтер, дөңгелек үстелдер, журналистермен кездесулер, БАҚ өкілдері үшін экскурсиялар, сұхбаттар ұйымдастыру;
- Журналдар мен газеттерді шығару, телеарнаға арналған бейне роликтер жасау.

2. Ақпараттық материалдар дайындау бөлімі:

- Баспасөз парақтарын жазу, журналистерге және тиісті аудиторияға пресс-кит әзірлеу және түскен сұрақтарға жауап жазу;
- Мониторинг;
- Аударма;
- Ресми сайтқа материалдар әзірлеу және сайттың жұмысын сүйемелдеу;
- Ақпараттық құжаттарды дайындау және журналистердің тіркелгендігі туралы карталарын әзірлеп, тапсыру.

3. Сараптамалық топ:

- Шара өткізілгеннен кейін қорытынды шығару;
- Медиа-сараптама;
- Пресс-киттердің тиімділігіне баға беру;
- Сайттың тиімділігіне баға беру (дизайн, контент, навигация және мұрағатқа);
- Арнайы бағдарламаларды дайындап, іске асыру;
- Сараптамалық есеп;
- Жылдық есеп беруге қатысу.

Осы үш бөлім толық жасақталған баспасөз қызметінде болады. Алысқа бармай өзіміздің көршілес Ресейдегі баспасөз қызметтерін қарастырып көрейік. Баспасөз қызметтері келесідей болып бөлінеді:

- Сала бойынша;
- Басқару және бағыну деңгейіне байланысты;
- Аумақтық - өндірістік;
- Сапалы және саны жағынан кадрлық құрамға байланысты;
- Қаржылық мүмкіндіктерге қарай;
- Материалдық-техникалық қамтамасыз етуге байланысты;
- Медиа кеңістікке әсер ету бойынша.

Енді баспасөз қызметтерін қызмет жасау саласына байланысты қарастырайық. Мемлекеттік органдардағы баспасөз қызметтерін өкілетті, атқарушы, сот билігі, ал қоғамдық ұйымдардың баспасөз қызметтерін (кітапхана, еркін қоғамдық бірлестіктер), шығармашылық, мәдени одақтар, конфессиялық ұйымдар мен мекемелер ретінде, кәсіподақтар баспасөз қызметі, саяси партиялар мен қозғалыстардың, спорттық ұйымдар мен мекемелердің, қаржы мекемелерінің, кәсіпкерлік құрылымдардың баспасөз қызметтері (экономикалық қызмет субъектілетрі және әр түрлі формадағы корпорациялар, /холдингтер, компаниялар, зауыт,

фабрикалар, комбинаттар, жеке тұлғалардың баспасөз қызмететрі), мемлекеттік бюджеттік мекемелердің және ұйымдардың (оқу орындары, денсаулық сақтау, ғылым және мәдениет мекемелері), БАҚ баспасөз қызметтері деп қарастыруға болады. Әрине, мемлекеттік органдардағы баспасөз қызметтерінің рөлі зор. Олардың баспасөз қызметтерінің басқарудың жоғары деңгейі тек тактикалық емес, стратегиялық мәселелерді шешуге көмектеседі, сонымен қатар, олардың мүмкіндіктері де көбірек, яғни қазіргі заманға сай технологиялармен жоғары дәрежеде жабдықтала алады.

Ең жақсы деген баспасөз қызметі келесідей материалдық-техникалық базамен жабдықталуы тиіс:

- байланыс құралы (телефон, телетайп, факс, мобильді байланыс);

- ақпаратты электронды өңдеу жүйесі (тиісті бағдарламалармен қамтамасыз ету);
- баспа бөлімі: бюллетень тәріздес басылған ақпарат, баспасөз парағы және т.б.;
- ішкі райдо жүйесі мен ішкі телеарна;
- кітапхана мен автоматтандырылған басқару жүйелі ақпараттық-анықтамалық;
- сервис қызметін (тамақ, экспедиция, көлік);

- автоматтандырылған ақпарат таратушы құрал (көп мақсатта қолданылатын телефон аппаратурасы). Әрине, баспасөз қызметінің тиісті жабдықтармен қамтамасыз етілуі қаржыға байланысты [5, 7-16 б.].

Қорытынды. Шетел тәжірибесіне сүйеніп, әлем сарапшыларының пікірлеріне жүгіне отырып, мемлекеттік органдарға үлгі болатындай баспасөз қызметінің жұмысын ұйымдастыру күрделі екенін байқап отырмыз. Себебі жоғарыда айтылған көптеген қызметкерлерден құрылған бөлімдерді ашу, олардың жұмыстарын керекті құралдармен қатамасыз етуге қомақты қаражат қажет. Біздің елімізде мұндай бөлімдерге мақала барысында мысалға келтірілген құралдар мен жабдықтарға қаржы бөліне бермейді. Дегенмен баспасөз қызметтері халықаралық деңгейде жасалып жатқан істерді мысалға ала отырып, қызмет еткендері жөн. Баспасөз қызметкерлері тек ақпаратты жеткізумен шектелмей, орын алуы мүмкін тәуекелдердің алдын алып, шара қабылдайтындай деңгейге жету керек деп есептеймін. Сол кезде баспасөз хатшысы қызмет етіп жатқан компания имиджіне нұқсан тимеуі тиіс және бұл саладағы мамандарға деген сұраныс артады. Біздің жағдайымызда көпшілік қызметкерлер тек орындаушылық деңгейде қалып қояды, ал ньюсджекинг, спин доктор сияқты пиар технологияларын қолдануға қатысты тың идеяларды ұсына бермейді. Саланы дамытайық десек, халықаралық тәжірибені күнделікті қолданысқа енгізуіміз қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Үлкен Ресей энциклопедиясы [Электронды ресурс]. - URL: <http://www.wikiwand.com/ru/> (18.11.2018ж. қаралды).
- 2 Орыс түсіндірме сөздігі [Электронды ресурс]. - URL: <http://ozhegov.textologia.ru/search/?q=740&step=2> (18.11.2018ж. қаралды).
- 3 Бекетов А.В., Игнатъев Д.И. Настольная энциклопедия PR. - Москва: Бизнес Букс, 2003.
- 4 Воронцева Н.Н. Современная пресс-служба. - Москва, 2009. - 7-16 бб.

Х.С. Молдабаев

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Пресс-служба в государственном органе и её основные направления

Аннотация. В Казахстане в каждом государственном органе, квазигосударственном секторе и других учреждениях действуют пресс-службы, отделы маркетинга или PR. Однако в ведущих странах мира эти отделы или департаменты работают самостоятельно друг от друга, у каждого своя

деятельность и каждый отвечает за свою работу. В Казахстане эту работу в большинстве своём выполняет пресс-служба. Разделение ответственности между отделами зависит в основном от стратегического направления учреждения. В некоторых компаниях есть только один пресс-секретарь, а в некоторых работают целые отделы пресс-службы и PR. В этой статье приводится пример из сферы здравоохранения. Учитывая мнения и международный опыт различных экспертов PR, в статье описаны приоритетные направления пресс-службы.

Ключевые слова: Связи с общественностью, сфера здравоохранения, пресс-служба, модель пресс-службы, цели пресс-службы, взаимодействие со СМИ, информационные материалы.

Kh.S. Moldabayev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Press service in a government agency and its main areas

Abstract. There are press services, marketing or PR departments in every government body, quasi-public sector and other institutions in Kazakhstan. However, in the leading countries of the world, these departments work independently of each other, each has its own activities and responsible for its work. In Kazakhstan, this work is mostly carried out by the press service. The division of the responsibility between departments depends mainly on the strategy of the institution. In some companies there is only one press secretary, and in other there are whole departments of the press service and PR. This article provides an example from the healthcare industry. Taking into account the opinions and international experience of various PR experts, the article describes the priority areas of the press service.

Keywords: Public relations, healthcare, press service, press service model, press service goals, media relations, informational materials .

References

- 1 Ulcen Resei enciclopediasi [Big Encyclopedia of Russia] [Electronic resource]. Available at: <http://www.wikiwand.com/ru/> (Accessed 18.11.2018.). [in Russian].
- 2 Oris tusindirme sozdigi [Dictionary of Russian language]. [Electronic resource] Available at: <http://ozhegov.textologia.ru/search/?q=740&step=2> (Accessed: 18.11.2018.). [in Russian].
- 3 Beketov, A.V., Ignatev, D.I. Nastolnaya enciklopedia PR [Desktop Encyclopedia PR]. (Business Books, Moscow, 2003, 4 p.). [in Russian].
- 4 Voronceva, N.N. Sovremennaya press slujba [Modern press service]. (Moscow, 2009). [in Russian].

Автор туралы мәлімет:

Молдабаев Х.С. - «6M051400 – Қоғамдық байланыс» мамандығы бойынша 2 курс магистранты, Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Moldabayev Kh.S.- 2nd year undergraduate majoring in «6M051400 - Public Relations», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

XFTAP 19.41.09

Н.О. Омашев

Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: *Omashev-no@enu.kz*)

Ұлт-азаттық көтеріліске жаңа көзқарас

Аңдатпа. Уақыт озған сайын маңызы артып, мәні айшықтала түсетін тарихи оқиғалар болады. Сонымен бірге өз дәуірінде бәсі жоғары болғанымен, кейіннен бағасы кемитін құбылыстар да аз емес. Айырмашылығы: алдыңғысын заманның өзі қалап, тарих тудырса, кейінгісін пенде қолдан жасайды. Әрине, екеуін де екшеп, лайықты орындарына қоятын уақыт таразысы. Еліміз тарихында ерекше аталып, жыл өткен сайын ұлықтала түсетін сондай келелі оқиғалардың бірі – 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс. Бір өкініштісі, бұл кезең – алтынмен жазылса да, бодауы қанмен төленген қаралы тарих. Бұл көтерілістің мәні туралы Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы да Патшалық Ресейдің отаршылдығы басқа елдердің отаршылдығынан асып түспесе, кем түспегенін, ал ондай жағдайда ел намысының қозбауы, ер ашуына мінбеуі мүмкін еместігін атап өткен болатын.

Мақалада осы көтерілістің басты ошақтарының бірі болған Әулиеата, Меркі өңіріндегі баскөтеру баяндалады. Көтерілістің туындау себептері, салдары және осы қарсылықты бастаушы Ақкөз Қосанов жайлы тұщымды дәлелдер негізінде ғылыми тұжырым жасалады. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске жаңаша пайым таныту – материалдың басты нысанасы.

Түйін сөздер: 1916 жылғы көтеріліс, 25 июнь жарлығы, ұлт-азаттық көтеріліс, Ақкөз батыр, Ақкөз Қосанов, Әулиеата көтерілісі, Меркі баскөтеруі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-68-75>

Кіріспе. 1916 жылғы 25 маусымдағы патшаның Қазақ өлкесі, Орта Азия және Сібір тұрғындарынан 19 бен 43 жас аралығындағы ер азаматтарын тыл жұмысына алу жарлығы қазақ даласына жай оғындай тиді. Дүрліккен ел бас көтеріп, қазақ даласының әр қиырында толқулар болып жатты. Жер шалғайлығы, ел арасындағы әлсіз байланыс көтерілісте күшті топтастыруға, өзара ортақ қимылдауға көп қиындық тудырды. Сол себепті әркім өз бетінше атқа қонып, әрекет жасағандар ауқымы мен күші де әр өңірде әркелкі болды.

Мәселенің зерттелуі. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Дүниежүзі қазақтарының құрылтайында сөйлеген сөзін: «Ең ірі халық көтерілістерін Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлы, Амангелді мен Бекболат, Ақкөз сияқты батырлар бастады. Зеңбіректі әскерге найзамен қарсы шыққан көзсіз ерлерді халық әлі күнге ән-жырға қосып, аяулы аттарын ардақ тұтып келеді. Ардақ тұта береді...», – деп аяқтайды. Яғни, Әулиеата жеріндегі Меркі өңірінде болған көтерілісті Елбасымыз «ең ірілері» қатарына қосып, оның басшысы – Ақкөз Қосанұлын қазақтың белгілі батырларымен қатар атауы тегіннен тегін емес. Мысалы, Тұрар Рысқұловтың «1916 жылғы көтеріліс» деген мақаласында: «Басқаларға қарағанда күштірек болған көтеріліс – Әулиеата уезінің, әсіресе, Меркі ауданының көтерілісі болды. Әулиеата уезінен қара жұмысқа 22 мың 675 адам алынбақ екен. Тамыздың соңына дейін үш мың адам алынды» дейді [1, 11].

Осыған байланысты мынадай бір деректерге мән бермесек болмас. Аталған мақаланың басында генерал-губернатордың Түркістан өлкесіне таратқан жарлығында: Сырдария облысынан 60 мың, Самарқан облысынан 32 мың 407, Ферғана облысынан 13 мың 830 адам алыну керек деп көрсетілген. Яғни, Самарқан мен Ферғанаға «мақта егетін елдерге жеңілдік» жасалған. Сондықтан негізгі қиыншылық қазақ ауылдарына түскен. Осындай жағдайдан соң көтерілістің қазақ жерінде көп болуы заңды құбылыс деп түсіну керек. Қазақтан қара жұмысқа адам алу санына байланысты Мұхамедрахым Жармұхамедұлы де-

ген зерттеуші былай деп жазады: «Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы бекіткен есеп бойынша басында Әулиеата уезінің 43 болысынан 13 мың 104 адам алу жөнінде бұйрық болған. Қазақтардың қарсылығынан кейін бұл сан 22 мыңнан асып кеткен» дейді [1, 60]. Сонда Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы Мадритов пен генерал-адъютант Куропаткин ойына келгенін істеген болып шығады.

Бұйрықтың қатаң атқарылуы, Әулиеата уезінің бастығы Н. С. Кастальский мен Меркі приставы Лундиннің ымырасыз әрекеттері елдегі жағдайды одан әрі ушықтыра түсті. Айналып келгенде осының бәрі халықтың патша билігіне деген ашу-ызасы мен қарсылығын өршітті. Ашынған ел өз еріктерімен қайсар ұлдарының жағына шықты.

Ұзын сойыл ұр да жық генерал-губернаторлар әскерлерді ғана емес, орыс шаруаларын да қазақтарға қарсы айдап салды. Жетісу генерал-губернаторы Фольбаум «Барлық әскерлер мен крестьяндарға жеткізіңіз: Бүлікті жылдам басып, басбұзарларды тәубесіне келтіру тек бір жолмен ғана іске асады. Ол үшін ең бүлікшіл болыстың тас-талқанын шығарып, бірнеше жүз адамын қырып салу арқылы өзгелерге сабақ беру керек деген шешім шығарды. Қабылбек Сарымолдаевтың қарашекпенділер Саңырақ деген руды кемпір-шал, бала-шаға демей түгел қырып салды деп еске алуы осы бұйрықтың орындалуы деп қабылдауымыз керек [1, 101].

Міне, өлке, облыс тағдырын шешетін шенділердің шынайы бейнесі. Ал одан жоғарыдағылардың, яғни, ішкі істер министрлігінің өлке басшыларына жіберген жеделхатында: «Көтерілісшілерге байланысты істі тездетіп қарау үшін уақытша ерекше құқылы әскери сот ұйымдастырылсын. Жауапты адамдар сотқа беріліп, тергеудің аяқталуын күтпестен дереу соттау тәртібі орнатылсын. Егер өлкеде соғыс жағдайы жариялана қалса, ерекше сот тек офицерлерден жасақталатын болсын...» деп көрсетілген [2].

Сонда көтерілісшілерді әскери офицерлер соттайтын болса соғыс пен соттың айырмасы қайсы? Мұндай бассыздық отарлаушы елдің өз ішінде емес, басқа бір елмен шайқаста, ата-жаумен ашық айқаста да қолданылмайтын жендеттік қылық емес пе!

Қан жұтқан қазақ даласы осындай айуандық соттың талай куәсі болды. Түркістан өлкесінің көтерілісті басу үшін жүзеге асырған шараларының бірі ретінде «1917 жылдың бірінші ақпанына дейін өлке бойынша 347 адам ату жазасына, 168 адам каторгалық жұмысқа, 129 адам түрмеге отыруға кесілді» деп көрсеткен аталған қорда. Соның салдарынан патша өкімет орындары қудалаған 300 мың жетісулық қазақ пен қырғыз Қытайға қашуға мәжбүр болды [2].

Мәселенің талқылануы мен нәтижесі. Әулиеата уезі Меркі жеріндегі көтерілістің құрамына келсек, барлық әлеуметтік топтардың өкілдері болғандығын ерекше атап айту қажет. Көтерілісшілердің құрамында байлар да, билер де, болыстар да, старшындар да болды. Бұл оның ұлт-азаттық көтеріліс екенін ашып көрсетеді. Өкінішке қарай кеңес өкіметі кезіндегі саясат бойынша осы тарихи құбылысты негізінен бай мен кедей арасындағы тартыс деп бұрмалап көрсеткісі келді. Көптеген шығармалардың, естеліктердің жазылуында сол саясаттың салқыны бар екендігін ендігі жерде ашық айтпасақ, елі, жері үшін қан төккен арыстар аруағына қиянат болады. Мысалы: Ақкөз Қосанов болыс болған. Оның орынбасары Досмайыл Сырғабаев №9 ауылдың старшыны қызметін атқарған. Меркі приставы 1916 жылы 9 қыркүйектегі Әулиеата уезінің бастығына берген рапортында былай деп баяндайды: «Менің болыстығымнан Ақкөз Қосанов (бұрын болыс болған), Досмайыл Сырғабаев (ауыл старшыны), Иманалы Медеуов (болыс), Қонысбай Ақмырзаев, Қырғызбай Тілеуов, Жетпісбай Бағысов, Тұзақбай Шындалин (халық судиясы), Сүттібай, Асылбек Дүзенов, Қожаберген Беделов, Арманбай Беков, Көкіш Жакеев, Әбіл Оразбақов, Нүсіпбай Шанбатшаев (ауыл старшыны), Бекбадшаев, Шолпанқұл Ақмалбетов, Тұрғынбай Ақманбетов, Аттыбек Орманбетов, Шары Қоңғыбаев, Сүлеймен Жылысбеков, Абдолла Қазақов, Мырзабай Құттыбеков, Дәуренбек Абдуллаев, Кәрібай Дәнішев, Кәрімбай Нұртыбаев, Қазанбай,

Сауранбай Жайылғанов, Тілеш Әтекесов, Кесікбай, Көпұзақ Оңбаев, Жантай Малдыбаев (ауыл старшыны), Сәрсенқұл Оңғарбаев (ауыл старшыны), Тұрысбек Абдуллаев, Жантұрсын Иманбаев, Асылбек Дуанаев, Биназар, Қыдырбай, Қашқымбай» деп жалғасып кетеді. Сонымен көтеріліске басшылық жасағандар саны 38 деп көрсетілсе [1, 86], тағы бірде 62 адамның аты аталады [2].

Соғыс жағдайында берілген рапорттың өзінде халық судиясы атағы барлар, болыстар мен көптеген старшындардың аты-жөні, атақ-лауазымы көрсетілген. Бір ғана болыстықтың өзінен халқы үшін жанын аямаған осынша ел ағалары атқа қонған екен. Олардың арасында байлары да, дәулеттілері де аз болмағаны өзінен-өзі түсінікті. Ендеше, бұл тарихи құбылыс әбден жауыр болған бай мен кедей қарсылығынан гөрі тереңірек үңілуді, әділ таразылауды қажет етеді. Сондықтан Біз бүгін 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске шын мәніндегі жаңаша көзқарас тұрғысынан бағасын беруіміз керек.

Иса Дәкебаевтың «Бекболат» поэмасында:

«Рас, мен соғысуға шықпақ болдым,
Басыңды жер астына тықпақ болдым.
Рас десең, рас сөз мен айтайын,

Ақ патшаның тұқымын құртпақ болдым» -деп, Бекболат батырдың ақжарылуы сол кездегі ашынған қазақ батырларының барлығының үні деп қабылдау керек.

Меркі приставы Лундиннің рапортында: «Жоғарыда баяндалған ауыл старшындары мен олардың кандидаттарын тамыздың 29-нан бастап (көтерілістің қызған шағы) лауазымды қызметтерінен босатуыма рұқсат етуіңізді өтінемін, жоғары мәртебелім. Аспара және Қорағаты болыстық басқармасының маған берген жалған рапорттарына байланысты... Ал енді Қорағаты болыстығының басқармасы Ибақ Тұрғымбаевқа қатысты айтатын болсам, жоғары мәртебелім, оны лауазымды қызметінен босатуыңызды өтінемін. Өйткені менің лауазымыма қарамастан берген бұйрықтарымды орындамайды...болған және болуы мүмкін жағдайлардан нақты хабар айтып мәлімдемейді» дейді [1, 86 б]. Соған қарағанда бұрын болыс, старшын болғандар ғана емес, көтеріліс кезінде лауазымды қызметте жүргендер де патша берген шеннен бас тартқанын, халық жағына шыққанын байқаймыз.

«Көтерілістің басшысы Ақкөз Қосанов (№8-ші ауыл Қорағаты болысы) өзін хан есебінде санайды» дейді Лундинь. «Ол жөніндегі менде бар мәліметтерге қарағанда, ол тамыз айында Пішпекке барып қайтқан. Ол жақтан халыққа үгіт-насихат жүргізу және оны басқару жөнінде, тағы басқа да қажетті ақыл-кеңес алып келуі сөзсіз.

Ал қаза тапқан көтерілісшілерді тексеріп қарағанда олардан үш сызықты винтовканың патрондары табылған. Демек, бұл көтерілісшілердің Жетісу қозғалысымен де байланысты болғандығының дәлелі. Соңғы уақытта Шу өлкесінің де халқы көптеп қосылуда. Бұны тез арада жою, талқандау қазіргі уақытта кезек күттірмейтін іс. Әйтпесе көтерілісшілер шайқасы күннен-күнге көбейіп, саны артып келеді» [1, 87 б].

Халық арасында «соқыр пристав» аталып кеткен Меркі учаскесінің приставы Лундиннің рапортына кеңірек тоқталып отырған себебіміз – бұл нақты мәлімет. Оның үстіне жоғары мәртебелісіне бұлтартпас деректерді хабарлайтыны анық.

Кезінде Әулиеата атқару комитетінің төрағасы болған Қабылбек Сарымолдаев: «1916 жылғы Меркідегі қазақтардың көтерілісі жайында есімде қалғандары» деген естелігінде: «ағұстың 17-25-іне дейін көтеріліске әзірлік жұмысы толық жүргізіле бастады. Жетісулықтармен байланыс жасалды. Көтерілісшілер Алматы қаласын алыпты деген сыбыс хабардың жетуі соғыс өртің өршітті. Сондықтан Меркідегі көтеріліс толық дайындалып болмай тұрып басталып кетті...ел басқарып жүргендердің көбі көтерілісті басқаруға кірісіп кетті...орыс қарашаруалары: «біздің балаларымыз Отанды қорғап майданда өліп жатыр. Ал қазақ пен қырғыз халқы үйінде отыр» деп, олардың егістіктерін, мал жайылымын тартып ала бастады. Көтеріліс шығуының бір себебі осы болса керек» [1, 98-100 б].

Кәдірбек Аманкелдиевтің деректі бір шығармасында көтерілісті ұйымдастырушылардың бірі Иманалы Медеуов: - Мен туған жерім, кіндік кескен жерім Жылыбұлақтан айырылған адаммын. Ата-баба қонысыма орыстарды әкеп қоныстандырып, атын да өзгертіп, Көзмөңке деп отыр. Туған жерімді қайтарып бересің бе, Ақкөз батыр? Алдымен соны айтшы?! деп талап қоятыны бар Бұл Қабылбектің естелігіндегі «орыс шаруалары қазақтардың егістігін, мал жайылымын тартып алып, өздерін қуғынға ұшыратты» дегенін растай түседі.

Ал енді Меркі өңіріндегі көтерілісті басқарған Ақкөз Қосанов кім? Оның айнала-сындағылар кімдер деген сауалға тоқталайық. Ақкөзді бірде хан, бірде батыр, бірде көтерілісті бастаушы, тіпті, ұйымдастырушы деп жүр. Шын мәнінде осының барлығы да рас екен. Оны сақталған мұрағат деректерінен, әртүрлі жыр, дастандардан кездестірдік. Мұрағат деректерінде Ақкөзді ақ киізге отырғызып хан көтергендігі және оның төрт бұрышын Құландағы есқараның 90 жастағы биі Сатылған, Аша елінен келген Рүстембек, төреден Қарабала, қырғыз - Атасақал ұстағандығы айтылады.

Бірақ бұл кезде хандық дәуір келмеске кетіп, қазақ елі бодандық бұғауында болғаны белгілі. «Что Аккоз, хотя и был избран руководителем восстания, но ханом себя не объявлял» дейді академик Ғайрат Сапарғалиев [3, 31]. Дегенмен орыс отаршылдарына қарсы соғыс үшін көтерілісшілерді біреу басқару керек болды. Қабылбек Сарымолдаев: «Қорағаты болысындағы Қоралас руынан шыққан Ақкөз Қосанұлы бұрын болыс болған, қазақ арасында аты шыққан адам еді дейді. Ал «Қазақ батырлары» деген кітапта: «Ақкөз Қосанұлы – Ұлы жүз құрамындағы Дулат тайпасының Ботпай руынан шыққан батыр. Бұзау руынан шығып, Меркі, Құлан өңірінің 7 болыс елін көтеріліске бастаған» деп көрсетілген [3, 15]. Ұлттық Ғылым Академиясының академигі Манаш Қабашұлы Қозыбаев академик Ғайрат Сапарғалиевтің зерттеулеріне сүйене отырып Ақкөздің тарихтан алар орнын анық белгілеп берген. «Видный исследователь, член АН РК, провонед Г.Сапарғалиев в своей монографии «карательная политика царизма в Казахстане» (А., 1966) разбирает «Дело об Аккоз Косанова и других». Перед нами встает образ мудрица, отважившегося встать во главе вооставших 5 тысячной армии повстанцев. Как видно из архивных источников, а также воспоминаний современников Аккоз Косанов – лидер востания был колоритной личностью. 67 летний Аккоз в свое время был волостным Кургантинской волости. Его лично знали как честного, смелого и мудрого аксакала казахи Меркенской, Кумарыкской, Макпалской, Шунгерской, Курагатинской волостей Меркенского уезда (Сыр-Даринской область) образованного в 1893 году. В состав уезда входили киргизы Жайылской, Талканской, Карабалинской волостей. На съезде восставших в местности Ойтал, в 20-25 верстах от село Мерке Аккоз единогласно провозгашен предводителем. Г.Сапарғалиев докозал, что « восстание, как показывают архивные материалы, направлено против колониального гнета, против аграрной политики царизма. ...Аккоз нашел в себе силу взять всю ответственность за организацию восстания на себя, огорадив тем самым многих своих соратников. Род Бузау, состоявший из свыше ста семей, в 1916-1919 годах потерял две третьих» [3, 24-25].

Ақкөз батырдың жас шамасына байланысты, қашан қайтыс болғанына орай келтіретін деректер де бірдей емес. Белгілі ғалым Темірбек Қожакеев өзінің «Үркіншілік» деп аталатын деректі повесінде : «Ол өмір керуенінен 1917 жылы алпыс жасында, туған жер, туған топырағында өтті» деп көрсетеді [4, 76]. Ал «Қазақ батырлары» деген кітапта Ақкөз батыр 1859 жылы туып, 1921 жылы 62 жасында дүниеден өтті деп жазылған [3, 15]. Меніңше екінші кітапта дұрыс көрсетілген болуы керек. Өйткені ол еңбекте авторлар Қазақ Ұлттық Энциклопедиясына жүгінген (1998, 1 т.). Сондықтан академик М. Қозыбаевтың «Иссыкульско-Чуский очаг национально-освободительного движения 1916 года» деген мақаласындағы: «Лидер востания 67 летний Аккоз» дегені күмән тудырады. Яғни, энциклопедиялық деректің шындыққа жақын болатынын ескерсек, Ақкөз Қосанов 1916 жылы қол бастаған шағында 67 емес, 57 жаста болған.

Көтерілісшілердің санына байланысты да әртүрлі деректер келтіріледі. Жоғарыдағы академик Ғ. Сапарғалиевтің аталған мақаласында: «...во главе восставших 5 тысячной армии повстанцев» десе, мұрағат деректерінің бір жерінде 3 мың деп, тағы бір жерінде 4 мың деп көрсетеді. Ал Қабылбек Сарымолдаев жоғарыда аталған естелігінде 10.000 шамасында болды деп анық айтады [5].

Әрине, көтерілісшілердің нақты санын ешкім дөп басып айта алмасуы мүмкін. Дегенмен көтерілістің уездің төрт учаскесін (Меркі, Шу, Аса, Таулы) түгел қамтығандығын сараптай келіп, олардың саны 10 мыңдай болған деп айтуға толық негіз бар. Оның үстіне Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты шығарған кітаптағы ғылыми мақалалар мен мұрағат құжаттарындағы және естеліктеріндегі деректерге сүйенсек, Ақкөз Қосанов бастаған көтерілісшілер саны 10 мың адамнан кем болмаған деген қисынға келеді.

Ақкөз батырдың айналасындағы ондық, жүздікті басқарған қолбасылар, Шынбатша сияқты жауға жалғыз шыққан көзсіз ерлер мен батырдың сенімді серігі, старшын Досмайыл Сырғабаев, болыс Иманалы Медеуов, Ақкөздің ұрпағы, ел сыйлаған ақын Мырзабай, мәмлегерлік жолға жүрген Биназар сияқтылар қаншама. Олар туралы деректерді тауып, ылайықты бағасын беру бүгінгі ұрпақтың парызы.

Осы көтеріліс жайында меркелік ақын Әлтай Сүйіншалиннің «Қалаба» дастанын бөліп атаған жөн. Бұл жырды ақын көтеріліс кезінде ауыз-екі жырланған екен. Оны 1927 жылы Р. Құлбаев қағазға түсіріпті. Сол сияқты көтерілістің 20 жылдығына орай, яғни, 1936 жылы жарық көрген «Он алтыншы жыл» атты жинақта меркелік Рахымбай Құлбаевтың «Қанды күн» деген естелік әңгімесі басылған [3, 36].

Қиялбай Сүгірұлы – 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске қатысқан адам. Сол кісі көтерілістің 20 жылдығында өз көзімен көргендерін дастан етіп жазыпты. Қазақстан Ғылым Академиясының мұрағат қорында сақталған дастаннан бір-екі үзінді келтірелік:

«Не десе Ақкөз көнеді,
Иманалы, Тұржан бар,
Мыңбасы мен жүзбасы
Ойталдың бойын өрледі.
Көп үшін тігіп бастарын,
Бетін қанмен жуғаны.
Досмайыл, Ақкөз, Қалқамбай,
Иманалы, Аршынбай,

Әңгіме-дүкен құрғаны» -деп, батырдың айналасындағы әскер басыларымен көтеріліс жоспарын талқылап, әңгіме-дүкен құрғаны айтылады. Бірақ солардың көтерілістегі орны, басшылық еңбегі әлі толық ашылған жоқ. Мысалы, осы Қиялбай Сүгірұлы жырлаған дастанда Ойтал ауылының азаматы, Иманалы Медеуовтың аты бірнеше жерде айтылады. Бірде:

«Не десе Ақкөз көнеді
Иманалы, Тұржан бар
Бар десе шауып жөнелді» десе,

бірде:

«Атғанды қол бір топ боп,
Иманалы бас болып.
Дайындалып тұрсын деп,

Хабар етті елге шөлдегі» (223 б.) - деп, оның қол бастап, өзге ауылдарға хабаршы жібергенін жырлайды. Шын мәнінде сан мың адам қатысқан көтерілісте Иманалы болыс сияқтылардың аз болмағаны анық.

Мұстафа Шоқайдың: «...16 жылғы көтеріліс Түркістан ұлттық көтерілісінің әліппесі еді және ол, жалпы алғанда, орыстыққа, Ресейге қарсы еді. ...Ата мекеніміз Түркістанның ұлттық пролетариаты мен орыс пролетариаты арасында ешқандай бір достық жақындық болған жоқ» дейтіні Әулиеата уездің жағдайына дәл келеді. Өйткені, Меркідегі көтеріліс жалпы қазақ жеріндегі 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің құрамдас бір бөлігі болатын.

Отаршыл Ресей империясының жарлығына қарсылық жасап, көтеріліс ұйымдастырған Меркі қазақтарының ерлік күресі әлі де лайықты бағасын алуы керек. Бұл жөнінде белгілі тарихшы академик М.Қ. Қозыбаевтың көзқарасы өте құнды: «Имена Аккоза Косанова, Досмаиля Свергабаева и других лидеров востания казахов Чуйской долины стоят наравне с именами таких чудогероев национально-освободительного движения как Абдугафар Джанбосынов, Амангелды Иманов, Кейки батыр, Бекболат Ашекеев, Жаменке, Саурык батыр. Их имена будут помнить благодарные потомки» - дейді.

Осы көтеріліс сонымен бірге саяси көсемдерді де өсірді. Айталық, саяси танымы мен зор қабілеті арқылы Т. Рысқұлов көтерілісшілер арасында сенімге ие болып, саяси басшысына айналды. Ақкөз Қосанұлы бастаған көтерілісшілердің іс-әрекетіне ұйымдық сипат беріп, саяси бағыт-бағдар сілтеп отырды. Осындай көзге түсерлік әрекеттерінен кейін патша әкімшілігі Т. Рысқұловты үй қамақта ұстады. Бірақ қолдарында нақты айғақтары болмағандықтан саяси қызметпен айналысуға шектеу қою шартымен босатуға мәжбүр болады. Бұл кезде патшаның жазалаушы әскери жасағы көтерілісшілерді талқандап, басшыларының көзін жойып, халықты жан-жаққа жан сауғалауға мәжбүр еткен-ді. Солардың қатарында Ақкөз Қосанұлы да тұтқындалып, Әулиеата түрмесіне жабылды.

Түрмеге жабылған көтерілісшілер саны да әр жерде әртүрлі көрсетіледі. Мысалы, Темірбек Қожаекеұлы «Лениншіл жас» газетінде басылған мақаласында «600 адам тұтқынға алынды» дейді (1960, октябрь-декабрь). Ал Ғайрат Сапарғалиев «Дело об Аккоз Косанове и других» деген зерттеу мақаласында: «всего по действиям повстанцев, руководимых Аккозом, было возбуждено 26 уголовных дел» деп, нақты құжаттарға жүгінген. Енді бір жерлерде 30 кісі қамауға алынды делінеді. Шын мәнінде, Меркі түгіл Әулиеата уезінің түрмесіне дәл сол кезде бізден 600 адамды қамауға алуға мүмкіндік болған жоқ. Сондықтан академик Ғ. Сапарғалиевтің дерегі дұрыс деп ойлаймыз. Оның үстіне көтеріліс басшыларының саны да осы шамалас.

Тарихтан танитынымыздай, 1916 жылғы маусым жарлығын орындау мен көтерілісті қолдауға байланысты қазақ оқығандарының арасында көзқарас пайым бірдей бола қойған жоқ. Қазақ интеллегенциясының солшыл бағыттағы социал күштері радикалды іс-қимылға бейім тұрды. Негізгі өкілдері Т. Рысқұлов, Т. Бокин, Ә. Жангелдин, Ж. Ниязбеков, С. Меңдешев, Ә. Жүнісов т.б. болған топ халықты қарулы көтеріліске үндеп, бас көтеріп, қарсы тұруға шақырды. Өздері де осы күрестің бел ортасында жүрді. Ал «Қазақ» газетінің маңайына топтасқан Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы қатарлы зиялылар жетекшілік еткен ұлттық бағыттағы либералистер халықты жарлыққа мойынұсынуға үгіттеді. Кейіннен алаштықтардың осы ұстанымы кеңес қайраткерлеріне оларды феодалдық-байшыл билеуші топ ретінде әшкерелеуге таптырмас «дәлел» болғаны анық. Ал, шын мәнінде, кеңес кезінде мұның барлығының мәнін ашып айту мүмкін болмағандығын білеміз. Сол себепті 1916 жылғы көтеріліс туралы сөз қозғағанымызда алаш қайраткерлерін біржақтылы қаралаудан арашалап алу азаматтық парызымыз деп түсінген орынды. Біздің ойымызша, алаш оқығандарының «қазақ жігіттерін тыл жұмысына алу керек» деген жарлықты мақұлдап, оған мойынұсынуға шақырғанында бірнеше объективті себептерді қарастырған болуы мүмкін: біріншіден, «Алаш» қайраткерлері алмағайып заманда, ең бастысы, халқын аласапыраннан аман алып шығуды көздеді; екіншіден, іс жүзінде қолында темірдің сынығы да жоқ қазақтардың мұздай қаруланған орыс армиясына төтеп бере алмай, тектен-текке соғыстың құрбаны болады деп қауіптенді; үшіншіден, егер бірінші дүниежүзілік соғыстан

Ресей жеңіспен шыққан жағдайда қазақтардың да хал-күйі жеңілдеп, ұлттық автономия құрылатынына сенім артты. Империямен ымыраға келе отырып, халқының бас амандығын бірінші кезекке қойған «Алаш» көсемдері тылға адам алуды ушықтырмай, қазақтың болашағы үшін әзірлік жұмыстарын жүргізуді ұсынды.

Көтеріліс кезінде орын алған қанды қырғын, жүздеген мың адамдардың қаза табуы алаш қайраткерлері қауіпінің негізсіз еместігін дәлелдеді. Бұл жайында М. Дулатұлы 1926 жылы көтерілістің 10 жылдығына орай «Еңбекші қазақ» газетінде жазған «1916 жыл» атты материалында: «Өз өмірімізде басымызға тумаған ұлы дағдарысқа ұшырадық. Қайтпек керек?! Не істейміз? Елге не айтамыз? Біздің басшылығымыз қандай болмақ керек? Елдің ырзалықпен көнгісі келмейтіні, балаларын бергісі келмейтіні, «соғыс», «солдат» деген сөздерден өлердей қорқатыны, патша үкіметіне сенімі жоқтығы белгілі. «Көнбе, берме» дейміз бе? Оның түбі не болады? Немізге сеніп «көнбе» дейміз? Көнбейтін күшіміз қайда? Бізде ұйымдасқан күш жоқ. Көнгені дұрыс па екен? Көнбегені артық болар ма екен? Екеуінде де зиян бар екен. Екі зиянның қайсысы жеңіл болар екен? Міне, біздің басымызды даң қылған, миымызды ашытқан, ұлы дағдарысқа қалдырған сұраулар осылар еді... Төңкеріс жолында қазақ жұрты құрбан болсын деуге дәтіміз шыдамады. Біз екінші жолды қаладық. Көну керек дедік. Осыған бел байлағаннан кейін елге көріне айтатын сөзіміз де, басшылығымыз да осы бетте болды. Өртүрлі сылтаумен соза беру жағын ғана ескеріп отырдық [6]. Осы ойдың өзі-ақ 1916 жылғы көтеріліс кезінде алаш зиялылары ұлттық мүддеге сатқындық жасады деген пікірдің сыңаржақ тұжырым екендігін көрсетеді.

Қазақ халқы қанша жуас, момын, шыдамды болғанымен ақ пен қараны, жақсы мен жаманды ажырата білетін ел екенін тарихта талай дәлелдеген. Ол дұшпанының шектен шыққан қорлығына көнбейтінін осы 1916 жылғы көтерілісте анық көрсетті. Бүкіл қазақ жерінде орын алған ұлт-азаттық көтеріліс патша өкіметіне қауіп төндіретін күш болды десек, артық айтқандық болмас. Өйткені дайын әскері, жетілген қару-жарағы жоқ қазақ елінен қайтпас қарсылық күтпеген орыс отаршылары қатты састы. Мұндай қайсарлықты қазақ халқы тарихта талай көрсеткен. Алысқа бармай-ақ оның жарқын бір дәлелі – кешегі 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы. Әлемді аузына қаратқан алып империя КСРО-ның ыдырауына да себеп болған – қазақтың батыр ұл-қыздары. Біздің тәуелсіз ел болуымызға да осындай намысшылдығымыз жетелегені анық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ақкөз батыр. // жинақ - Алматы: Қазақпарат, 2017. - 350 б.
- 2 Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. 146-қаптама, 1-том.
- 3 Қазақ батырлары. // жинақ - Астана: Фолиант, 2008. - 323 б.
- 4 Қожакеев Т. Үркіншілік. / Т. Қожакеев - Алматы: Қазақпарат, 2010. - 280 б.
- 5 Сарымолдаев К. Дело об Аккоз Косанове и других / К. Сарымолдаев // «Қызыл Қазақстан». - №5. – 1928.
- 6 Міржақып. 1916 жыл / М. Дулатұлы // «Еңбекші қазақ» газеті, - №145, 1926.

О.Н. Омашев

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Новый взгляд на события вековой давности

Аннотация. Исторические события становятся все более значимыми с течением времени. В то время казавшиеся значимыми событиями? могут терять свою значимость со временем. Разница в том, что первую творит история, а последнюю - рука человека. Только время может расставить

все по своим местам. Одним из самых ярких событий в истории нашей страны, которое отмечается каждый год, является национально-освободительное восстание 1916 года. К сожалению, этот период-кровапролития, хотя он написан золотом. Президент Нурсултан Абишевич отметил важность этого восстания, заявив, что, если колониальное правление России не выходит за пределы колониального господства других стран, то достоинство страны не могут быть затронутыми.

В статье описывается один из главных центров этого восстания Аулиата, Мерке. Научное заключение основано на причинах, последствиях восстания и негативных аргументах об инициаторе Аккозе Косанове. Основная идея материала - представить новое видение национально-освободительного восстания 1916 года.

Ключевые слова. Восстание 1916 года, Указ от 25 июня, национально-освободительное восстание, Аккоз батыр, Аккос Косанов, восстание Аулиата.

Н.О. Омашев

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

A new approach at the national liberation rebellion

Abstract. One of the special events in the history of our country is the 1916 national liberation revolt. Our President Nursultan Abishevich said that the Russian colonialism was not inferior to the colonial rule of other countries.

The article mentions the revolt in Aurelieta, Merke. The reason for the revolt, the result and the rebellion leader, Akkoz Kosanov. There are many historical facts in the article. They are comparable to each other. It tells the truth of the uprising. Establishing a new approach to the national liberation uprising in 1916 is the main subject of the material.

Key words. Revolution of 1916, Decree of 25 June, national liberation rebellion, Akkoz batyr, Akköz Kosanov, Aulieat uprising, Merke uprising, Akkoz batyr, Akkoz Kosanov.

References

- 1 Aqköz batır [Hero Aqköz]. (Qazaqparat, Almati, 2001. 350 p.). [in Kazakh]
- 2 Qazaqstan Respwblıkası Ortalıq Memlekettik Murağatı. 146-qaptama, 1-tom [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan. 146th pack, Volume 1.].
- 3 Qazaq batırları [Kazakh heroes]. (Foliant, Astana, 2008. 323 p.). [in Kazakh]
- 4 Qojakeev T. Ürkinşilik [Urgency]. (Qazaqparat, Almati, 2010. 280 p.). [in Kazakh]
- 5 Sarımolıdaev Q. Delo ob Akkoz Kosanove i drugikh [The case of Akkoz Kosanov and others] // gazeta «Qızıl Qazaqstan» [magazine «Red Kazakhstan»]. (5), (1926). [in Kazakh]
- 6 Mirjaqıp. 1916 jıl [1916 year]. Gazeta «Eñbekşi qazaq» [newspaper «Eñbekşi qazaq»]. (145), (1926). [in Kazakh]

Автор туралы мәлімет:

Омашев Н.О. - Филология ғылымдарының докторы, профессор. Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті жанындағы Журналистика мәселелерін зерттеу институтының директоры, А. Янушкевич көшесі 6, Астана, Қазақстан.

Omashev N.O - Doctors of Philology, Professor. Director of institute on studying problems of journalism of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, A. Yanushkevich str., 6. Astana, Kazakhstan.

FTAMP 19.41.41

Г.Ә. Шауенова, Б. Бутеев

Л. Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Эгей университеті Түркі дүниесін зерттеу институты, Измир, Түркия
(E-mail: *Gulzabira_72@mail.ru, bateu.astana@yandex.kz*)

Білім мен Ғылым саласындағы ынтымақтастық (Қазақстан мен Түркия тәжірибесінен)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы білім мен ғылым саласындағы орныққан ынтымақтастық жөнінде сөз болады. Түбі бір туысқан екі ел арасындағы тәжірибе алмасу негізінде қазақ тілі мен әдебиеті және журналистикасы бағыты бойынша Түркия елінде зерттелген ғылыми-зерттеу жұмыстарына тоқталады.

1985-2017 жылдар аралығындағы бауырлас Түркия елінде қорғалған ғылыми-зерттеу жұмыстарының библиографиялық көрсеткіші жасалып, жинақталған еңбекке сараптамалық баға беріліп, нәтижелері кестелер мен схемалар, сызбалар арқылы көрсетіледі.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, Түркия Республикасы, тәуелсіздік, ынтымақтастық, ғылыми-мәдени байланыс, зерттеу жұмыстары

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-76-86>

Мақаланың мақсаты. Қазақ тілі мен әдебиеті және журналистикасы жайында Түркия елінде зерттелген мақалаларға шолу жасау және оларды талдау.

Жұмыстың міндеттері. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы ынтымақтастықтың нәтижесінде пайда болған жаңа ғылыми-зерттеулерге жол ашу. Бауырлас қазақ және түрік елдерінің білім мен ғылым саласында жеткен жетістіктері мен алдағы бағыттарын саралау.

Мәселенің зерттелу тарихы. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін әлемде алғаш танып, дербестігін мойындаған, дипломатиялық қарым-қатынас орнату ниетін білдірген мемлекет – Түркия Республикасы екенін көпшілік біледі. Осы кезеңнен бастап терең тарихи байланысы бар екі ел арасында тығыз қарым-қатынас орнады. Тұрақты дипломатиялық қатынастар орнаумен қатар, білім мен ғылым, әлеуметтік-экономикалық, рухани саладағы байланыстардың негізі қаланды. Білім беру жүйесінде ғылыми жобалар жасау, мамандар және ғалымдармен тәжірибе алмасу, ортақ мәдени іс-шаралар жүргізу ісі қолға алынды. 1992 жылы Алматы қаласында ашылған Түркия Республикасы Елшілігінің де білім мен мәдениет саласындағы ынтымақтастықты одан әрі күшейтуде маңызы зор болды.

Түркі тілдес елдердің қарым-қатынасын нығайтуда түркі елдерінің мәдениеті және өнері саласындағы Одағының (ТҮРКСОЙ), Қазақстан, Түркия, Өзбекстан, Түрікменстан, Өзербайжан, Қырғызстан өкілдері қол қойған келісімшарт негізінде пайда болған мәдени, халықаралық ұйымның (ЮНЕСКО) және ынтымақтастық жұмыстары мен гуманитарлық көмеккерсету бағытында қызмет атқаратын Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігінің (ТІКА) рөлін ерекше атап өту жөн. Сондай-ақ, білім берудегі ынтымақтастықты нығайту, бауырлас елдерді жақындастыру мақсатында екі елдің Президенттерінің қатысуымен ашылған Халықаралық үлгідегі бағдарламасы бар оқу орны – Сүлеймен Демирел атындағы университеттің және сонау алғаш тәуелсіздік алған жылдардан бастап, еліміздегі ең бір сапалы білім ошағы болып саналатын, қазірде «білім инновациясы» деп аталатын қазақ-түрік лицейлерінен бастап ашылған оқу орындары мен көптеген орталықтардың, мәдени ошақтардың елімізде бой көтеруі түбі бір туысқан ел Түркиямен достық қарым-қаты-

насымыздың бір белгісі іспетті. Соның бір мысалы ретінде Түркістан қаласында Қ.А. Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті (ХҚТУ) – Қазақстан Республикасында тұңғыш ашылған жоғары оқу орны болып табылады.

Осы жылы он жылдық мерейтойларын атап өткен, 2008 жылы Бакуде құрылтайшылары қазақ, түрік, әзербайжан, қырғыз болып табылатын түркі елдерінің парламенттік ассамблеясы құрылды. Осындай халықаралық мәндегі жетекші ұйымдардың құрылып, түркі тілдес халықтардың арасында ынтымақтастықтың орнауына қазақ халқының көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың сіңірген еңбегі зор. Қазақстан Республикасы Президентінің «Ғасырлар тоғысында» [1] және «Тарих толқынында» [2] еңбегінің қазақ-түрік арасындағы достық қарым-қатынасты одан әрі дамытуда қосқан үлесі ерекше.

Түркі халықтарының мәдениеті мен әдебиетін, болмысын, олардың философиялық дүниетанымын жан-жақты қарастыру, тарихы, тілі, діні, фольклорлық туындылары мен шежіресін жинақтау, насихаттау негізінде 2010 жылдың 25 мамыры күні Астана қаласындағы Бейбітшілік және Келісім сарайында Түркі Академиясы ашылды. Ал 2014 жылдың 28 тамызынан бастап халықаралық мәртебеге ие болды (ІТА – International Turkic Academy) [3]. Сонымен қатар, осы жылдың қыркүйек айында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде «Түркология кафедрасы» ашылды. Бұған қоса, елімізде Юнус Эмре мәдени институты жоғары деңгейде өз жұмысын атқаруда.

2012 жылы Астана түркі әлемінің мәдени астанасы болып жарияланды. Анкара қаласында «Түркі жұртына сіңірген еңбегі үшін» қоладан құйылған Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің ескерткіші ашылды. Сонымен қатар, Түркия елшілігінің қолдауымен, Халықаралық ТҮРКСОЙ ұйымының ұйымдастыруымен Түркияда «айтыс өнерінің алтын дінгегі» ақиық ақын Сүйінбай Аронұлына, қазақ поэзиясының ірі өкілдерінің бірі Мағжан Жұмабаевқа (мектеп, көше), атақты күйші-композитор Дина Нұрпейісоваға, күй өнерінің классигі, шертпе күйдің шебері Тәттімбет Қазанғапұлына арналған мүсіндік композиция мен саябақтар ашылып, Қазақстан көшесі пайда болды. Өз кезегінде Қазақстанда «Ататүркке» арналып ескерткіш қойылған саябақ «Ататүрк саябағы» деп атала бастады. Түркияда қазақ халқының таңдаулы ұлттық тағамдарын даярлап, дәстүрге сай қонақжайлылық көрсететін «Алаш» сияқты мейрамханалар, ал Қазақстанда АО «Sembol construction» құрылыс компаниясы және т.б. ел игілігіне қызмет ететін көптеген жеке меншік ұжымдар дамуда.

Түркия елімен нығайған қарым-қатынастың нәтижесінде түрік ғалымдардың қатысуымен қазіргі кезде А. Құнанбаев, С. Аронұлы, М. Жұмабаев, Ж. Жабаев, М. Әуезов, М. Мақатаев, О. Сүлейменов, Ә. Кекілбаев, М. Шаханов, т.б. авторлардың шығармалары түрік тіліне аударылу жалғасын табуда. Мысалы: І. Есенберлиннің «Көшпенділер», Е. Сыдықовтың «Шәкәрім» кітаптары түрік тілінде басылды. 1991-2000 жылдар аралығындағы Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени және ғылыми қарым-қатынастарға арналған Н.Д. Имашованың [4] кандидаттық диссертациясында тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдардағы Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынастардың даму тенденцияларына, мәдени, білім және ғылым саласындағы ынтымақтастық ғылыми тұрғыда талдау жасалды.

№ р/н	АТАУЫ	АВТОРЫ	ЖҰМЫС ТҮРІ	ЖЫЛЫ	ҒЫЛЫМИ ЖЕТЕКШІСІ	УНИВЕРСИТЕТІ
1	Ауған қазақтарының диалектілері	Невзат Кале	Магистрлік	1985	Доктор, доцент Ахмет Биджан Ерджиласун	Ғази университеті
2	Қазақ тілінің Баркөл диалектілері	Ферхат Тамир	Магистрлік	1985	Доктор, доцент Ахмет Биджан Ерджиласун	Ғази университеті
3	Қазақша аңгіме: «Соңғы тәсіл (мәтін-аударма-көрсеткіш)»	Сүер Екер	Магистрлік	1989	Доктор, профессор Талат Текин	Хажетепе университеті
4	Қазақ халқының хикаялары (мәтін, сөздік, жазба)	Елда Тулум	Магистрлік	1992	Доктор, профессор Кемал Ераслан	Ыстамбұл университеті
5	Мағжан Жұмабаев өлеңдері (мәтін-аударма-зерттеу)	Ферхат Тамир	Магистрлік	1992	Доктор, профессор Ахмет Биджан Ерджиласун	Ғази университеті
6	Анкарада өмір сүрген қазақтардың мәдени ахуалы	Микио Уехара	Магистрлік	1992	Доктор, профессор Бозкурт Гювенч	Хажетепе университеті
7	Қырғыз, қазақ, қарақалпақ тілдеріндегі зат есім	Джейхун Ведат Ұйғыр	Докторлық	1994	Доктор, профессор А. Биджан Ерджиласун	Ғази университеті
8	«Қорқыт ата» кітабы: транскрипциялық мәтін, түрікшеге аудару, тілдік ерекшеліктері, сөздік	Хулия Савран	Докторлық	1994	Доктор, доцент м.а. Гурер Гулсевин	Инөнү университеті
9	Орта Азия мемлекеттері студенттерінің (Өзирбайжан, Өзбекстан, Қазақстан) түрік тілін үйренудегі бейімделу қиыншылықтары	Дурсун Дағашан	Магистрлік	1994	Доктор, профессор Садық Турал	Ғази университеті
10	Түрік және қазақ тілдеріндегі етістіктердің жіктелуі	Мурат Джеритоглу	Магистрлік	1994	Доктор, профессор Неджметтин Хаджыеминоғлу	Тракия университеті
11	Бүгінгі қыпшақ, татар, қазақ және қырғыз тілдерінің салыстырмалы грамматикасы	Мұстафа Өнер	Докторлық	1995	Доктор, профессор Гюнай Караағач	Эгей университеті
12	Ауғаныстан қазақтарының диалектілері	Нергиз Бирай	Докторлық	1995	Доктор, профессор Ахмет Биджан Ерджиласун	Ғази университеті
13	Қазақ тіліндегі етістіктер мен үстеулерді және зат есімдерді түрік тілімен салыстыру	Аманжол Қалиев	Магистрлік	1995	Доктор, доцент м.а. Вахит Түрк	Тракия университеті
14	Қазақ жазушысы Міржақып Дулатұлының «Оян қазақ» кітабының түрік тіліне аудармасы және мәтін ішіндегі арабша, парсыша сөздердің грамматикасын зерттеу	Шынар Болатова	Магистрлік	1995	Доцент, доктор Осман Кемал Кайра	Қаратеңіз техникалық университеті
15	Халид Саидтің «Осман, өзбек, қазақ тілдерінің салыстырмалы грамматикасы» атты шығармасы және бүгінгі түрік, өзбек, қазақ тілдерінің салыстырмалы грамматикасы	Мұстафа Токер	Магистрлік	1996	Доктор, доцент м.а. Мұстафа Чыпан	Селжук университеті
16	Абайдың «Қара сөздері» атты шығармасы жайындағы зерттеу (грамматика-мәтін-сөздік)	Илкнур Қарақөз (Манғыз)	Магистрлік	1996	Доктор, доцент м.а. К.Мехмет Гедже	Самсун 19 Мамыр университеті
17	Қазақ және түрік халықтарындағы жылқы мәдениеті және аттың рөлі	Али Аббас Чынар	Докторлық	1996	Доктор, профессор Умай Гүнай	Хажетепе университеті
18	Қазақ халық әдебиеті «Ертегілер I» грамматика-мәтін-сөздік	Чағри Өздарендели	Докторлық	1997	Доктор, доцент м.а. Вахит Түрк	Тракия университеті
19	Түрік және қазақ тілдеріндегі үстеулерді салыстырмалы түрде талдау (алғы сөз, мәтін, аударма, сөздік)	Алмагүл Исина	Магистрлік	1997	Доктор, профессор Эмине Гурсой Наскали	Мармара университеті
20	Тарихи дамудағы қазақ тіліндегі құрылым мен функция тұрғысындағы зат есімдер	Хулия Арслан	Магистрлік	1997	Доктор, доцент м.а. Вахит Түрк	Чанаккале 18 Март университеті
21	Қырғыз, қазақ және қарақалпақ тілдеріндегі етістіктер	Эрол Гюнгөрдү	Докторлық	1998	Доктор, доцент Лейля Карахан	Ғази университеті
22	Қазақ жыршыларының өмірі мен поэзиясы	Ердал Караман	Магистрлік	1998	Доктор, профессор Эмине Гурсой Наскали	Мармара университеті
23	Қазақстандағы ақындар поэзиясының стилі және дәстүрі: Көреғлы эпосы	Бекир Шишман	Докторлық	1998	Доктор, доцент Өджал Оғыз	Хажетепе университеті
24	Қазақ тіліндегі сөйлем топтарының синтаксисі	Кенан Коч	Магистрлік	1998	Доктор, профессор Ахмет Пирвердиоғлу	Муғлаытқы Кочман университеті
25	«Көреғлы» дастаны: Жамбыл нұсқасы	Хайреттин Сағдыч	Магистрлік	1998	Доктор, профессор Нури Юдже	Ыстамбұл университеті
26	Қазақ тіліндегі «шақ» етістіктерін түрік тілімен салыстырмалы зерттеу	Алтыншаш Құрманәлі	Докторлық	1999	Доктор, профессор Джошкун Ак	Ұлыдағ университеті
27	Қазақ және қырғыз тілдеріндегі етістік	Гүлмира Оспанова	Магистрлік	1999	Доктор, доцент Метин Қараөрс	Ержиес университеті
28	«Көреғлының» қазақ варианттары (2 том)	Метин Арыкан	Магистрлік	1999	Доктор, профессор Фикрет Туркмен	Эгей университеті
29	Абай Құнанбайұлы өлеңдері: зерттеу-мәтін-аударма (3 том)	Камиле Гүнер Өзел	Докторлық	1999	Доктор, профессор Ахмет Биджан	Ғази университеті

30	Қобыланды батыр және Қорқыт ата дастандары арасындағы байланыс	Эльмира Әділбекова	Докторлық	1999	Доктор, профессор Фикрет Туркмен	Эгей университеті
31	Қазіргі қазақ тіліндегі сөздік топтар және түрік тіліндегі сөйлем түрлерімен салыстыру	Аябек Байниязов	Докторлық	2000	Доктор, профессор Мухаммет Елтен	Ыстамбұл университеті
32	Қазақ тіліндегі есім сөздер: құрылымы, жіктелуі, мағынасы және функциясы	Эльмира Қалжанова	Магистрлік	2000	Доктор, профессор Нури Юдже	Ыстамбұл университеті
33	Қырғызстан, Қазақстан және Өзбекстандағы көне түрік жазбалары	Ырысбек Алимов	Магистрлік	2000	Доктор, доцент м.а. Өзжан Табақлар	Ыстамбұл университеті
34	«Қамбар батыр» дастаны	Кәмшат Шами	Магистрлік	2000	Доктор, доцент Али Берат Алптекин	Селжук университеті
35	Ги де Мопассан шығармаларының стилі және Рефик Халид Қарай, Мұхтар Әуезов, Сабахаддин Әлідің әңгіме жазу өнері	Динара Дүйсебаева	Магистрлік	2000	Доктор, профессор Шериф Акташ	Ғази университеті
36	Анадолыдағы «Келоглан» ертегілерін Қазақстандағы «Тазша бала» ертегілерімен салыстыру	Ләззат Урақова	Магистрлік	2001	Доктор, доцент м.а. Наджие Йылдыз	Ғази университеті
37	Қазақ анекдоттары және оның типтері	Жаннет Мейрманова	Магистрлік	2001	Доктор, профессор Саим Сақағлы	Селжук университеті
38	Қазақша мақал-мәтелдер, сөз тіркестері және олардың түрік тіліндегі баламалары	Ләззат Жүсіпова	Магистрлік	2001	Доктор, профессор Нури Юдже	Ыстамбұл университеті
39	Қазақ ертегілері мәтініндегі етістік	Бенгү Хұшна Өзджан	Магистрлік	2001	Доктор, доцент Гюзин Турал	Ғази университеті
40	Жүсіпбек Аймауытов (1889-1931): өмірі, әдеби тұлғасы және шығармалары	Шарапат Майлыбаева	Магистрлік	2001	Доктор, доцент Белкис Гүрсой	Ғази университеті
41	Қазақ тілін синтаксис тұрғысынан түрік тілімен салыстырмалы зерттеу (М.Әуезов «Абай жолы» романы шеңберінде)	Екрем Аян	Магистрлік	2001	Доктор, доцент м.а. Али Аббас Чинар	Мугла Сыйтқы Кочман университеті
42	Қазақшадағы етістік үстеулер (М. Әуезовтің таңдамалы әңгімелері жөнінде - түрлері, мағына, функция: түрікшемен салыстыру)	Мұстафа Танч	Докторлық	2002	Доктор, профессор Шүкүр Халук Акалын	Чукурова университеті
43	Қазақ және түрік тілдеріндегі етістіктің сөз тудырушы жрнактары	Куанышбек Кенжалин	Магистрлік	2002	Доктор, доцент Зеки Каймаз	Эгей университеті
44	Решат Нури Гүнтекиннің «Жапырақтың түсуі» және «Кешқұрым» романдарындағы шылаулар және қазақ тілімен салыстыру	Алмас Манаш	Магистрлік	2002	Доктор, доцент м.а. Ферхат Тамир	Ғази университеті
45	XX ғ. қазақ жазушысы Ғ. Мүсіреповтің тұлғасы және оның тоғыз әңгімесінің түрікше-Эгей аударылуы (транскрипция-көрсеткіш-сөздік)	Екрем Демир	Магистрлік	2002	Доктор, профессор Эмине Гүрсой Наскали	Мармара университеті
46	Қазақ халық әдебиетіндегі мәтін негізіндегі есім сөздер	Гамзе Сак	Магистрлік	2002	Доктор, доцент м.а. Гюзин Турал	Ғази университеті
47	Қазақ тіліндегі жазбалар: «Ялныыз» романындағы үстеу-етістіктер және оларды қазақшамен салыстыру	Гүлнар Әбілханова	Магистрлік	2002	Доктор, доцент м.а. Ферхат Тамир	Ғази университеті
48	Қобыланды батыр эпикалық поэмасының ауыз екі сөйлеу теориясы	Өсем Куанышбаева	Магистрлік	2002	Доктор, доцент м.а. Ф. Ахсен Туран	Ғази университеті
49	1890-1930 жылдар аралығындағы қазақша басылымдардағы жарияланған тілге қатысты көзқарастар мен пікірлер	Шынар Әуелбекова	Докторлық	2003	Доктор, доцент Фатма Өзкан	Ғази университеті
50	Омер Сейфеттиннің «Ескі батырлар» атты әңгімелер жинағын қазақ тіліне аударудағы синтаксис мәселелері	Ақжарқын Әбуова	Докторлық	2003	Доктор, профессор Исмет Гемилоғлу	Ғази университеті
51	Қазақ тілі фонетикасы	Оғыз Доған	Докторлық	2003	Доктор, профессор Махмут Кашгарлы	Тракия университеті
52	С. Сейфуллиннің «Өткен күндер» шығармасы (зерттеу, мәтін, көрсеткіш-индекс)	Гүлнар Көкібасова	Магистрлік	2003	Доктор, профессор Зеки Каймаз	Эгей университеті
53	Ж. Аймауыптының өмірі және әдеби тұлғасы	Каирия Сарқанбаева	Магистрлік	2003	Доктор, профессор Фикрет Туркмен	Эгей университеті
54	Қазақ ауыз екі сөйлеу дәстүріндегі архаикалық эпостың типологиялық ерекшеліктері	Метин Арыкан	Докторлық	2003	Доктор, профессор Фикрет Туркмен	Эгей университеті
55	Шәкәрім Күдайбердіұлының өлеңдері (кіріс-мәтін-көрсеткіш)	Сюзан Ышык	Магистрлік	2004	Доктор, доцент Мұстафа Өнер	Эгей университеті
56	Түрік және қазақ тілдерін синтаксистік тұрғыдан салыстырмалы талдау	Бағдагүл Мұса	Докторлық	2004	Доктор, доцент Фатма Өзкан	Ғази университеті
57	Қазақстан Республикасындағы басылымның дамуы	Нұрәли Жылысбаев	Магистрлік	2004	Доктор, доцент м.а. Халук Селман	Ғазиантеп университеті
58	Түрік және қазақ тілдеріндегі септік жалғаулардың жіктелуі (салыстырмалы түрде)	Лейля Девришева	Магистрлік	2004	Доктор, доцент Авни Гөзүток	Ататүрк университеті
59	Қазақстандағы мифологиялық зерттеулер жайында: аналитикалық библиография	Бибігүл Оспаналиева	Магистрлік	2004	Доктор, профессор Фикрет Туркмен	Эгей университеті
60	XX ғасырдағы қазақ ақыны Мұқағали Мақатаевтың әлеуметтік тақырыптағы өлеңдері (транскрипция-аударма-зерттеу-көрсеткіш)	Метин Көсе	Магистрлік	2004	Доктор, профессор Эмине Гүрсой Наскали	Мармара университеті
61	Қазақ және ноғай тілдеріндегі бейнелеу етістіктері	Дилек Ергоненч	Докторлық	2005	Доктор, доцент Фатма Өзкан	Ғази университеті

61	Қазақ және ноғай тілдеріндегі бейнелеу етістіктері	Дилек Ергоненч	Докторлық	2005	Доктор, доцент Фатма Өзкан	Ғази университеті
62	Қазақ және түрік тілдеріндегі «Уақытқа» байланысты тұрақты сөз тіркестері	Гүлім Шадиева	Докторлық	2005	Доктор, доцент Фатма Өзкан	Ғази университеті
63	Түрік және қазақтың алғашқы әңгімелері мен романдарын зерттеу	Гүлзада Жаббарова	Магистрлік	2005	Доктор, профессор Явуз Акпынар	Эгей университеті
64	Қазақ ғұламасы А. Байтұрсыновтың өмірі және жедігерлері	Сертан Алибекироғлы	Магистрлік	2005	Доктор, доцент Вахит Түрк	Ғазиянтеп университеті
65	Классик Османлы және қазақ мәдениеттері тұрғысынан Ашық Пашаның Гариб-наме шығармасын зерттеу және қазақ тіліне аудару	Дамира Ибрагим	Докторлық	2006	Доктор, профессор Эмине Гүрсой Наскали	Мармара университеті
66	Хабарлардың құндылығы тұрғысынан телевизия хабарларындағы иллюстрациялық журнал элементтері: түрік және қазақ телевизиясы жайында салыстырмалы зерттеу	Гүлзаде Какиева	Магистрлік	2006	Доктор, профессор Нуреддин Гүз	Ғази университеті
67	«Тегсимап» (аудармашы) газетіндегі қазақ мәдениетіне оатысты жазылған мақалаларға шолу	Назханым Панаева	Магистрлік	2006	Доктор, профессор Явуз Акпынар	Эгей университеті
68	Қазақ тіліндегі сын есім, етістік-үстеу жалғаулары, мәні, қызметінің ерекшеліктері	Айше Текин	Магистрлік	2006	Доктор, доцент м.а. Левент Доған	Тракия университеті
69	Қазақ жазушысы Дүкенбай Досжановтың «Жібек Жолы» романындағы метафоралар	Жазира Отызбаева	Магистрлік	2006	Доктор, доцент Мелек Ердем	Анкара университеті
70	Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» романындағы етістік	Айнұр Маемерова	Докторлық	2006	Доктор, доцент м.а. Ферхат Тамир	Ғази университеті
71	Қазақ тіліндегі орталық, солтүстік және шығыс (орта жүз) диалектілері	Фарида Сакхипова	Докторлық	2007	Доктор, профессор Сема Барутджу Өзөндер	Анкара университеті
72	Қазақ дастандары (аударма, мәтіннің грамматикасы)	Әлия Башенова	Магистрлік	2007	Доктор, доцент м.а. Селчук Кырбач	Селчук университеті
73	Абай Құнанбаевтың "Қалың елім, қазағым" өлеңіндегі етістіктердің жіктелуі	Али Каймак	Магистрлік	2007	Доктор, доцент м.а. Хикмет Кораш	Нигде Омер Халисемир университеті
74	Қазақ-түрік тілдері арасында аудармаға байланысты тәуелді сөйлемдер	Жанар Успанова	Магистрлік	2007	Доктор, профессор Алаеддин Мехмедоглу	Сакария университеті
75	Постсоветтік Қазақстандағы тілдік жоспарлау саясаты	Ышыл Гюней	Магистрлік (ағылшынша)	2007	Доктор, доцент м.а. Айшегюл Айдынгүн	Орта Шығыс техникалық университеті
76	Қазақ тіліндегі түйеге қатысты сөз тіркестері және мәтіндер	Ахмет Хамди Туранғыл	Магистрлік	2007	Доктор, доцент Гюлшен Сейхан Алышык	Мармара университеті
77	Қазақ ақыны С.Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасын аудару, тіл және тәсіл тұрғысынан зерттеу	Джемиле Кынажы	Магистрлік	2007	Доктор, профессор М. Фатих Кирилишчиоглу	Ғази университеті
78	Қартқожа романын негізге ала отырып етістік-үстеулерді зерттеу (түрік тіліндегі етістіктермен салыстыру)	Сейхан Балчы	Магистрлік	2007	Доктор, доцент м.а.Ферхат Тамир	Ғази университеті
79	XX ғасырдың басында Қазақстандағы идеялық қозғалыстар	Эмин Өздемір	Докторлық	2007	Доктор, профессор Мехмет Шахингөз	Ғази университеті
80	Қазақ әдебиетіндегі айтыс дәстүрі және Жамбылдың орны	Ләззат Уракова	Докторлық	2008	Доктор, доцент Мелек Ердем	Анкара университеті
81	«Қазақ әдебиетіндегі айтыс» - кіріспе - мәтін - аударма - көрсеткіш	Жанат Ботабаева	Магистрлік	2008	Доктор, профессор М. Мехди Ергюзел	Сакария университеті
82	Қазақ және түрік тілдері арасындағы аудармамен байланысты күрделі сөйлемдер жайында зерттеу	Ақмарал Кұлмағанбетова	Магистрлік	2008	Доктор, профессор Алаеддин Мехмедоглу	Сакария университеті
83	Қазақ, қырғыз және татар тілдеріндегі араб-парсы сөздерінің дыбыстық өзгерістері (түрік тілімен салыстырмалы түрде)	Өзлем Йылдырым	Магистрлік	2008	Доктор, доцент м.а. Несрин Гүллүдағ	Кавказ университеті
84	Мехмет Акиф Ерсойдың «Сафахат кезені» және Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» атты шығармаларын тақырыптық тұрғыдан зерттеу	Динара Дүйсебаева	Докторлық	2008	Доктор, профессор Шериф Ақташ	Ғази университеті
85	Ахмет Байтұрсынов (өмірі, тіл және әдебиетке байланысты зерттеулері)	Гүлнар Көкібасова	Докторлық	2009	Доктор, профессор Зеки Каймаз	Эгей университеті
86	Қазақ және түрік тілдеріндегі мақал-мәтелдерді салыстырмалы түрде зерттеу	Ұғыр Гүрсу Назым Әбдіқадырова	Докторлық	2009	Доктор, профессор Мұстафа Өзкан	Ыстамбұл университеті
87	Қазақ әзілі және маңызды түрлері	Назым Әбдіқадырова	Магистрлік	2009	Доктор, профессор Фикрет Түркмен	Эгей университеті
88	Хорезмнен қазақ тіліне енген хайуанаттар жайындағы сөз тіркестері	Сыла Ген	Магистрлік	2009	Доктор, профессор Айшехан Дениз Абик	Чукурова университеті
89	Қазақ ертегілері жайындағы зерттеу жұмыстарына фольклор тұрғысынан баға беру	Аделя Ибрагимова	Магистрлік	2009	Доктор, доцент м.а. Абдулкадир	Ыстамбұл университеті

90	Қазақ ертегілері жайында зерттеу	Альфия Жамакина	Магистрлік	2009	Доктор, профессор Метин Екиджи	Эгей университеті
91	Қазақтардағы «бозжігіт» ұғымы	Хатидже Дирек	Докторлық	2010	Доктор, доцент м.а. Муваффақ Дуранлы	Эгей университеті
92	1985-2009 жылдар аралығында Қазақстандағы қазақ тілі бойынша лингвистикалық зерттеудің библиографиялық тәжірибесі	Аклима Оспанова	Магистрлік	2010	Доктор, профессор Шериф Али Бозкаплан	Измир 9 Ейлол университеті
93	Қазіргі қазақ грамматикасының фонетикасы және морфологиясы	Онур Балжи	Магистрлік	2010	Доктор, доцент м.а. Кенан Аджан	Сакария университеті
94	Түркі тілдеріндегі күрделі етістіктерді салыстырмалы талдау (түрікше, казакша, өзбекше)	Ханде Байрақ	Магистрлік	2010	Доктор, доцент м.а. Ферхат Карабулут; Доктор, профессор Айше Илкер	Джелял Баяр университеті
95	Міржақып Дулатовтың өмірігі саяси және әдеби тұлғасы	Жәмила Сұлтанбайқызы	Магистрлік	2010	Доктор, доцент м.а. Метин Арыкан	Эгей университеті
96	Ф.М. Достоевскийдің экзистенциалистік ойлау тұжырымдары және оның Абай Құнанбайұлына әсері	Аманжол Ахметбеков	Магистрлік	2011	Доктор, доцент м.а. Фатих Токташ	Измир 9 Ейлол университеті
97	Түркілердің күй өнері және қазақтардың күй дәстүрі	Седат Солақоғлы	Магистрлік	2011	Доктор, доцент м.а. Осман Өзкул	Сакария университеті
98	Қазақ тіліндегі атқа байланысты сөз тіркестері және мәтіндер	Хава Дурмуш	Магистрлік	2011	Доктор, доцент м.а. Гөксел Өзтүрк	Мармара университеті
99	Қазақ мақал-мәтелдеріндегі уақыт	Гүлбөяз Гөзташ	Магистрлік	2011	Доктор, доцент Мустафа Танч	Каһраман Мараш Сүтчу Имам университеті
100	Жамбыл облысының эпсаналары (зерттеу-мәтіндер)	Бибігүл Оспаналиева	Докторлық	2011	Доктор, профессор Фикрет Түркмен	Эгей университеті
101	Қазақтардағы Жер-су культі	Фатих Еге	Магистрлік	2011	Доктор, профессор Нерин Яйын	Эгей университеті
102	Түрік және қазақ халықтарының күй өнері	Седат Солақоғлы	Магистрлік	2011	Доктор, доцент м.а. Осман Өзкул	Сакария университеті
103	Алпамыс батыр дастаны жайында зерттеу	Февзие Алсач	Магистрлік	2011	Доктор, доцент м.а. Әбру Шеноджак	Фырат университеті
104	Қазақ және түрік тілдеріндегі тұрақты сөз тіркестерін салыстырмалы түрде талдау	Қуанышбек Кенжалин	Докторлық	2012	Доктор, профессор Зеки Каймаз	Эгей университеті
105	Қазақ-түрік фольклорындағы эпикалық әңгімелер (зерттеу, мәтін)	Сейфуллах Йылдырым	Докторлық	2012	Доктор, профессор Иса Өзкан	Ғази университеті
106	І. Есенберлиннің «Көшпенділер» романы бойынша қазақ тілін зерттеу (кіріспе-мәтін-көрсеткіш)	Мехмет Ясин Кайа	Докторлық	2012	Доктор, профессор Мұстафа Өнер	Эгей университеті
107	Қазақ хикаяларындағы Аманжан Жақыптың әңгімелерінің орны	Осман Язан	Магистрлік	2012	Доктор, доцент Хикмет Кораш	Нигде Омер Халисдемир университеті
108	Қазақ тіліндегі етістіктердің қызметі: Валенттік (лингвистика)	Жунейт Четинкая	Магистрлік	2012	Доктор, доцент м.а. Ферхат Карабулут	Джелял Баяр университеті
109	Бейімбет Майлин Өмірі, шығармашылығы және әігімелері	Айше Нүкет Куш	Магистрлік	2012	Доктор, доцент Мехмет Темизкан	Эгей университеті
110	Ахмет Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқышы» (тілдік зерттеу, мәтін, көрсеткіш)	Хилал Шек	Магистрлік	2013	Доктор, доцент Сүлейман Ефендиоғлы	Ататүрк университеті
111	Қазақ халқының сана сезімін оятудағы «Дала уалаяты» газетінің рөлі	Ридван Четилов	Докторлық	2013	Доктор, профессор Явуз Акпынар	Эгей университеті
112	Қазақ және түрік телеарналарының негізгі ақпараттарын салыстыру: ұлттық мейрамдар үлгілері	Әсемгүл Жұмағұлова	Докторлық	2013	Доктор, доцент Лейля Будақ	Эгей университеті
113	Қазақстан Республикасындағы радио және телевизия хабарларын жаңадан жасау және ортаға шығару мәселелері: Еуропа және Түркиямен салыстырмалы түрде	Ғалымжан Тәжібаев	Магистрлік	2013	Доктор, профессор Ахмет Чифтджи	Ғази университеті
114	Түркия және басқа түркі республикалары байланысының маңыздылығы: Қазақ тілінде ТРТ Аваз	Гүлнар Маманова	Магистрлік	2013	Доктор, профессор Закир Авшар	Ғази университеті
115	Қазақ тіліндегі көрініс арқылы пайда болатын сөз тіркестері	Делек Каракаш	Магистрлік	2013	Доктор, профессор Мустафа Аргуншах	Ержиес университеті
116	Қазақ ақыны М. Өтемісовтің шығармасындағы сөз топтары: мәтін-зерттеу-көрсеткіш	Туран Ханжы	Магистрлік	2013	Доктор, доцент м.а. Гөксел Өзтүрк	Мармара университеті
117	Қазақ хайуанаттары жайындағы ертегілерді зерттеу	Бурджу Кайа	Магистрлік	2013	Доктор, профессор Иса Өзкан	Ғази университеті
118	Қазақ тіліндегі семантика тұрғысындағы түйсік етістіктері	Якуп Түркдил	Магистрлік	2013	Доктор, доцент м.а. Екрем Аян	Мугла Сытқы Кочман университеті

119	Қазақ жазушысы Ж. Аймауытовтың «Ақбілек» романының мазмұнын зерттеу	Ақсәуле Ачикел	Магистрлік	2013	Доктор, профессор Мехмет Фатих Киришчиоглу	Ғази университеті
120	Әзірбайжан, өзбек және қазақ тілдеріндегі етістер	Ұғыр Чақыр	Магистрлік	2013	Доктор, доцент Ферхат Карабулут	Джелял Баяр университеті
121	Едіге эпикалық әңгімелеріндегі (башқұрт-қазақ-татар) мифология және тарихилық	Незих Татлыджан	Магистрлік	2013	Доктор, доцент Мұстафа Арслан	Памуккале университеті
122	Қазақша туыстық атаулар	Шефика Дөнен	Магистрлік	2014	Доктор, доцент м.а. Кенан Коч	Мұғла Сьткы Кочман университеті
123	1917 жылға дейінгі баспадан шыққан қазақ шығармалары мен романдарына тақырыптық көзқарас	Назханым Панаева	Докторлық	2014	Доктор, профессор Явуз Акпынар	Эгей университеті
124	Қазақ және қырғыз тілдеріндегі етістіктердің функциясы және құрылымы тұрғысынан жіктелуі	Онур Балжи	Докторлық	2014	Доктор, профессор Билял Июджел	Жумһуриет университеті
125	Қазақ тіліндегі хал категориясы	Ашур Өздемир	Докторлық	2014	Доктор, профессор Авни Өзүток	Ататүрк университеті
126	Қазақ совет әдебиетіндегі бейне және тұлға	Джемиле Кынажы	Докторлық	2014	Доктор, профессор Фатма Сема Барутджу Өзендер	Анкара университеті
127	Қазақ жұмбақтары	Динара Ержұманова	Магистрлік	2014	Доктор, доцент Хикмет Кораш	Нигде Омер Халисдемир университеті
128	Қазақ ақыны Мұхтар Шахановтың «Мәңгүрттенбеу марсельезасы» атты шығармасы (аударма, тақырыптық талдау, мәтін)	Сибел Туфанер	Магистрлік	2014	Доктор, доцент м.а. Исмаил Туран Каллимджи	Мұғла Сьткы Кочман университеті
129	Латын әліпбиімен жазылған қазақ тарихы (1929-1940) (кіріспе-фонетика-мәтіндер)	София Сорокина	Магистрлік	2014	Доктор, профессор Мехмет Куталмыш	Фатих университеті
130	І. Есенберлиннің «Көшпенділер» (I кітап) атты шығармасының қазақшадан түрікшеге аударылуы және тілінің зерттелуі	Аида Үнал	Магистрлік	2014	Доктор, доцент Исмаил Доған	Орду университеті
131	Қазақ, түрікмен және ұйғыр тілдеріндегі қос сөздер: салыстырмалы талдау	Еланур Казанлар	Магистрлік	2014	Доктор, доцент Ферхат Карабулут	Джелял Баяр университеті
132	Қазақ, әзірбайжан және өзбек тілдеріндегі қос сөздер	Синем Кучукағаоглу	Магистрлік	2014	Доктор, доцент Ферхат Карабулут	Джелял Баяр университеті
133	Ә. Кекілбаевтың «Үркер» романындағы үстеулер	Дуйгу Аккоджа	Магистрлік	2014	Доктор, доцент Хикмет Кораш	Нигде Омер Халисдемир университеті
134	Қазақ тілін шет тілі ретінде үйретуде «Қазақ тілін үйренейік» атты шығармасын талдау	Эмре Беркан Йени	Магистрлік	2014	Доктор, профессор Вахит Түрк	Ыстамбұл Мәдениет университеті
135	Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерін зерттеу	Йылмаз Баджаклы	Магистрлік	2014	Доктор, доцент Хикмет Кораш	Нигде Омер Халисдемир университеті
136	Сәкен Сейфуллиннің «Қызыл ат» поэмасындағы бейнелеу тәсілін зерттеу	Ө. Фарук Кырал	Магистрлік	2014	Доктор, профессор Орхан Сөйлемес	Ардаһан университеті
137	Бамсы Бейрек пен Дели Думрул руының Алпамыс батыр және Ер Төстік дастанымен салыстырмалы зерттеу	Лаура Болатова	Магистрлік	2014	Доктор, доцент м.а. Эсра Акбалык	Ыстамбұл университеті
138	Кеңес Одағы кезеңінде жазылған «Қазіргі қазақ тілі» атты грамматикалық кітапты салыстырмалы түрде тілдік зерттеу	Нермин Эрджан	Докторлық	2015	Доктор, доцент Ұғыр Гүрсү	Ыстамбұл университеті
139	Қазақ және түрік тілдеріндегі туған-туыс атауларына қатысты мақал-мәтелдерді талдау	Жамбыл Ералиев	Магистрлік	2015	Доктор, профессор Хулия Касапоглу Ченгел	Ғази университеті
140	Лияс Есенберлиннің «Көшпенділер» (II кітабы) «Жанталас» атты шығармаларын қазақшадан түрікшәге аудару және оның транскрипциясы	Сефа Джан Карслы	Магистрлік	2015	Доктор, профессор Исмаил Доған	Орду университеті
141	Қазақстан және Түркиядағы ақындық дәстүрді салыстыру	Фатма Аян	Магистрлік	2015	Доктор, доцент м.а. Али Аббас Чынар	Мұғла Сьткы Кочман университеті
142	Ыстамбұлда тұратын қазақтардың көшпелі кезеңдегі салт-дәстүрлерін жазба дереккөздермен салыстыру	Синем Өзалп	Магистрлік	2015	Доктор, профессор Наджие Йылдыз	Ғази университеті
143	Қазақ ертегілері мен мифтерді мифтік теория тұрғысынан талдау	Ернат Абдрахов	Магистрлік	2016	Доктор, доцент Рамазан Адыбелли	Ержиес университеті
144	Баспасөзді салыстырмалы зерттеу: Қазақстан баспасөзіндегі түрік баспасын, түрік баспасөзіндегі Қазақстан баспасын мазмұны бойынша салыстыру (2012 - 2014)	Мейрамгүл Құсайынова	Магистрлік	2016	Доктор, профессор Джем Яшын	Ғази университеті

145	М. Өуезовтің романдары жайында зерттеу	Айнұр Жанғабаева	Магистрлік (ағылшынша)	2016	Доктор, доцент м.а. Ердоған Кул	Анкара университеті
146	Қазақ және түрік тілдері арасындағы мысалдарға негізделген машиналық аударма жүйесі	Гүлшат Кесікбаева	Докторлық	2016	Доктор, профессор Илияс Чичекли	Хажетепе университеті
147	Қазақ ақыны Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерінің құрылысы және тақырыбы	Ерлан Жиенбаев	Докторлық	2016	Доктор, доцент Айфер Йылмаз	Ғази университеті
148	Қарақалпақ, қазақ, қырғыз және ноғай тілдеріндегі түрік тіліне негізделген жалпы сөз тіркестері	Мирланбек Нурматов	Докторлық	2016	Доктор, профессор Наджие Йылдыз	Ғази университеті
149	Шығыс Түркістандағы қазақтардың тілін зерттеу (кіріспе, талдау, мәтіндер, көрсеткіш)	Олжай Гүнтүлу Комен Өзакайдын	Докторлық	2016	Доктор, профессор Шериф Али Бозкаплан	Эгей университеті
150	Қазақстандағы мемлекеттің қалыптасуындағы тіл саясаты	Анар Қасымбай	Магистрлік	2016	Доктор, доцент м.а. Атай Акдевелиоглу	Анкара университеті
151	Алаш партиясының газеті: Қазақ (1913-1920 жылдардағы қазақ баспасөзіне әсері)	Мира Қадырова	Магистрлік	2016	Доктор, доцент Мехмет Өзчағлайан	Мармара университеті
152	Қазақ фольклорындағы «ит»	Ержан Арғынбаев	Магистрлік	2016	Доктор, профессор Ибрахим Делек	Ғази университеті
153	«Codex Cumanicus» және қазіргі қазақ тілінің жалпы сөздік қорын фонетикалық салыстырмалы зерттеу	Мәдина Молдашева	Магистрлік	2016	Доктор, доцент Мұрат Джеритоғлу	Анкара университеті
154	Қазақ жазушысы Сайын Мұратбектің ауылдағы әңгімелері мен Сабахаттин Әли туралы әңгімелерді салыстырмалы зерттеу	Қымбат Қали	Магистрлік	2016	Доктор, профессор Мехмет Төрнек	Ататүрк университеті
155	Қазақстандағы 7 сынып оқулығы арқылы ана тілін оқыту бойынша зерттеулер	Ибрагим Капланқыра н	Магистрлік	2016	Доктор, профессор Джелал Демир	Афион Кожатепе университеті
156	«Инже Мемет», «Абай жолы», «Өткен күндер» романдары бойынша түрік, қазақ және өзбек тілдеріндегі етістіктердің жіктелуін салыстырмалы түрде зерттеу	Камил Онал	Магистрлік	2016	Доктор, доцент м.а. Джем Кескин; Доктор, профессор, Месут Шен	Ыстамбұл 29 мамыр университеті
157	Лияс Есенберлиннің «Көшпенділер» (3 кітап) атты шығармасын қазақшасын түрікшеге аудару және тілдік зерттеу	Мурат Айдынды	Магистрлік	2016	Доктор, профессор Исмаил Доған	Орду университеті
158	XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі әңгіме	Мехмет Сағлам	Магистрлік	2016	Доктор, доцент Муваффақ Дуранлы	Эгей университеті
159	Әбіш Кекілбаевтің өмірі, әдеби тұлғасы және таңдамалы әңгімелері	Хатидже Өзге Билир Қоджатүрк	Магистрлік	2016	Доктор, доцент Муваффақ Дуранлы	Эгей университеті
160	Қобланды батыр, Алпамыс және Көроғлы дастандарының қазақша нұсқаларын ғылыми тұрғыдан зерттеу	Халил Четин	Магистрлік	2016	Доктор, доцент м.а. Али Аббас Чынар	Мугла Сытқы Кочман университеті
161	Ахыска түркілерінің фольклоры жайындағы зерттеу (Қазақстан-Алматы облысы)	Рамазан Етиемез	Магистрлік	2016	Доктор, доцент м.а. Мехмет Өзчелик	Сүлеймен Демирел университеті
162	Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты	Ботагөз Сазаева	Магистрлік	2017	Доктор, доцент м.а. Мерием Арслан	Нигде Омер Халисдемир университеті
163	Қазақстанда түрік тілін оқыту барысында оқытушыларда кездесетін проблемалар және оны шешу жолдары	Іңкәр Ахметова	Магистрлік	2017	Доктор, доцент м.а. Нуржан Гүдер	Ыстамбұл университеті
164	Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романы (транскрипция, аударма, тілі және мазмұнын талдау)	Ялчын Ердоған	Магистрлік	2017	Доктор, доцент м.а. Энвер Капаған	Карабүк университеті
165	Илияс Есенберлиннің Алтын Орда (1-том) шығармасының қазақшадан түрікшеге аудармасы және тілінің зерттелуі	Мехмет Әлі Шахин	Магистрлік	2017	Доктор, профессор Исмаил Доған	Орду университеті
166	Қазақ тіліндегі «ірі кара мал, қой және ешкі» туралы сөз тіркестері мен мәтіндері	Доғуқан Үст	Магистрлік	2017	Доктор, доцент м.а. Гөксел Өзтүрк	Мармара университеті
167	«Ботагөз-Көшпенділер-Парасат майданы» романдарындағы қазақтың отбасылық құрылымы мен дәстүрі	Дамла Кандақ	Магистрлік	2017	Доктор, профессор Исмаил Доған	Орду университеті
168	Қазақстандағы Шымкент аймағында қоныстанған Ахыска түркілерінің мәдениеті: туған күні, үйлену тойы, өлімі	Джемиле Гюзелоглы	Магистрлік	2017	Доктор, доцент Ахмет Али Аслан	Ардаһан университеті
169	Түрік және қазақ тіліндегі шылауларды салыстырмалы түрде зерттеу	Мутлу Бербер	Магистрлік	2017	Доктор, доцент м.а. Хасан Караджа	Ғазиантеп университеті
170	Шоқан Уәлиханов (шығармалары)	Ләззат Базарбаева	Магистрлік	2017	Доктор, профессор Хикмет Кораш	Халисдемир университеті

Нәтижелер. Мақаланы жазудағы негізгі мақсатымыз қазақ тілі мен әдебиеті және журналистикасы бағыты бойынша бауырлас Түркия елінде қорғалған ғылыми-зерттеу жұмыстарының библиографиялық көрсеткішін [5] құру, және жинақталған еңбекке сараптамалық баға беріп, нәтижелерін көрсету болып табылады.

Қорытынды. Жоғарыдағы сызбалар мен кестеден көріп отырғандарыңыздай, қазақ тілі мен әдебиетіне және журналистикасына қатысты бұл ғылыми жұмыстар қазақ зерттеушілері мен қатар басқа да шетелдік ізденушілер тарапынан осы салада танымал ғалымдардың жетекшілігінде қорғалған. Атап айтар болсақ Анкарадағы Ғази университеті, Измирдегі Эгей университеті мен Ыстамбұлдағы Ыстамбұл және Мармара университеттерінде ғылыми орталықтар қалыптасты. Бұл ғылыми зерттеулер 1985-2017 жылдар аралығын қамтиды. Осы мәдени-ғылыми ынтымақтастықтың нәтижесі бұдан кейінгі зерттеу жұмыстарына жаңа серпін береді деген сенімдеміз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. / Н.Ә. Назарбаев - Алматы: Өнер, 1996. - 290 б.
- 2 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. / Н.Ә. Назарбаев - Алматы: Атамұра, 1999. - 297 б.
- 3 Халықаралық Түркі академиясының ресми сайты. [Электронды нұсқа]. - URL: - <http://twesco.org/about/> (қаралған күні: 02.10.2018).
- 4 Имашова Н.Д. Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени және ғылыми қарым-қатынастар (1991-2000). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. / Р.Д. Имашова – Алматы: Ғылым, 2002. - 136 б.
- 5 Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. [Электронды нұсқа]. - URL: - <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (қаралған күні: 20.04.2018).

Г.А. Шауенова, Б. Бутеев

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Исследовательский институт тюркского мира, Эгейского университета, Измир, Түркия*

Сотрудничество в области образования и науки (Из опыта Казахстана и Турции)

Аннотация. В статье основное внимание будет уделено сотрудничеству между Республикой Казахстан и Турецкой Республикой в области образования и науки. Он основан на обмене опытом между двумя странами на принципе изучения исследований в области казахского языка, литературы и журналистики в Турции.

В братской Турции за период с 1985 по 2017 годы был составлен библиографический указатель защищенных научно-исследовательских работ, проведена экспертная оценка собранного труда, результаты показываются в таблицах, схемах, чертежах.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Турецкая Республика, независимость, сотрудничество, научные и культурные отношения, исследования

G.A. Shaunova, B. Buteev

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Research Institute of the Turkic world University of Aegean, Izmir, Turkia*

Cooperation in the field of education and science (From the experience of Kazakhstan and Turkey)

Abstract. The article will focus on cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Turkey in the field of education and science. It is based on the exchange of experience between the two countries on the principle of studying research in the field of the Kazakh language, literature and journalism in Turkey.

In fraternal Turkey for the period from 1985 to 2017 a bibliographic index of protected research works was compiled, expert evaluation of the collected labor was carried out, the results are shown in tables, diagrams, drawings.

Keywords: Republic of Kazakhstan, Republic of Turkey, independence, cooperation, scientific and cultural relations, research

References

- 1 Nazarbayev N.A. Gasyrlar togysynda [At the turn of the century]. (Oner, Almaty, 1996. 290 p.). [in Kazakh]
- 2 Nazarbayev N.A. Tarikh tokynynda [In The Stream of History]. (Atamyra, Almaty, 1999, 297 p.). [in Kazakh]
- 3 Khalykaralyk Tyrki akademiya synyn resmi saity [Official site of the International Turkic Academy]. [Electronic version]. Available at: - <http://twesco.org/about/> [Accessed: 02.10.2018]. [in Kazakh]
- 4 Imashova N.D. Kazakiztan men Tyrkia arasyndagy madeni zhane gylymi karym-katynastar (1991-2000). Tarih gylymdarynyn kandidaty gylymi darezhesin alu yshin daiyndalghan dissertatiya. [Cultural and scientific relations between Kazakhstan and Turkey (1991-2000)]. The dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences]. (Almaty, 2002. 136 p.). [in Kazakh]
- 5 Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. [Electronic version]. Available at: - <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Accessed: 20.04.2018). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Шауенова Г.А. – Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Қ. Сәтбаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Бутеев Б. - Эгей университеті Түркі дүниесін зерттеу институтының докторанты, Измир, Түркия.

Shaunova G.A. – Doctoral student, L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Buteev B. - Doctoral student, Research Institute of the Turkic world University of Aegean, Izmir, Turkey.

ГРНТИ 19.41.41

М.Б. Булатова

Костанайский государственный университет им. А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан

(E-mail: bulatovamm@gmail.com)

Роль социальных медиа в журналистике Казахстана: новые традиции и вызовы

Аннотация. Журналистика Казахстана имеет определенные особенности, основанные на глубоко укоренившихся традициях и состоянии современной системы средств массовой информации. Новые технологии существенно повлияли на работу СМИ. В последние десять лет развитие социальных медиа поставили под сомнение роль журналистов в обществе, а также сложившиеся профессиональные практики и нормы. В данной статье исследуются основные тенденции и формы использования социальных медиа журналистами Казахстана в контексте исторических предпосылок возникновения, а также социокультурных и политических условий развития казахстанской журналистики.

Ключевые слова: Казахстан, общество, журналистика, новые технологии, новые медиа, социальные медиа, блоги, Facebook, Twitter, LiveJournal

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2018-125-4-87-96>

Введение. В западных демократиях журналистам традиционно отводится роль контролеров национальных правительств – важной частью работы журналиста является обеспечение подотчетности властей перед обществом, – продвигающих интересы бизнес-элиты. Журналисты традиционно осуществляют функции хранителей и распространителей информации [1. с.274]. Работа журналиста сводится к сбору, анализу, проверке, редактированию и публикации новостей. Предполагается, что журналист должен был быть беспартийным (дабы не принимать чью-либо сторону в вопросах общественной полемики) и подотчетен – читателю, слушателю, зрителю [2].

Журналистика Казахстана не вписывается в западную парадигму; она имеет определенную специфику, обусловленную длительной исторической традицией «служения интересам государства» [3]: во-первых, казахстанские СМИ, как институт изначально были созданы по инициативе власти в качестве инструмента для информирования, манипулирования и управления общественностью [4]; во-вторых, казахстанская журналистика напрямую связана с литературой – самые известные писатели Казахстана были широко известными журналистами (публицистами), считавшие себя «...просветителями и сподвижниками развития казахстанской культуры. Некоторые из них работали в качестве цензоров» [5].

Казахстанская школа журналистики – одна из старейших в СССР. Многие ученые увязывают начало новейшей истории казахстанской журналистики со 1920-ми годами прошлого столетия [6]. В советское время журналистика была инструментом власти в ее стремлении воздействовать на общественное сознание и существующую практику, по организации социалистического строительства и политпросвещению [7]. Как указывает Ко-

зыбаев [8.с.21], советские журналисты играли роль государственных пропагандистов и организаторов, работающих в сотрудничестве с властью [9]. С одной стороны, журналисты, как правило, были членами коммунистической партии и воспроизводили официальный идеологический дискурс (пропаганду); с другой – всегда были сильно связаны с советской общественностью, являясь частью «интеллигенции». Это подразумевало безупречные моральные ценности и обязанность журналиста использовать свое образование, социальный и культурный бэкграунд в целях развития советского общества [10].

Согласно Я.Засурскому в 1970-1985 годах роль журналиста в обществе была, скорее, «инструментальной» [11], но с самого начала перестройки в 1986 году ситуация изменилась. Начиная с конца 1980-х годов, началась политизация сегмента общественно-политической казахстанской прессы. Курс на перестройку дал возможность казахстанским журналистам смелее высказываться по разным вопросам общественной жизни, критикуя власти. В период 1991-1995 гг. журналисты были практически «четвертой властью» в стране. Однако уже в 1996-2000 гг. на смену «...безоглядной смелости в отношениях с местными властями пришел прагматический подход, во главу которого была поставлена необходимость выживания периодического издания в тяжелых экономических условиях» [8. С.24]. Первые годы независимости выделяется цепью экономических и политических кризисов и в этот отрезок времени журналисты, редакционные коллективы казахстанских СМИ жили под постоянной угрозой увольнений, банкротств, принудительных слияний и поглощений. Миллер указывает, что тесный союз между СМИ и правительством в течение 1990-х годов стал основой для возникновения сотрудничества СМИ, бизнеса и политики в начале 21 века [12]. Поскольку старые (про-государственные) ценности были вытеснены новыми (прорыночными) нормами в постсоветском Казахстане, роль журналистов в обществе постепенно сбалансировалась между государственными и рыночными силами. С одной стороны, у журналистики появилась новая функция: развлекать аудиторию для продвижения товаров и услуг на потребительском управляемом рынке. С другой стороны, находясь в тесном союзе с политическими и экономическими группами, СМИ потребовали от журналистов осуществления роли «пиар-работников». СМИ стали средством пропаганды культуры, истории, национальных интересов [13].

Состояние казахстанской журналистики определяется не только традициями, но и спецификой современной модели СМИ, которую можно охарактеризовать как уникальную «евразийскую гибридную модель» или «державническую коммерческую модель» [14]. Данная модель имеет несколько ключевых характеристик. Во-первых, для нее свойственны прочные отношения между СМИ, журналистами и государством. Во-вторых, данные отношения узакониваются общей верой – сознательной или бессознательной – в нормативную / решающую роль государства (или государственных органов) «в концептуализации средств массовой информации [14]». Все вышеупомянутое несомненно влияет на уровень свободы прессы. Говоря о ситуации со свободой слова, можно сказать, что положение Казахстана нельзя назвать завидным. В рейтинге Freedom House страна заняла 175-е место среди 197 государств [15].

Тем не менее, даже находясь в условиях такого регулирования «сверху», казахстанская журналистика не отрицает общие профессиональные стандарты и качество.

Парадокс заключается в том, что современная система СМИ Казахстана представлена двумя основными группами СМИ: средства массовой информации (в основном телевизионные каналы), которые жестко контролируются государством, а также те, которые являются более независимыми и относительно нелояльными по отношению к политической элите и коммерческие СМИ. Они принадлежат частным лицам, партиям или иностранным корпорациям, и в целом также подвержены государственному управлению, осуществляемому косвенно. Механизм такого влияния достаточно сложен, однако можно выделить три

типа государственного влияния на казахстанские СМИ (особенно телевидение): прямой контроль состояния (1), косвенный контроль над государственными компаниями (2), а также косвенный контроль через давление на собственников или медиа-магнатов (3), которые могут быть основаны на личных отношениях между правительственными чиновниками и владельцами частных СМИ.

По состоянию на 1 июля 2016 года в Казахстане, по данным Министерства информации и коммуникации, зарегистрировано 2763 действующих СМИ. Подавляющее большинство в общей структуре – 86% – составляют печатные СМИ, 11% – электронные СМИ, 3% – информационные агентства

На данный момент в стране функционируют 1156 газет и 1269 журналов. Также зарегистрировано 285 электронных средств массовой информации, из которых телерадиокомпаний – 169 (108 – телекомпаний и 61 – радиокompаний), кабельных операторов – 108 и операторов спутникового вещания – 8.

Общее количество информационных агентств – 41. В качестве сетевых изданий зарегистрировано 15 на русском и казахском языках издания. Формально 85% СМИ являются независимыми, а лишь 15% – государственными [16].

В Казахстане существует государственный заказ: власть выделяет огромные суммы для государственных и некоторых частных СМИ (на казахском языке) для освещения деятельности госорганов, социальные проекты. На эти задачи власти выделяют каждый год до 45 млрд. тенге (около 132 млн долларов) [17].

Портрет типичного современного казахстанского журналиста можно описать следующим образом: 1) молодой человек (до 40 лет), который чаще всего сотрудничает с медиа-компаниями 2) получает стабильный доход 3) реализует свои творческие амбиции за пределами своего официального рабочего места, например, в качестве фрилансера.

Директор Freedom House в Казахстане Вячеслав Абрамов отмечает, что казахстанские журналисты в целом разделяют профессиональные ценности своих западных коллег [18]. Существует, однако, некоторое давление извне, которое некоторые из журналистов описывают как своеобразную форму самоцензуры.

Hanitzsch, T., Hanusch, F., Mellado, C., Anikina, M., Berganza, R., Cangoz, I., ... Yuen, E. K. W. провели анализ профессиональной журналистской культуры в 18 странах мира и определили три различных модели журналистики: «западная журналистика», «периферийно-западная» и «журналистика развивающихся стран». В рамках этой логики журналистская культура Казахстана входит в последнюю группу и характеризуется, среди прочего, критическим отношением к изменениям в политических и экономических элитах, подчеркнутой готовностью журналистов к трансляции позитивного имиджа политического и делового руководства страны, склонностью журналистов к мотивации граждан к участию в общественной деятельности и политической дискуссии.

Развитие и расширение использования Интернета в последние годы усилило эти тенденции. Интернет как открытая, безопасная, совместимая и надежная платформа, благодаря его способности обеспечивать передачу данных и информации поверх границ, служит основой новых медиа. Рост и развитие Интернета в сочетании с цифровыми технологиями является важным фактором конкурентоспособности журналистов и СМИ.

Интернет предоставляет новые возможности, которые могут изменить не только саму журналистику, но и степень воздействия СМИ на общество [19]. Интернет-среда Казахстана разделена на «официальную» и «альтернативную». Формально, Интернет остается относительно свободным от государственного контроля пространством; любой человек с доступом в Интернет может критиковать правительство, политическую систему и другие вопросы государственной власти.

Журналистская профессия в настоящее время сильно подвержена влиянию новых технологий. Новейшие ИКТ позволили перейти к широкомасштабному переводу накопленной человечеством информации из электронной в цифровую форму. Эти формы представления различной аудиовизуальной, мультимедийной информации позволяют на качественно новом уровне организовать процессы производства, хранения и распространения информации. Пока единого, всеми признанного, определения новых средств массовой информации не существует, однако многие исследователи приходят к общим характеристикам новых медиа. Во-первых, они «привязаны» к экрану. Во-вторых, они предлагают одновременно текст, звук, видеоизображение, как статичную картинку, так и движущиеся образы. Новые медиа в той или иной степени интерактивны. Как отмечал представитель журнала «Советник» (Москва) В.Н. Павленко на семинаре «Новые медиа» специального назначения» (Алматы, 16 марта 2012 г.): «Новые медиа» – термин, означающий появление цифровых компьютерных, информационных, сетевых технологий и коммуникаций в конце XX века. Новые СМИ производят медиа продукцию, являющуюся интерактивной и распространяемую цифровыми методами [13].

По мнению некоторых казахстанских исследователей, нет достаточных оснований считать, что новые медиа могут конкурировать с традиционными СМИ республики, однако мы не разделяем такой уверенности, учитывая общемировую тенденцию ускоренного развития новых медиа.

Огромный потенциал Интернета позволяет интернет-СМИ иметь превосходство по многим показателям, поскольку география аудитории не ограничивается практически ничем, кроме возможности доступа в Интернет. Происходит бурный рост пользователей сети Интернет в Казахстане. По данным Министерства информации и коммуникации РК на начало 2016 года в стране было более 10 млн Интернет-пользователей (это более 50% населения страны. 35 % казахстанцев являются активными пользователями сети Интернет [20].

В расширяющемся медиа пространстве печать, аналоговое радио и телевидение воспринимаются как «старые» СМИ, новые каналы доставки информации и сама информация, основанные на дигитализации, определяются как «новые медиа». Другое предлагаемое определение описывает новые медиа как «каналы цифровой коммуникации, в которых текст, графические и движущиеся изображения, звук представлены в едином «пакете» и которые имеют различные формы производства, распространения, приема и хранения конечного продукта» [21].

Особенностью новых СМИ стало изменение характера коммуникации. В них трудно различить массовую и личностную форму коммуникаций, массовые и немассовые средства информации. Потребление новых медиа имеет и будет иметь более индивидуальный характер. Происходит процесс «демассификации». Новые медиа увеличивают возможности коммуникации. Электронные новые СМИ предлагают разное интерактивное взаимодействие пользователя и производителя, а также распространителя содержания. Новые средства массовой коммуникации дают возможность осуществлять межличностное общение.

Вынужденное объединение редакционных коллективов, мульти-издательская деятельность, мульти-скиллинг увеличивают нагрузку на журналистов с учетом трудностей функционирования современных СМИ, к числу которых относят зависимость от государственного социального заказа, собственников, финансово-промышленных групп, бизнеса как рекламодателя Журналист конвергентного издания ограничен во времени, и не имеет возможности заниматься углубленным изучением проблемы.

Новые потребности аудитории, которая в настоящее время имеет широкие возможности для настройки контента и повышения своей интерактивности, влияют на традиционно закрытую профессиональную журналистскую практику, основывающуюся на системе редакционного контроля [22].

Проблемы в профессиональной журналистике усилились с середины первого десятилетия 21 века, когда «новые» или интернет-СМИ стали развиваться в сторону Web 2.0. Появление социальных медиа увеличило способность людей взаимодействовать со СМИ и сотрудничать посредством создания пользовательского контента и гражданской журналистики. Эти современные взаимодействия стали внедряться и переплетаться со СМИ: отношения между журналистами и аудиторией / гражданами сегодня можно назвать «симбиотическими». Социальные медиа бросают вызов роли журналиста и старой журналистской практике и профессиональной культуре. Теперь, когда любой человек способен не только потреблять, но и «собирать, аннотировать, если это необходимо, и обеспечивать рециркуляцию медиа-контента посредством новых эффективных технологий» [23], профессиональные журналисты встали перед необходимостью использовать новые средства, чтобы захватывать аудиторию в процессе производства медиа-контента без потери контроля над потребителем [24].

Hedman and Djerf-Pierre [25] выделяют три группы журналистов, которые используют социальные медиа: 1) не-пользователи (и даже противники), которые избегают иметь что-то общее с социальными медиа 2) «прагматические конформисты», которые регулярно (но селективно) используют социальные медиа, под влиянием тенденций отрасли и профессиональных требований, но которые селективны и рассудительны в их использовании; 3) «увлеченные активисты» как правило, молодые журналисты, которые ведут жизнь в Интернете, будучи почти постоянно подключенными к блогосфере.

Социальные медиа становятся важным инструментом для профессиональной журналистской работы, как на институциональном уровне (органов СМИ, представленных в социальных медиа), так и на индивидуальном уровне (журналисты). Прежде всего, это может быть связано с поиском, сбором, передачей, проверкой информации. Социальные медиа обеспечивают сетевое сотрудничество в области проверки новостей и новый способ краудсорсинга в сборе и анализе информации для подготовки журналистских историй. Социальные медиа используются для общения, например, с аудиторией СМИ [13], для обратной связи и диалога с читателями/зрителями, источниками информации, для профессиональных дискуссий с коллегами и др. Медиа-компании и отдельные журналисты с помощью социальных медиа также могут проводить маркетинговые мероприятия и брендинг. Ближайшие 10-15 лет, возможно, больше, традиционные СМИ останутся приоритетными на медиарынке, однако издания, которые предпочтут работать в старом формате, скорее всего, прекратят существование. Несмотря на имеющийся скепсис, в том числе в среде госорганов и самих СМИ, предлагаемый вектор развития в результате может дать большую консолидацию проактивных гражданских интеллектуальных ресурсов страны, традицию решения конфликтных и острых вопросов путем диалога, соблюдения баланса интересов и продуктивных действий по разрешению проблем.

В современном мире очевидно значение оперативной, достоверной информации и качественных каналов ее распространения. Казахстан, в котором все интенсивнее проявляются религиозные, трудовые, социальные, политические противоречия, не является исключением. Учитывая экспертные прогнозы наметившихся перемен во внутренней и внешней политической, социально-экономической ситуации в ближайшие годы, полагаем, необходимо говорить о качественном преобразовании одного из ключевых участников общественных коммуникаций – отечественных СМИ и их роли.

На казахстанскую журналистику, профессиональные практики и нормы всегда влияли отношения журналистов с источниками информации и аудиторией. Журналистика никогда не была изолирована от общества, но социальные медиа сделали это взаимодействие гораздо более интенсивным. Журналисты должны приспособиться к работе в новых условиях, находя различные способы использования социальных медиа.

Журналисты в Казахстане пытаются «нормализовать» использование социальных СМИ; они интегрируют социальные медиа в свои старые практики и используют, как новые инструменты для получения идей, проведения исследований, проверки фактов, контактов с аудиторией и распространения авторского контента.

Социальные медиа предлагают альтернативную публичную сферу, где журналисты могут одновременно писать и обсуждать общественно-политические вопросы, в соответствии с казахстанской традицией.

Блоги указывают на уход от традиционно нейтральной позиции журналистов. Журналист – это человек, который занимается поиском информации для масс, готовит её и распространяет ее, однако, казахстанские журналисты воспринимают журналистику гораздо глубже и обширнее. Поэтому они воспринимают журналистику как «защитницу национальных интересов, национальных ценностей». Поэтому казахстанская журналистика тесно связана с политикой. Журналист может быть и журналистом, и деятелем, и патриотом. Причину того, почему журналисты взяли на себя миссию патриотов, нужно искать во времена обретения Казахстаном независимости. Ведение блога «персонифицирует» журналистику. Формат блога сравним с классическими журналистскими жанрами – колонкой, эссе и репортажем, – попадает под литературоцентристскую, персонифицированную специфику казахстанской журналистики, складывающейся десятилетиями.

Можно сказать, что Интернет и интернетизация СМИ в Казахстане уже придали совершенно новое значение месту и роли журналиста в общественно-политической и социально-экономической жизни страны. Блог является важной платформой для СМИ политической оппозиции и что ведение блога может реально влиять на политическую жизнь в Казахстане (т.е. онлайн-активность провоцирует активность в автономном режиме). Все это непротиворечиво соединяется с социальной медиа-теорией, согласно которой на смену «пассивной» аудитории пришла «активная» (в том числе, непредсказуемая и неконтролируемая). Что касается журналистов, сегодня возможность вести свои блоги и страницы является своеобразной альтернативой традиционной журналистике, особенно для тех журналистов, которые работают в контролируемых государством изданиях.

Несмотря на усилия властей, направленные на более жесткий контроль над Интернет-коммуникациями в последние годы, эти новые публичные сферы дают журналистам новые профессиональные пространства. В Казахстане социальные медиа сегодня создают систему горизонтальных связей в обществе с сильной традицией вертикали власти и строгого контроля за коммуникациями. В более отдаленной перспективе это может изменить профессиональную роль казахстанских журналистов, давая им более независимую позицию по отношению к властям. Несмотря на имеющийся скепсис, в том числе в среде государственных органов и самих масс-медиа предлагаемый вектор в результате может дать большую консолидацию проактивных гражданских интеллектуальных ресурсов страны, традицию решения конфликтных и острых вопросов путем диалога, соблюдения баланса интересов и продуктивных действий по разрешению проблем.

Список литературы

- 1 Hanitzsch, T., Hanusch, F., Mellado, C., Anikina, M., Berganza, R., Cangoz, I., Yuen, E.K.W. Mapping journalism cultures across nations: A comparative study of 18 countries // Journalism Studies. - 2011. - 12(3). - 293 p.
- 2 Засурский Я.Г., Колесник С. Г., Свитич Л.Г., Ширяева А.А.. Журналист: российско-американские социологические исследования. - Москва: Эслан, 1998. - 80 с.
- 3 Бекетова Л. Организационно-экономический механизм общественного телевидения. - Алматы: Дауир, 1996. - 240 с.

- 4 Pasti, S. Two generations of contemporary Russian journalists // *European Journal of Communication*, 20 (1), 2005. - 889 с.
- 5 Zassoursky, I. *Media and Power in Post-Soviet Russia*. - New York: M.E. Sharpe, 2004. – 193 с.
- 6 Фетисов М. И. Зарождение казахской публицистики. - Алма-Ата, 1961. – 196 с.
- 7 Гюнтер Х. Советская власть и медиа. // Сборник статей под общей редакцией Ханса Гюнтера и Сабины Хэнсген - Санкт-Петербург: Академический проект, 2006. - 516 с.
- 8 Козыбаев С.К. и др. Журналистика Казахстана. Энциклопедия. - Алматы, 2006. - 30 с.
- 9 Рудакова, Н. Журналистика как «проституция»: реакция России на убийство Анны Политковской // *Политическая коммуникация*, 2009. - 26 (4), - 429 с.
- 10 Есдаулетов А.О. Печать Казахстана: опыт и тенденции развития. [Электронный ресурс]. - URL: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Politologia/10_53553.doc.htm (дата обращения: 16.01.2019).
- 11 Засурский, Я.Н. *Телерадиоэфир. История и современность*. – Москва: АспектПресс, 2005. – 298 с.
- 12 Miller, D., & Dinan, W. *Journalism, public relations and spin*. // *Handbook of journalism studies*. - New York, NY: Routledge, 2009. - 264 p.
- 13 Амзин А. и др. Как новые медиа изменили журналистику. 2012-2016 / А. Амзин, А. Галустян, В. Гатов, М. Кастельс, Д. Кульчицкая, Н. Лосева, М. Паркс, С. Паранько, О. Силантьева, Б. ван дер Хаак; под науч. ред. С. Балмаевой и М. Лукиной. - Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2016. - 304 с.
- 14 Vartanova E. The Russian media model in the context of post-Soviet dynamics. In: Hallin, D.C., Mancini, P. (eds.). *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. - 220 с.
- 15 Нагиятова Л.Б. Проблема свободы печати в культурном контексте развивающегося общества. // *Поиск. Серия гуманитарных наук. Научный журнал Министерства образования и науки Республики Казахстан*. - Алматы, – 2011. - 214 с.
- 16 Сайт Министерства информации и коммуникации Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - URL: <http://mic.gov.kz/ru> (дата обращения: 16.01.2019).
- 17 Правовой медиа-центр. Эксперты: Астана потратила на информполитику более 48 миллиардов тенге. [Электронный ресурс]. – URL: <https://rus.azattyq.org/a/28342803.html> (дата обращения: 16.01.2019).
- 18 Результаты исследования «Масс-медиа Казахстана: ключевые игроки, возможности, потребности и риски» / сост. В. Абрамов – Алматы, 2009. – 29 с.
- 19 Мухамбетова А.М. Специфика интернет-СМИ Казахстана на примере tengrinews.kz [Электронный ресурс]. - URL: <http://journals.susu.ru/lcc/article/viewFile/116/302> (дата обращения: 16.01.2019).
- 20 Сайт Комитета по статистике Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.stat.gov.kz>, (дата обращения: 16.01.2019).
- 21 Вусу, Е. *Living in the information age: A new media reader* // Belmont, CA: Thomson Wadsworth, - 2005. - 294 p.
- 22 Барлыбаева С. Х. Современное медиа развитие в Казахстане // *Международный научно-исследовательский журнал* – Москва, 2012. - №4. I том, №1, - С. 11-16
- 23 М. Кастельс *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*: Пер. с англ. Под научн. ред. О.И. Шкаратана. - Москва: ГУ-ВШЭ, 2000. - 600 с.
- 24 Rottwilm P. *The Future of Journalistic Work: Its Changing Nature and Implications*. August, (78), 28 p., (2014).
- 25 Hedman, U., Djerf-Pierre, M. The social journalist: Embracing the social media life or creating a new digital divide? // *Digital Journalism*, 1 (3), 18 p., (2013).

М.Б. Булатова

Қостанай мемлекеттік университеті. А.Байтұрсынов, Қостанай, Қазақстан

Қазақстан журналистикасындағы әлеуметтік медианың рөлі: жаңа сын-тегеуріндер

Андатпа. Қазақстан журналистикасының бұқаралық ақпарат құралдарының қазіргі жүйесінің терең орнығып қалған дәстүрлері мен қалпына негізделген белгілі бір ерекшеліктері бар. Жаңа технологиялар БАҚ жұмысына едәуір әсер етті. Соңғы он жылда әлеуметтік медианың дамуы, сонымен қатар қалыптасқан кәсіби тәжірибелер мен нормалар журналисттердің қоғамдағы рөліне күмән тудыруда. Бұл мақалада Қазақстан журналистерінің әлеуметтік медианы пайдалануының негізгі тенденциялары мен формалары қазақстандық журналистиканың дамуының әлеуметтік-мәдени және саяси шарттары сонымен қатар пайда болудың алғышарттары контекстінде зерттелді.

Түйін сөздер: Қазақстан, қоғам, журналистика, жаңа технологиялар, жаңа медиа, әлеуметтік медиа, блогтар, Facebook, Twitter, LiveJournal

M.B. Bulatova

A. Baitursynyov Kostanay State University, Kostanay, Kazakhstan

The Role of Social Media in Kazakhstani Journalism: New Traditions and Challenges

Abstract. Kazakhstani journalism has some peculiarities based on deep-seated traditions and the state of the modern mass media system. New technologies have greatly influenced the mass media. In the last decade, the development of social media has questioned the role of journalists in the society, as well as the existing professional practices and norms. This article studies the main trends and forms of using social media by Kazakhstani journalists in the context of historical backgrounds, and sociocultural and political conditions of the development of Kazakhstani journalism.

Keywords Kazakhstan, society, journalism, new technologies, new media, social media, blogs, Facebook, Twitter, LiveJournal

References

- 1 Hanitzsch, T., Hanusch, F., Mellado, C., Anikina, M., Berganza, R., Cangoz, I., Yuen, E.K.W. Mapping journalism cultures across nations: A comparative study of 18 countries. *Journalism Studies*, 12(3). 273-293 p., (2013).
- 2 Zasurskij YA.G., Kolesnik S.G., Svitich L.G., Shiryaeva A.A.. *Zhurnalists: rossijsko-amerikanskije sociologicheskie issledovaniya* [Journalist: Russian-American case studies]. (Eslan, Moscow, 1998). [In Russian]
- 3 Beketova L. *Organizacionno-ehkonomicheskij mekhanizm obshchestvennogo televideniya* [The organizational and economic mechanism of public television]. (Daur, Almaty, 1996). [In Russian]
- 4 Pasti, S. Two generations of contemporary Russian journalists [European Journal of Communication]. 20 (1), 889, (2005).
- 5 Zassoursky, I. *Media and Power in Post-Soviet Russia*. (M.E. Sharpe, New York, 2004. 193 p.).
- 6 Fetisov M. I. *Zarozhdenie kazahskoj publicistiki*. [The origin of Kazakh journalism], (Almaty, 1961). [In Russian]
- 7 Gyunter H. *Sovetskaya vlast' i media*. [Soviet power and media], Sankt-Peterburg: Akademicheskij proekt [Academic Project, St. Petersburg, 2006]. [In Russian]
- 8 Kozybaev S.K. i dr. *Zhurnalistika Kazahstana*. Enciklopediya. [Journalism of Kazakhstan. Encyclopedia]. (Almaty, 2006). [In Russian]

- 9 Rudakova, N. Zhurnalistska kak «prostituticiya»: reakciya Rossii na ubijstvo Anny Politkovskoj. [Journalism as «prostitution»: Russia's reaction to the murder of Anna Politkovskaya]. (Politicheskaya kommunikaciya [Political communication], (4), 26, (2009.). [In Russian]
- 10 Esdauletov A.O. Pechat' Kazahstana: opyt i tendencii razvitiya [Printing of Kazakhstan: experience and development trends]. Available at: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Politologia/10_53553.doc.htm (Accessed: 16.01.2019)
- 11 Zasurskij, YA.N. Teleradioehfir. Istoriya i sovremennost [Teleradioether. History and modernity]. (Aspekt Press, Moscow, 2005). [In Russian]
- 12 Miller, D., & Dinan, W. Journalism, public relations and spin [Handbook of journalism studies]. (NY: Routledge, New York, 2009. P. 250-264).
- 13 A. Amzin, A. Galustyan, V. Gatov, M. Kastel's, D. Kul'chickaya, N. Loseva, M. Parks, S. Paran'ko, O. Silant'eva, B. van der Haak; pod nauch. red. S. Balmaevoy i M. Lukinoj. Kak novye media izmenili zhurnalistiku. [How new media changed journalism], 2012-2016. (Gumanitarnyj universitet, Ekaterinburg, 2016). [In Russian]
- 14 Vartanova E. Postkeñestik keñistiktegi dinamikadağı resejlik BAQ modeli. V: Hallin, D.C., Mancini, P. (eds.). Batis äleminen basqa mediä jüyelerdi salıstırw [The Russian media model in the context of post-Soviet dynamics. In: Hallin, D.C., Mancini, P. (eds.). Comparing Media Systems Beyond the Western World]. (Cambridge University Press, Cambridge, 2009. 220 p.).
- 15 Nagiyatova L.B. Problema svobody pechati v kul'turnom kontekste razvivayushchegosya obshchestva. [The problem of press freedom in the cultural context of a developing society], Poisk. Seriya gumanitarnyh nauk. Nauchnyj zhurnal Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan [Search. Humanities series. Scientific journal of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan]. (Mart, Almaty, 2011). [In Russian].
- 16 Sajt Ministerstva informacii i kommunikacii Respubliki Kazahstan [Website of the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <http://mic.gov.kz/ru> (Accessed 16.01.2019)
- 17 Pravovoj media-centr. Ehksperity: Astana potratila na informpolitiku bolee 48 milliardov tenge. [Experts: Astana has spent more than 48 billion tenge on information policy]. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/28342803>. (Accessed: 16.01.2019)
- 18 Rezul'taty issledovaniya «Mass-media Kazahstana: klyuchevye igroki, vozmozhnosti, potrebnosti i riski» [Results of the study «Kazakhstan's mass media: key players, opportunities, needs and risks»]ю / sost. V. Abramov (Almaty, 2009). [In Russian]
- 19 Muhambetova A.M. Specifika internet-SMI Kazahstana na primere tengrnews.kz [Specificity of online media in Kazakhstan on the example of tengrnews.kz]. Available at: <http://journals.susu.ru/lcc/article/viewFile/116/302> (Accessed: 16.01.2019)
- 20 Sajt Komiteta po statistike Respubliki Kazahstan [Website of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <http://www.stat.gov.kz> (Accessed: 16.01.2019)
- 21 Bucy, E. Living in the information age: A new media reader. (Belmont, CA: Thomson/Wadsworth, 2005. 294 p.).
- 22 Barlybaeva S. H. Sovremennoe media razvitie v Kazahstane [Modern media development in Kazakhstan], International. (Research Journal, Moscow, (4), T (I), 2012). [In Russian]
- 23 M. Kastel's Informacionnaya ehpoza: ehkonomika, obshchestvo i kul'tura. [Information Age: economy, society and culture]. (GU-VSHEH, Moscow, 2000). [In Russian]
- 24 Rottwilm P. The Future of Journalistic Work: Its Changing Nature and Implications (August P. 28. (2014).
- 25 Hedman, U., Djerf-Pierre, M. The social journalist: Embracing the social media life or creating a new digital divide? (Digital Journalism, 1 (3), P. 18, (2013).

Автор туралы мәлімет:

Булатова М.Б. - әлеуметтік ғылымдар магистрі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті журналистика және коммуникациялық менеджмент кафедрасының аға оқытушысы, Қостанай, Қазақстан.

Bulatova M.B. - Master of Social Sciences, PhD doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Senior Lecturer in the Chair of Journalism and Communication Management in A.Baitursynov Kostanay State University, Kostanay, Kazachtan.

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Журналистика сериясы» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журналдың мақсаты. Қазақ баспасөзінің тарихы, журналистиканың теориялық және қолданбалы ғылымдары, қоғаммен қатынасы, көсемсөзі, баспасөз қызметі туралы мұқият тексеруден өткен материалдарды жариялау.

2. Журналда мақаланы жариялаушы автор Ғылыми басылымдар бөліміне (мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 408 кабинет) қолжазбаның қол қойылған 1 дана қағаз нұсқасын тапсыру және Word форматындағы нұсқасын vest_phil@enu.kz электрондық поштасына жіберу қажет. Қағазға басылған мақала мәтіні мен электронды нұсқасы бірдей болулары қажет. Мақаламен бірге автордың жұмыс орнынан Ілеспе хат та тапсырылуы қажет. Мақалалар **қазақ, орыс, ағылшын** тілдерінде қабылданады.

3. Авторлардың редакцияға мақалаларды жіберуі «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысында» басуға және шет тіліне аударып, қайта басуға келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы өз туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына, барлық көшірмелердің, кестелердің, сұлбалардың, иллюстрациялардың тиісті түрде рәсімдеуіне кепілдеме береді.

4. Ұсынылатын мақала көлемі (жекедеректер мен әдебиеттер тізімін қоса):
- мақалалар үшін - 8 ден 16 бетке дейін;
- сын пікірлер (монографияға, кітапқа) және конференция туралы пікір - 6 дан 12 бетке дейін.

5. Мақала мәтінінің пішіні:
– Microsoft Word (docx) форматындағы файлда;
– Times New Roman шрифінде;
– жақтау жолағы 2x2x2x2;
– 1 жоларалық интервалы;
– 14 кегл;
– мәтінді жақтау көлеміне сәйкестендіру керек;
– Әрбір азатжол қызыл сызықтан басталуы қажет (1 см шегініс);
– транслитерация Library of Congress (LC) жүйесінде жасалуы керек.

Мақаланы құру сұлбасы:

XFTPAP <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;
Автор(лар) туралы метамәліметтердің мазмұны (Рәсімдеу үлгісі / Образец оформления статьи / Template қараңыз)

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында қою әріппен жазылады;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемелерде жұмыс істесе, онда автордың тегі мен тиісті мекеменің қасында бірдей белгіше қойылады)

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде (курсивпен);

Мақала атауы – жолдың ортасында (жартылай қоюмен)

Аңдатпа – (100-200 сөз) формуласыз, мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, зерттеу әдіснамасы мен әдістемесі, зерттеу нәтижелері, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет.

Түйін сөздер («Түйін сөздер» сөз тіркесі жартылай қоюмен белгіленеді) (5-8 сөз немесе сөз тіркестері) - Түйін сөздер зерттеу тақырыбын өте дәл бейнелеу керек, сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін мақала мәтінінің терминдерін және де басқа маңызды ұғымдарды қамтуы қажет.

Мақаланың негізгі мәтіні кіріспені, мақсат пен міндеттерді қоюлуын, зерттеу тақырыбы бойынша жұмыстардың шолуын, зерттеу әдістерін, нәтижелер/талқылау қорытынды қамтуы қажет (жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Кестелер, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр иллюстрация қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын әрі сканерден өтпеген болуы керек.

Мақаладағы формулалар тек мәтінде оларға сілтеме берілсе ғана нөмірленеді.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқаларына міндетті түрде алғаш қолданғанда түсініктеме берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдебиеттерге сілтеме тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің нөмірленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1, 153 б.] арқылы, екінші сілтеме [2, 185 б.] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Мақаланың негізгі мәтініндегі кітапқа сілтеме қолданылған беттерді көрсету керек (мысалы, [1, 45 б.].

Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпеген басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгісін төмендегі мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекенжайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілінде толтырылады.

6. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның кейін қайтарылуы, оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

7. Электронды корректурамен жұмыс істеу. Ғылыми басылымдар бөліміне түскен мақалалар жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Эксперттер ұсынылған мақалаға оның жариялау мүмкіндігі, жақсарту қажеттілігі немесе қабылданбауы туралы дәлелді қорытындысын қамтитын жазбаша сын пікір береді. Жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда авторлар үш күн аралығында мақаланың корректурасын жіберу керек. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі. Оң сын пікірлер алған мақалалар оларды талқылау және басылымға бекіту үшін журналдың редакциялық алқасына ұсынылады.

Журнал жиілігі: жылына 4 рет.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына келесі реквизиттер бойынша төлем жасау қажет (ЕҰУ қызметкерлері үшін - 4500 тенге; басқа ұйым қызметкерлеріне - 5500 тенге).

Реквизиттер:

АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16

АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847

«За публикацию ФИО автора»

Provision on articles submitted to the journal “Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series”

1. Publication of carefully selected original scientific works in the field of journalism, publication of materials devoted to the scientific issues of the direction of historical, theoretical and applied research of journalism, public relations, journalism, publishing.

2. An author who wishes to publish a paper in the journal must submit the paper in one hard copy (printed version), signed by the author, to the scientific publication office (at the address: 010008, the Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. The L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Administrative Building, Office 408) and by e-mail vest_phil@enu.kz in Word format. At the same time, strict compliance between Word-version and the hard copy is required. And also the authors need to submit a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

3. Submission of papers to the scientific publication office means the authors’ consent to the right of the Publisher, the L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish papers in the journal and their re-publication in any foreign language. By submitting the text of the paper for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about themselves, lack of plagiarism and other forms of unauthorized use in the article, proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, and illustrations.

4. The recommended volume of the paper (including metadata and references):

- for papers – between 8-16 pages;
- for reviews (of monographs, books), reviews on conferences – between 6-12 pages.

5. Text formatting requirements:

- Microsoft Word file format (docx);
- Times New Roman font;
- the size of the fields 2 * 2 * 2 * 2;
- line spacing 1,
- size 14;
- text alignment in width;
- each paragraph beginning with the main line (indent 1 cm);
- transliteration is carried out according to the Library of Congress (LC) system.

Structure of the article:

IASTI <http://grnti.ru/> – first line, left

The content of the metadata about the author (see Рәсімдеу үлгісі / Paper template)

Initials and Surname of the author (s) – center alignment, italics

Full name of the affiliation, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization)

Author’s e-mail (s) – in brackets (italics)

Paper title – center alignment (bold)

Abstract (100-200 words) must not contain formulas or repeat the content of the paper; it must not contain bibliographic references; it must reflect the summary of the paper, preserving the structure of the paper – introduction, methodology and research methods, research results, conclusion.

Key words (the phrase «Keywords» is bold) (5-8 words/word groups). Keywords must be extremely accurate to reflect the subject area of the study, include terms from the text of the paper and other important concepts that make it possible to facilitate and expand the possibilities of finding the paper by means of an information retrieval system).

The main text of the paper must contain an introduction, setting goals and objectives, a review of works on the research topic, research methods, results / discussions conclusion / conclusions – line spacing – 1, «main line» indent – 1 cm, justified alignment.

Tables, figures must be placed after the mention. Each illustration must be followed by the inscription. Figures should be clear, clean, and unscanned. Only those formulas referenced in the text are subjected to numbering.

All abbreviations and shprtenings, with the exception of obviously well-known, must be decoded when first used in the text.

Information about the financial support of the work is indicated on the first page in the form of a footnote.

References. In the text, references are indicated in square brackets. References must be numbered strictly in the order of mention in the text. The first reference in the text to a reference must have the number [1, 153 p.], the second – [2, 185 p.], Etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). Links to unpublished works are not allowed. Undesirable references to unlicensed publications are not recommended (examples of the description of the list of references, descriptions of the list of references in English, see below in the sample article).

At the end of the paper, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the paper is in Kazakh), in Kazakh and English (if the paper is in Russian) and in Russian and Kazakh (if the paper is in English language).

Information about the authors: last name, first name, patronymic, scientific degree, position, affiliation, full business address, telephone, e-mail – in Kazakh, Russian and English.

6. The manuscript must be carefully verified. Non-compliant manuscripts will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Papers submitted to the Department of Scientific Publications (editing office) are sent for anonymous review. Experts give a written review of the submitted paper with a reasoned conclusion about the possibility of its publication, the need to send for revision or (rejection) of the paper. Papers that have received a negative review are not accepted for reconsideration. Authors should, within three days, send the proofreading of the paper if it is decided to finalize the paper. Corrected versions of papers and the author's response to the reviewer are sent to the editor. Papers with positive reviews are submitted to the editorial board of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive opinion on publication must pay to the following banking details (for ENU employees – 4,500 KZT, for outside organizations – 5,500 KZT):

Реквизиты:

АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16

АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847

«За публикацию ФИО автора»

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Журналистика»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ в области журналистики, публикации материалов посвященных научным вопросам исторических, теоретических и прикладных исследований журналистики, связи с общественностью, публицистики, издательского дела.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале, необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором, в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 408) и по e-mail vest_phil@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. А также авторам необходимо представить сопроводительное письмо.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя – Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева – публикации статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

4. Рекомендованный объем (включая метаданные и список литературы):

- для статей – от 8 до 16 страниц;
- для рецензий (на монографии, книги), отзывов о конференциях – от 6 до 12 страниц.

5. Требования к форматированию текста:

- формат файла Microsoft Word (docx); – шрифт Times New Roman;
- размер полей 2*2*2*2; – междустрочный интервал 1; – кегль 14;
- выравнивание текста по ширине;
- каждый абзац должен начинаться с красной строки (отступ 1 см);
- транслитерация осуществляется по системе Library of Congress (LC).

Схема построения статьи:

ГРНТИ <http://grnti.ru/> – первая строка, слева

Содержание метаданных об авторе (см. Рәсімдеу үлгісі / Образец оформления статьи / Template)

Инициалы и фамилия автора(ов) – выравнивание по центру (жирным)

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках (начертание курсивом)

Название статьи – выравнивание по центру (начертание полужирным)

Аннотация (100-200 слов) не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, методологию и методику исследования, результаты исследования, заключение.

Ключевые слова (словосочетание «Ключевые слова» выделяется полужирным) (5-8 слов/словосочетаний). Ключевые слова должны предельно точно отражать предметную область исследования, включать термины из текста статьи и другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку цели и задач, обзор работ по теме исследования, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» – 1 см, выравнивание по ширине.

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными. В статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1, 153 с.], вторая - [2, 185 с.] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 с.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. ниже в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Эксперты дают письменную рецензию на представленную статью с мотивированным заключением о возможности ее опубликования, необходимости направить на доработку или (отклонении) статьи. Статьи, получившие отрицательную рецензию, к повторному рассмотрению не принимаются. Авторам в течение трех дней необходимо отправить корректуру статьи в случае принятия решения о доработке статьи. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию, необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

АО «Банк ЦентрКредит»

БИК банка: КСЖВКЗКХ

ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)

Кнп 861

Кбе 16

АО «Bank RBK»

Бик банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

«За публикацию ФИО автора»

Редактор: **Қайрат САҚ**
Жауапты хатшы: **Гүлжазира ЕРТАСОВА**
Дизайн: **І.Р. Құрманғалиев**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Журналистика сериясы.
- 2018. - 4 (125). - Астана: ЕҰУ. 103-б.
Шартты б.т. - 11.5 Таралымы - 25 дана

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31-413)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды